

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

СТУДИЈСКА ГРУПА ТУРИЗМОЛОГИЈА

ТУРИЗМОЛОШКИ ПРИКАЗ СОКОБАЊЕ

МАСТЕР РАД

Ментор:
Проф. др Стеван М. Станковић

Студент:
Стефан Денда 24/2013

Београд, 2014. године

САДРЖАЈ

1. УВОД	3
2. ФИЗИЧКОГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ	4
2.1. Географски положај	4
2.2. Саобраћајни положај	5
2.3. Функционални положај	6
2.4. Геолошко–педолошке и геоморфолошке одлике	7
2.5. Хидрографске одлике	8
2.6. Климатске одлике	11
2.7. Биогеографске одлике	15
3. ДЕМОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА ОПШТИНЕ СОКОБАЊА	17
3.1. Карактеристике кретања становништа сокобањског краја	17
3.2. Промене у запослености становништва сокобањског краја	20
4. РАЗВОЈ БАЛНЕОЛОШКЕ ФУНКЦИЈЕ СОКОБАЊЕ	21
5. ЛЕКОВИТИ ФАКТОРИ СОКОБАЊЕ	23
6. ПРИРОДНИ ТУРИСТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ	29
6.1. Излетишта – бренд Сокобање	31
6.2. Паркови – хортикултурно богатство Сокобање	33
6.3. Заштићена природна добра Сокобање	35
7. АНТРОПОГЕНИ ТУРИСТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ	37
8. КОНЦЕПЦИЈА РАЗВОЈА ТУРИЗМА	44
8.1. Врсте туризма у Сокобањи	45
8.2. Просторна организација туризма	47
9. ОДЛИКЕ ТУРИСТИЧКОГ ПРОМЕТА У СРБИЈИ	50
10. ТРЕНДОВИ БАЊСКОГ ПРОМЕТА У СРБИЈИ	57
11. МЕСТО СОКОБАЊЕ У БАЊСКОМ ТУРИЗМУ СРБИЈЕ	63
12. МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА СОКОБАЊЕ	77
13. ПОСЛОВАЊЕ УСТАНОВА ЗА РЕХАБИЛИТАЦИЈУ	87
14. АНАЛИЗА ТУРИСТИЧКОГ ТРЖИШТА	90
14.1. SWOT анализа	95
15. ЗАКЉУЧАК	96
16. ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАКА	97

1. УВОД

У нашој земљи постоји много туристички атрактивних места али ниједно као Сокобања – краљевска бања која има душу. Стога основни циљ рада је да кроз туризмолошки приступ прикаже кључне вредности једног од најзначајнијих бањских центара у Србији. Реч је о првој еколошкој општини на овим просторима, оази зеленила, термоминералних извора, али пре свега љубазних домаћина. У том правцу кроз овај својеврсни омаж Сокобањи у првом делу биће представљене њена основна обележја која се огледају у положају али и њеним физичко-географским карактеристикама. Указаће се на њен турбулентан и богат историјски развој који је умногоме профилисао њен данашњи изглед и функцију. Кроз основне податке о њеном демографском и економском развоју али и тенденцијама у овој области стећи ће се слика о њеном људском капиталу који представља основу привређивања у области туризма и угоститељства. Такође наведени подаци ће указати и на тренутно али и будући опстанак овог изразито депопулационог краја. У другом делу рада биће више речи о природним и антропогеним знаменитостима као мотивима због којих се туристи опредељују за овај бањски центар. У кореалцији са издвојеним мотивима указаће се на постојеће али и перспективне облике туризма који су још увек недовољно афирмисани, а који имају значајно учешће на глобалном туристичком тржишту. Трећи део рада обухватиће комплексу оцену туристичког промета свих категорија туристичких места у оквиру које ће посебна пажња бити посвећена положају Сокобање у туризму Србије. Анализа ће обухватити податке о туристичком промету Сокобање за период 1897–2013. године како би се указало на значај бање и промене у њеном функционисању у дужем историјском раздобљу. Такође посебан акценат ће бити стављен на податке о угоститељском капацитету бање као кључног ресурса материјалне базе. На тај начин издвојиће се кључни туристички посленици у привређивању овог краја. Четврти део ће указати на задовољство туриста понудом Сокобање применом упитника као истраживачког метода. На крају кроз закључна разматрања и примену SWOT анализе сублимираће се сви резултати до којих се дошло истраживањем туризма Сокобање.

2. ФИЗИЧКОГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ

У овом делу рада указаће се на показатеље битне за стварање основне слике о простору Сокобање пре свега кроз дефинисање њеног географског положаја, али и бројних физичко–географских одлика које чине простор препознатљивим широј јавности.

2.1. Географски положај

Положај Сокобање прве еколошке општине у Србије одликује се низом специфичности.¹ Сокобања је смештена између 43° и 44° с.г.ш. (43°38'29" с.г.ш.) и 21° и 22° и.г.д. (21°52'37" и.г.д.). Налази се у централном делу југоисточне Србије на надморској висини од 400 m. Смештена је у истоименој котлини окруженој венцем средње високих планина: Ртња на северу (Шилјак 1.565 m), Слемена (1.099 m) и Крстатца (1.069 m) на истоку, као својеврсне границе према Тимочком басену као и Буковика (894 m) и Рожња (897 m) на западу. Стрми кречњачки одсеци Озрена (Лесковик 1.174 m) и Девице (Оштра чука 1.070 m) одвајају Сокобањску котлину од Голака и Моравске долине на југу (*Дакић Б., 1967*). У административном погледу општина Сокобања припада Зајечарском управном округу површине 3.623 km².² Целокупна територија општине заузима површину од 525 km², а у њеном оквиру се налази 25 насеља (*Profil Timočke krajine, 2010*). Територија Сокобање се граничи са пет општина: Бољевцом на северу, Књажевцем на истоку, Сврљигом на југоистоку, Алексинцом на југоистоку и Ражњом на западу (<http://www.opstinasokobanja.com/>).

Слика 1. Географски положај Сокобање

Извор: <http://www.sokobanja.com/>

¹ У току марта 1991. године Скупштина општине Сокобања донела је декларацију којом је Сокобања проглашена за прву еколошку општину у Србији и СР Југославији. Декларација је гласила: полазећи од права човека на живот слободу и неповредивост достојанства, схватамо да је заштита природе наш најважнији задатак. Променама у мишљењу и односу према средини, које ће довести до ткања живота према законима природе, омогућићемо заштиту природних богатстава и испунити дуг према генерацијама које долазе. Осећамо да је еколошка равнотежа човека и природе изнад свих наших разлика, извор живота и цивилизацијска обавеза. Одређујући наш однос према природи, позивамо све људе да показу мудрост, љубав и добру вољу ради очувања лепоте и необичности које нас окружују.

² Поред Сокобање Зајечарском управном округу припадају општине: Зајечар, Бољевац и Књажевац.

2.2. Саобраћајни положај

Овај простор има одређене одлике транзитне области јер кроз Бованску клисуру на западу и Скробничку клисуру на истоку ова територија спаја Моравски и Тимочко-књажевачки басен. Транзитни карактер је више изражен на правцу исток–запад, док је на потезу север–југ слабије изражен због присуства планинских венаца Озрена и Ртња као и лоше саобраћајне инфраструктуре (Дакић Б., 1967). Само подручје се налази у зони утицаја инфраструктурног коридора X (крак Б) другог степена међународног ранга у оквиру пута Е–75.³ У питању је правац (Гдањск–Варшава–Братислава–Будимпешта–Суботица–Београд–Скопље–Солун–Атина који је најзначајнији за Србију водећи ка југу континента, али једним својим краком и ка Бугарској и Турској и даље ка Малој Азији. Велики значај се придаје и европском путу „Б“ класе Е–761 на релацији Бихаћ (Босна и Херцеговина)–Котроман–Пожега–Појате–Параћин–Зајечар–Вршка чука (Бугарска). Индиректан значај има и европски пут Е–763 између Србије и Црне Горе на потезу Београд–Чачак–Нова Варош–Бијело поље тзв. Јадранска магистрала. Општинску саобраћајну мрежу чине државни путеви II реда ознаке R–121 (Алексинац–Сокобања–Књажевац) и R–120 (Бољевац–Сокобања–Ниш). Најзначајнију доступност бањи представља регионални путни правац Алексинац–Сокобања–Књажевац који на удаљености од 30 km обезбеђује Сокобањи повезаност са аутопутем међународног значаја Е–75 (*Просторни план општине Сокобања, 2012*). Укупна дужина путева на територији општине износи 160 km од чега је 145 km путева са савременим коловозом. На том простору нема државних путева I реда (магистрални путеви), већ све чине државни путеви II реда (регионални путеви) и општински путеви. Укупна дужина путева II реда је 78 km, од чега 72 km са савременим коловозем, док општински путеви учествују са 82 km, од чега је 73 km са савременим коловозем. Од општинских путних праваца фреквенцијом саобраћаја издвајају се правци Сокобања–Озрен (5 km), Сокобања–Ртањ (16 km) и Сокобања–Јошаница (16 km) (*Општине у Србији, 2013*). Железнички саобраћај на територији општине није развијен, али га је могуће реализовати преко станице Житковац (општина Алексинац) удаљене 35 km, односно станице у Нишу удаљене 60 km. Кроз поменута чворишта пролази линија железничке пруге међународног ранга са ознаком Е–85 (Будимпешта–Суботица–Београд – Ниш–Скопље–Солун–Атина) . Када је реч о ваздушном саобраћају постоји могућност коришћења аеродрома „Никола Тесла“ у Београду удаљеног 260 km, али и аеродрома „Константин Велики“ у Нишу, удаљености око 60 km. Аеродром у Нишу је технички опремљен за прихват авиона класе Б–737 (капацитета 140 путника) и углавном се користи за чартер линије у току летње сезоне док аеродром у Београду опслужује све типове авиона (*Studija investicionih mogućnosti opštine Sokobanja, 2009*). На територији општине Сокобања и њеном окружењу нема услова за одвијање водног транспорта и саобраћаја.

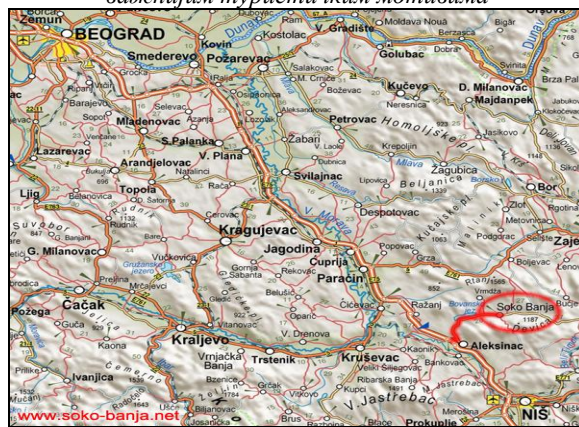
---

³ Главна траса: Салзбург (АУС) – Љубљана (СЛО) – Загреб (ХР) – Београд (СРБ) – Ниш (СРБ) – Скопље (МК) – Велес (МК) – Солун (ГР) дуга 2300 km дуге друмске и 2528 km железничке мреже у оквиру које се издвајају краци – деонице А, Б, Ц и Д.

2.3. Функционални положај

Тимочки и источно медитерански међународни правац су два најзначајнија комуникациона правца која утичу на погодност туристичког положаја Сокобање. Он се пре свега огледа у транзитности путева који пролазе долином Велике и Јужне Мораве али и положајем бање према градским насељима и подручјима гушће насељености. Према класификацији у првој зони друмске удаљености до 100 km од Сокобање налазе се: Алексинац, Зајечар, Ниш и Бор који углавном доприносе развоју излетничког туризма. Другу зону до 200 km чине: Врање, Лесковац, Јагодина, Параћин, Краљево и Чачак. Највећи значај има трећа дисперзивна (емитивна зона) зона удаљености 200–500 km коју чине Београд, Нови Сад и Суботица који представљају највеће емитивне центре наших бањских места условљавајући нешто дужи боравака туриста (*Јовановић Ј., Радивојевић, А., 2006*) Када је реч о емитивним центрима у земљама окружења убедљиво најбоља ситуације је у погледу Бугарске јер је удаљеност од Софије нешто већа од 200 km, затим Хрватске (Славонски брод) и Румуније (Букурешт) преко 400 km, док је највећа удаљеност од Мађарске (Будимпешта) преко 600 km и Словеније (Љубљана) преко 700 km (*Sokobanja – masterplan turističke destinacije, 2007*). Према трећем аспекту туристичког положаја – положај бање према важнијим туристичким мотивима, Сокобања заузима значајну позицију. Ту се пре свега мисли на планину Озрен која се диже изнад бање, али и на планину Ртањ у општини Бољевац која се налази на периферном делу сокобањске општине. Такође не треба заборавити и близину антропогених знаменитости као што су археолошко налазиште Феликс Ромулијана код Зајечара, али ни осталих бањских центара као што су Ргошка бања (Књажевац), Гамзиградска бања (Зајечар), Рибарска бања (Крушевац) и Нишка бања. Положајем између аутопута у Поморављу и регионалних путева у долини Тимока, Сокобањска котлина има индиректну контакту позицију у односу на значајне саобраћајнице и важније туристичке правце у Србији. Оваква географска и морфолошка изолованост у знатној мери умањују и значај њеног туристичко-географског положаја (*Радивојевић А., Филиповић И., Димитријевић Љ., Николић М., 2010*). Због тога је *Јовичић (2008)* сврстава у групу бања у близини других туристичких мотива где се још налазе и Ковиљача, Буковичка, Пећка, Новопазарска, Рајчиновића и Клокот бања иако Сокобања има знатно бољу посећеност и резулате од напред поменутих бањских центара.

Слика 2. Положај Сокобање према саобраћајницама и важнијим туристичким мотивима

Извор: <http://www.sokobanja.net/>

2.4. Геолошко–педолошке и геоморфолошке одлике

Геолошки састав Сокобањске котлине чине стене разноврсних геолошких формација. Углавном су заступљене седиментне творевине, кристаласти шкриљци и вулканске стене. Овакав састав је карактеристичан за Озрен и Лептерију. С друге стране дно котлине је испуњено неогеним седиментима (плиоцени пескови, глине и англомерати). Јужни, северни и источни делови обода Сокобањске котлине су изграђени од кретацејских кречњака. Јужно од села Ресник заступљен је црвени пермски пешчар, док западни обод котлине чине кристаласти шкриљци. Тријаски доломити су констатовани на северозападном ободу Сокобањске котлине као и црвени пермски пешчари. У атару села Јошанице идући уз реку могу се видети црвени пермски пешчари, који су различите крупноће зрна, од ситнозрних до крупнозрних и конгломерата. Наизменично се смеђују са ситнозрним варијететима и глинцима. Тектонски су јако поломљени и изувијани (*Локални еколошки акциони план, 2006*).

Када је реч о педолошким условима формација земљишта је таква да због порозности кречњака земљиште оцедно, да обилује изворима питке воде, а мочвара и блата нема. У овом подручју су изражени ерозивни покрети. Најизраженија је површинска ерозија, али се јављају још и јаружаста и браздаста.

Највећи део општине Сокобања се налази у саставу пространог Карапатско-балканског планинског система, док само малим делом на западу задире у зону родопске масе. Сокобања припада зони бања малих висина (300–600 m) односно ниско планинско – котлинском типу. Реч је о бањском центру који се налази на споју Сокобањске котлине са планином Озрен, истовремено простирући се на обали реке Моравице (*Гавриловић Љ., 2009*). Рељеф територије општине је формиран претежним утицајем тектонских покрета као и дуготрајним процесима абразије, флувијалне и крашке ерозије и акумулације. Основну црте у морфологији терена чини Сокобањска котлина и венац планина (Озрен, Ртањ, Девица, Буковик, Слемен, Крстатац, Рожањ, Оштроковац, Бељевина) кружно распоређених по ободу о којима је било више речи у одељку о географском положају. На простору Сокобање могуће је издвојити три висинска појаса (*Марић Р., Радовић М., 1997*):

- *долински појас* – алувијалнараван Моравице и њених притока просечне ширине 1 km и средњом надморском висином од 347 m
- *побрђе* – прелазни појас од долинског појаса ка планинском ободу котлине, висинског распона од 420 m у западном до 600 m у источном делу, где се налазе и најзначајније туристичке вредности простора
- *планински појас* – наставља се на појас побрђа и простире се до 1.565 m надморске висине на северу котлине (Ртањ, врх Шиљак) и 1.174 m на југу (Озрен, врх Лесковик) са израженим климатским, биогеографским, еколошким, амбијенталним и пејзажно-естетским вредностима.

Сокобањска котлина представља тектонску потолину насталу спуштањем терена дуж више раседа упоредничког и меридијанског правца пружања дуж којих су се јавили термоминерални извори.⁴ Први расед иде северним странама Озрена и Девице, а други се протеже северним ободом котлине (јужни огранци Ртња) поред села Шарбановац, Мужинац, Врмца и Јошаница где се јављају јошаничке лековите воде.

---

⁴ Сокобањска котлина се налази на сутоку Карпатских и Балканских планина, између Црноречке и Сврљишке, Алексиначке и Књажевачке котлине. Упореднички је издужена 28 km, а широка 17 km. Дубина јој достиже 1.000 m. У целини је нагнута ка западу, у правцу отицања Моравице и ка југу (*Марковић Ђ. Ј., 1977*)

Најбоље валоризовани геоморфолошки облици се везују за планину Озрен са бројним излетиштима, видиковцима и атрактивним хидрографским ресурсима (бројни извори, водопад Рипаљка, језеро код Грудне болнице итд.) и планину Ртањ чије северне делове карактеришу велики нагиби, шуме, стене и сипари, а јужне пашњаци и камењари представља доминантну геоморфолошку црту Сокобањске котлине и читаве Источне Србије. Јужне падине су богате крашким облицима рељефа (вртаче, увале и јаме) безводне су и прекриврене густом травнатом вегетацијом на западном делу, а претежно камењарима на источном делу (<http://sokobanja.rs/>).

Значајан геоморфолошки облик представљају и клисуре које је усекла река Моравица и то Бованску у доњем и Сокоградску у горњем току реке. Такође на овом подручју има већи број спелеолошких објеката међу којима се издвајају Сесалачака пећина, Читлучка пећина, Милушиначка пећина, Врелска пећина и пећина на Озрену док велику пажњу привлачи и чувена јама „Леденица“ на Ртњу. О поменутим објектима биће више речи у поглављу о туристичким вредностима бање (<http://sais-cavers.blogspot.com/>).

На основу свеха наведеног може се закључити да су за туристичку валоризацију значајни следећи геоморфолошки облици и појаве (*Марић Р., Радовић М., 1997*):

- Планине са разноврсном вегетацијом, чистим ваздухом и амбијенталним и рекреативним вредностима које због своје улоге у очувању здравља људи и лечењу имају реноме ваздушних бања
- Речне клисуре са амбијенталним вредностима у првом реду Моравице (Сокоградска и Бованска клисура), али и клисуре Градашнице, Мратиње, Врмџанске и других река
- Спелеолошки објекти у крашким теренима Озрена и Ртња
- Бројни врхови и узвишења у ободном планинском рељефу погодни за подизање видиковаца

2.5. Хидрографске одлике

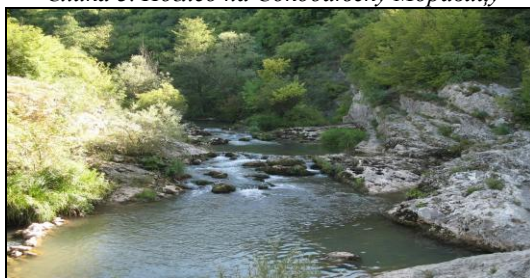
Простор општине Сокобања карактерише веома разуђена хидрографска мрежа. Она се огледа у бројним изворима термоминералне воде („Преображење“, „Свети Арханђел“, „Бањица I“ и „Бањица II“, „Моравица“ и „Пијаца или Лимун бања“) али и изворима хладне минералне воде „Лептерија“ и „Здрављак“. Такође овде се истичи бројни већи или мањи речни токови, а пре свега Сокобањске Моравице, Мратиња, Николинске реке, Сесалске реке, Градашнице, Тисовика, Изгаре, Новоселске реке, Ждрела, Лозанске реке, Ацице, Јошаничке реке и других. На овом простору могу се видети и бројни водопади, слапови којих има укупно 11, а од којих највећу атрактивност имају водопади „Велика и Мала Рипаљка“ на Озрену који су и законом заштићени као споменици природе. Од лимнолошких објеката посебно се издвајају Бованско и Врмџанско језеро као и језеро на Озрену које служи као узгајалиште пастрмке (*Просторни план општине Сокобања, 2012*). Осим тога на овом простору се на сваком кораку могу наћи извори питке воде међу којима су најзначајнији крашки извори „Озрен“, „Врело“ и „Беле воде“ који служе за водоснабдевање Сокобање. Богатство извора карактеристично је за источне падине Озрена где се извори „Калиновица“ и „Шопур“ користе за водоснабдевање Грудног и Очног санаторијума на поменутој планини (<http://jkp-napredak.rs/>).

Највећи водни потенцијал има река Моравица која припада Карпато-балканском планинском систему (средишњи и источни делови) и Перипанонским регионима у Србији (западни део) (*Марковић Ђ. Ј., Павловић М., 1995*). Река Моравица настаје од две притоке –

десне саставице Изгаре и леве Тисовика које извиру на падинама Девике и спајају се на 444 m надморске висине. Има већи број притока, тако да осим Сесалске реке, Моравица добија воду од отоке врела познатог као врело Моравице о коме ће касније бити више речи. Низводно од ушћа отоке врела Моравица протиче кроз Дуго поље на дужини од 9 km. Дугопољску од Сокобањске котлине раздваја епигенетска Сокоградска клисура. Сокобањском котлином Моравица тече у дужини од 14 km и ан том потезу прима своју леву притоку Градашницу чије је корито богато бигром. У Бованској клисусри река је преграђена и на њој је образовано вештачко језеро запремине од скоро 100 милиона m³ воде простирући се око 10 km узводно (Гавриловић Љ., Дукић Д., 2002). Низводно Моравица ка Алексинцу улази у Нишко-алексиначку котлину, протиче кроз Алексинац и улива се у Јужну Мораву на око 1 km југозападно од града. Средњи годишњи протицај реке износи 5,13 m³/s. Највиши водостају су у фебруару и априлу, а најмањи у септембру и октобру. Укупна дужина Моравице од изворишта до уливања у Јужну Мораву износи 57 km. Површина слива је 606 km². На свом путу од Врела па све до уласка у Бованску клисуру прима већи број притока од којих су најзначајније: Градашница (6 km), Мратињска река (10 km), Јошаничка река (10 km), Вошачка река (11 km), Врмџанска (17 km) и Сесалска река (20 km) (Гавриловић Љ., Дукић Д., 2002).

Слика 3. Поглед на Сокобањску Моравицу

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Према релевантним физичко-хемијским и биолошким показатељима вода Моравице од извора до Сокобање припада првој бонитетној класи, због чега се користи као додатни извор водоснабдевања Сокобање преко водозавода из речног тока. Бројним анализама извора реке Моравице у току фебруара, маја, октобра и децембра 2004. године утврђено је да је температура воде прилично уједначена (9,8°C у децембру 2004. до 10,3°C у фебруару 2005. године), а концентрација калијум перманганата KMnO_4 је већа него у другим крашким пределима Озрена и Девике. Нитрати су заступљени у мањим концеднтрацијама, нитрита нема, док количина амонијака варира често прелазећи дозвољени ниво. Хлориди и сулфати су заступљени у малим количинама. Тврдоћа изворске воде се креће од умерено тврде до веома тврде, при чему је однос калцијума и магнезијума $\text{Ca:Mg}/10,68:1$, док су остали метали присутни у траговима. Када је реч о микробиолошкој анализи воде извора, провером није регистровано присуство колиформних бактерија ни хлорофила, док је број хетеротрофних и ологотрофних бактерија варирао током 2004. године (Stanković S., Zlatković S., Šabić D. i dr., 2012). На територији сливног подручја Моравице који припада општини Сокобања постоји 22 мањих и већих насеља, бањско – туристички центар

Сокобања и рудник мрког угља „Соко“ у Читлуку. На читавом току Моравице могу се издвојити три етапе у погледу квалитета воде (*Janković Ž., 2009*):⁵

- IIа класа воде – од изворишта до Сокобање
- IIб класа воде – од изворишта до села Труберевац
- IIа класа воде – од села Труберевац до ушћа у Јужну Мораву

Као места за узимање узорака узете су мерне тачке Моравице пре уласка у Бованско језеро, затим после бране „Бован“ и низводно од Алексинца. У многим узорцима су измерене повишене вредности суспендованих материја, смањене концентрације кисеоника (одступање од вода II класе) и повећање концентрација амонијака и нитрита карактеристичних за III класу воде. Као главни загађивачи означени су загађивачи концентрисаног и дифузног порекла. Од концентрисаних загађивача наводе се компоненте производно-техничких и урбаних екосистема: насеља, индустријски објекти (рудник „Соко“, објекти у општини Алексинац и пољоприврени објекти за тов стоке). Са друге стране дифузно загађење је узроковано применом средстава у пољопривреди, а значајни извори загађења су и депоније смећа које се формирају на обалама или смеће које се избацује у сам водоток (*Janković Ž., 2009*).

Међу интересантне хидрографске објекте убраја се и Бованско језеро које је настало преграђивањем Сокобањске Моравице у средишњем делу њеног тока недалеко од села Бован и Бованске клисуре. Формирано је у периоду 1978–1984. године поред регионалног пута Алексинац–Сокобања–Књажевац. Дужина језера за време пролећних водостаја је 8 km, док за време ниских летњих водостаја језеро Бован је дуго свега километар. Ширина језера недалеко од бране је 500 m, а површина слива акумулације је 547 km² (*Станковић М. С., 2005*). Постојећа акумулација „Бован“ намењена је водоснабдевању општина Алексинац, Ражањ, Сокобања као и насеља Плана и Лебина у општини Параћин и насеља Росица у граду Крушевцу. Такође његива намена се огледа у ублажавању поплавног таласа, спречавању проноса и продукције наноса и оплемењивање малих вода (*Просторни план општине Сокобања, 2012*). Као могуће намене наводе се и наводњавање, спорт, риболов, рекреација али и производња електричне енергије. Басен је предвиђен за заустављање 16.000 m³ вученог наноса, али и инсталирање мале хидроелектране са годишњом производњом 7.000.000 kWh електричне енергије.

Слика 4. Поглед на Бованско језеро

Извор: <http://www.panoramio.com/>

⁵ Према Уредби о класификацији вода II класа - воде које су подесне за купање, рекреацију и спортове на води, за гајење мање племенитих врста риба (ципринида), као и воде које се уз нормалне методе обраде (коагулација, филтрација и дезинфекција) могу употребљавати за снабдевање насеља водом за пиће и у прехранбеној индустрији; поткласа IIа - обухвата воде које су уз нормалне методе обраде (коагулација, филтрација и дезинфекција) могу употребљавати за снабдевање насеља водом за пиће, за купање и у прехранбеној индустрији и IIб - обухвата воде које се могу искоришћавати или употребљавати за спортове на води, рекреацију, за гајење мање племенитих врста риба (ciprinida) и за појење стоке (*Службени гласник РС, бр. 5/68*).

Физичко-хемијске карактеристике Бованског језера варирају у зависности од климатских елемената, пре свега од температуре ваздуха. Количина кисеоника у води је највећа почетком лета (засићеност), док је количина калијум перманганата $KMnO_4$ је висока током читаве године, а реакција воде је слабоалкална. Микробиолошким анализом утврђено је да је током читавог периода концентрација колиформних бактерија прелази дозвољену границу, што указује да је језеро високооптерећено бактеријама фекалног порекла (*Enterococcus faecalis*). Концентрација (хлорофила) алги варира у зависности од развоја фитопланктона и достиже максимум у мају због чега се језеро означава као политрофно (*Zlatković S., Šabić D., Milinčić M. i dr., 2010*). У складу са повећаном количином органских остатака и бактерија овај водни екосистем се сврстава у III или IV класу према Уредби о класификацији вода.

Од природних лимнолошких објеката вреди још споменути и Врмџанско језеро које се налази на северној падини Сокобањске котлине у пространој вртаци на 610 m надморске висине изнад села Врмџа. Дугачко је 112 m, а широко 80 m, док је дубина око 3 m. Вода је мутна и лети се загрева до 25°C, што указује на његову биолошку контаминацију. Површина језера је 590 m², а у њему је акумулирано 1.025 m³ воде. Храни се падавинама које се излуче на акваторији, а воду губи испаравањем. Заслужује посебну пажњу јер сталних крашких језера у Србији има мало (*Гавриловић Љ., Гавриловић Д., 2005*).

Слика 5. Поглед на Врмџанско језеро

Извор: <http://www.panoramio.com/>

2.6. Климатске одлике

Клима је један од најзначајнијих елемената туристичке валоризације. Сокобањска котлина се у климатском погледу одликује специфичностима које су условљене надморском висином, експозицијом терена, правцем пружања планина и долина али и отворености котлине ка југу. Најпре треба рећи да је котлина са свих страна окружена (изолирана) планинама (Ртањ, Озрен, Девица, Слемен, Буковик и друге). Друго, отворена је ка југу где комуницира се Јужноморавском долином, Бованском клисуром (теснацем), одакле продиру континентални утицаји. Треће, преко Скробничке клисуре на истоку отворена је утицају континенталних маса источне и северне Европе које преко Влашке низије и Тимочког басена допиру све до котлине (*Павловић М., Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2011*). На основу свега наведеног може се закључити да се територија општине Сокобања одликује умерено-континенталном климом са тенденцијом преласка ка планинском типу са порастом надморске висине. Сокобањска котлина према климатској рејонизацији Томислава Ракићевића припада Сокобањско-књажевачком климатском рејону у коме је заступљена умерено-континентална са топлим летима и благим зимама са годишњом амплитудом температуре од 23°C. Према Кепеновој

класификацији у Сокобањи је заступљен Cfwbx климат, чиме је температура најхладнијег месеца изнад -3°C и испод 18°C , док је средња температура најтоплијег месеца од 22°C (Димитријевић Љ., Радивојевић А., Филиповић И., 2010).

На простору Сокобање на основу класификације издвојена су три климатска типа (Радић Н., 2003):

- *климат малих висина* (200–500 m) – на простору Сокобање овај климат има одређена жупна својства чиме омогућава развој целогодишњег бањског туризма, а у летњем периоду и купалишно-рекреативног туризма. Карактеристичан је за дно и побрђе Сокобањске котлине, Бованско језеро и долину Моравице.
- *субалпски или климат средњих висина* (500–1.200 m) – омогућава туристичка кретања у зимској и летњој сезони. Одликује се свежим летима и хладним и снежним зимама чиме је омогућен развој спортско-рекреативног, екскурзиционог, излетничког, ловног и других видова туризма. Реч је о просторима планинског побрђа Ртња, Озрена, Девице и Слемена.
- *климат већих висина* (преко 1.200 m) – овај климат је ограничен на највише делове Сокобање. Одликују га кратка и свежа лета као и дуге и снежне зиме. Највише погодују развоју спортско-рекреативног и планинског туризма.

За праћење климатских елемената општине Сокобања (температуре ваздуха, падавина, инслолације, релативне влажности ваздуха) коришћени су подаци за тридесетогодишње периоде 1901–1930., 1931–1960., 1961–1990., и 1990–2000. године који су допуњени и просечним вредностима читавог 20. века.

Табела 1. Средње месечне температуре ваздуха Сокобање ($^{\circ}\text{C}$)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1901-30.	-2,5	0,3	5,1	10,3	16,5	19,5	20,5	20,5	16,2	11,0	4,8	0,5	10,2
1931-60.	-1,2	0,2	4,6	10,6	15,8	19,2	21,4	20,7	16,5	10,9	5,6	1,9	10,5
1961-90.	-1,4	0,8	5,1	11,1	16,0	19,2	20,9	20,4	16,4	10,4	5,2	0,8	10,4
1991-00.	-0,3	1,1	5,4	11,2	15,8	19,0	20,8	20,6	16,2	11,0	4,8	1,4	10,6
XX век	-1,6	0,6	5,0	10,8	16,0	19,2	20,9	20,6	16,3	10,8	5,1	1,2	10,4

Извор: Димитријевић Љ., Радивојевић А., Филиповић И., 2010

Средња годишња температура ваздух за период 1901–1930. године је нижа од вековне за $0,2^{\circ}\text{C}$. Најхладнији месец је био јануар са температуром од $-2,5^{\circ}\text{C}$, а најтоплији су били јул и август са температуром од $20,5^{\circ}\text{C}$. Највећа амплитуда месечне вредности је забележена у јануару при чему је јануар овог периода био хладнији за $0,9^{\circ}\text{C}$ у односу на вековни.

Други тридесетогодишњи период 1931–1960. године одликује нешто више температура у односу на вековну ($0,1^{\circ}\text{C}$). Најхладнији месец био је јануар, а најтоплији јул. Највећа амплитуда месечне вредности забележена је у децембру при чему је разлика била $0,7^{\circ}\text{C}$ у односу на вековну. У јуну месецу периода 1931–1960. и 1961–1990. године забележене су исте температурне вредности за месец јун са $19,2^{\circ}\text{C}$, при чему је и вековна температура имала исту вредност. У периоду 1961–1990. године најхладнији месец је био јануар са $-1,4^{\circ}\text{C}$, а најтоплији јул са $20,9^{\circ}\text{C}$. Највеће месечне амплитуде су биле у октобру и децембру. Забележено је да је једино јануар месец имао негативне вредности температуре у свим периодима, а да су једино јул и август имали средње вредности преко 20°C .

Када је реч о апсолутно минималним и максималним температурама у Сокобањи запајају се одређене специфичности. Најнижа температурна вредност је забележена

09.02.1956. године ($-24,5^{\circ}\text{C}$), а највиша 04.07.2000. године ($40,2^{\circ}\text{C}$) (Димитријевић Љ., Радивојевић А., Филиповић И., 2010).

Табела 2. Просечне сезонске температуре ваздуха Сокобање ($^{\circ}\text{C}$)

Период	Зима	Пролеће	Лето	Јесен
1901-30.	-0,6	10,6	20,2	10,6
1931-60.	0,3	10,3	20,4	11,0
1961-90.	0,1	10,7	20,2	10,6
1991-00.	0,7	10,8	20,1	10,6
XX век	0,1	10,6	20,2	10,7

Извор: Димитријевић Љ., Радивојевић А., Филиповић И., 2010

Када је реч о сезонским променама температуре забележено је да је најхладнија била зима у периоду 1901–1930. године (средња вредност $-0,6^{\circ}\text{C}$), што је разлика од $0,7^{\circ}\text{C}$ у односу на вековну температуру зимске сезоне. Највећа средња летња температурна вредност је забележена у периоду 1931–1960. година од $20,4^{\circ}\text{C}$, што је било одступање од $0,2^{\circ}\text{C}$ у односу на летњу вековну температуру. Евидентно је повећање зимских и пролећних и стагнирање/смањење летњих и јесењих температура (Димитријевић Љ., Радивојевић А., Филиповић И., 2010).

Табела 3. Режим падавина у Сокобањској котлини у наведеним периодима (mm)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1901-30.	40	33	36	59	67	68	48	36	32	62	53	44	578
1931-60.	36	39	31	51	67	62	54	42	42	63	60	52	599
1961-90.	48	50	53	73	85	76	52	56	49	52	67	60	711
1991-00.	47	48	49	54	65	66	58	49	48	46	65	67	663
XX век	44	42	42	59	71	68	53	45	43	55	61	55	637

Извор: Павловић М., Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2011

Увидом у податке бележи се да је највећа сума падавина забележена у периоду 1961–1990. године у износу од 711 mm, при чему је она била за 74 mm већа у односу на вековну, а најмања сума је била у периоду 1901–1930. године у износу од 578 mm., при чему је она била 59 mm мања у односу на вековну. Апсолутна месечна количина падавина је излучена у мају 1961–1990., а исти месец је имао и највећу вековну вредност. Са друге стране апсолутно најмања количина падавина је била у фебруару и марту (вековна 42 mm). Пролећни максимум је изразитији од јесењег, те су јесени повољније за туристичка кретања, док је зимски минимум изразитији од летњег. На основу праћења забележене су две максималне и две минималне количине падавина (Павловић М., Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2011).

Табела 5. Средње месечне вредности релативне влажности ваздуха у Сокобањској котлини по наведеним периодима (%)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1961-90.	82	81	75	68	71	72	70	69	72	75	77	83	75
1991-05.	83	83	80	75	76	75	71	72	78	81	83	84	78

Извор: Павловић М., Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2011

Релативна влажност ваздуха је показатељ засићености ваздуха воденом паром. Простор Сокобањске котлине се карактерише повећаном влажношћу ваздуха која је последица ниске средње зимске температуре као и знатне пошумљености. У периоду 1961–1990. године средња вредност релативне влажности ваздуха је била највећа у зимским

месецима (децембар, јануар и фебруар) са преко 80%, а најмања у априлу и августу (< 70%). Годишња просечна влажност првог периода износила је 75%. Прилике у периоду 1991–2005. су готово идентичне, стим што се зимским месецима са влажношћу преко 80 додаје и март. Најмања месечна релативна влажност ваздуха забележена је у јулу и августу (< 73%), док се читав период 1991–2005. Одликује средњом влажношћу од 78%, што је последица повећања просечне зимске одговарајућег периода.

У уској вези са релативном влажношћу ваздуха је о и облачност која утиче на дужину трајања сунчевог сјаја, температуру ваздуха и количину падавина. Највећа облачност од преко 7,0 десетина неба је зимским месецима (децембар, јануар и фебруар), док је у летњим (јун, јул и август) облачност 3,1–3,7 десетина неба. Просечна облачност на годишњем нивоу је 5,4 дана месечно покривено облацима. Други период 1991–2005. карактерише смањење облачности (месечне и годишње), при чему децембар, јануар и фебруар имају облачност мању од 7,0 десетина, док јун, јул и август имају мање од 4,0 десетина неба под облацима. И просечна облачност на годишњем нивоу је мања и износи 5,2 дана месечно прекривених облацима (Павловић М., Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2011).

Табела 6. Просечно месечно трајање сунчевог сјаја на простору Сокобањске котлине (h)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
1961-90.	59	74	121	161	201	224	267	262	208	158	78	48	1.862
1991-05.	64,5	86,9	140,6	165,9	220,7	244,9	281,4	271,4	200,8	147,1	86,4	54,8	1.975,4

Извор: Павловић М., Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2011

Инсолација тј. дужина трајања сунчевог сјаја је један од најзначајнијих климатских елемената. У периоду 1961–1990. година просечна годишња инсолација је износила 1.862 часова, дневно у просеку 5,1 час. Највећа месечна инсолација је била у месецу јулу (267 часова), 8,6 часова дневно, док је најмања била у децембру само 48 часова тј. 1,5 часова дневно. Следећи период (1991–2005.) се одликује дужом инсолацијом при чему је месечни максимум забележен у јулу месецу (281,4 часова) тј. око 9 часова дневно, док је минимум забележен у децембру (54,8) тј. око 1,8 часова дневно. Просечна годишња инсолација поменутог периода износила је 1.975,4 часова, дневно у просеку 5,1 час.

Табела 7. Правац и јачина ветра у Сокобањској котлини (Bf)

N	NE	E	SE	S	SW	W	NW
1,8	2,6	2,5	2,1	2,7	2,3	2,1	2,2

Извор: <http://www.ptt.rs/>

Распоред планина је такав да су ка Сокобањској котлини интензивна струјања са југозапада, југа, истока и југоистока, док северни, северозападни, североисточни и западни ветрови ређе дувају. Најјачи ветар ове области и читаве Источне Србије је кошава. Према атласу климе у Сокобањи мање дува југозападни, а нешто више северни ветар, а то је условљено рељефом и положајем Сокобање која се пружа правцем северозапад-југоисток. Тишине у Сокобањи износе 39,3%. Са јесени, преко зиме и у пролеће јавља се источни ветар (E–14 %), а у летњем периоду као лахор долази северозападњак (NW–2,9%).

2.7. Биогеографске одлике

Када се говори о валоризацији природних фактора Сокобање неопходно је обухватити и биогеографске потенцијале којима она располаже. Ту се пре свега мисли на расположиву шумску вегетацију, разноврсни животињски свет и уређеност хортикултурних површина (Еремија А., Шљиванчанин Д., 2006). Овај простор се убраја у средње шумовите области Србије при чему шуме и шумско земљиште покривају 40,25% или 211,31 km² општине Сокобања. У државним шумама Сокобање однос чистих и мешовитих састојина је 66,4:33,6 (Просторни план општине Сокобања, 2012). Треба напоменути да се овде најчешће ради о мешовитим састојинама лишћара, мада има и мешовитих састојина лишћара и четинара по врстама дрвећа, а по пореклу то су унешене врсте четинара и изданци састојина лишћара. Карактеристике природних станишта су условиле доминацију букве (род *Fagus*) са учешћем од 76,7% у укупној запремини и 72,8% у запреминском прирасту. Знатно мање у односу на претходну врсту заступљен је и храст китњак (*Quercus petraea*) са 6,9% у запремини и 5,7% у прирасту. Такође се испољава и заступљеност цара (*Quercus cerris*), граба (*Carpinus betulus* L.), багрема (*Robinia pseudoacacia*), тополе (род *Populus*), врбе (род *Salix*) и јасена (род *Fraxinus*) од лишћара и црног бора (*Pinus nigra*) од четинара. Остале врсте су заступљене са мање од 1% у укупној шумској заједници. Импортоване тј. унешене врсте четинара учествују у запремини са 4,6%. Посебну пажњу треба посветити реликтној мечјој лески (*Corylus colurna* L.) али и воћкарицама као што су дивља трешња (*Prunus avium*), дивља крушка (*Pyrus piraster*) и брекиња (*Torminalis clusii*) (Машић Б., 2004). Посебно се издвајају следеће заштитне шуме на Озрену: Шопур, Барудија, Калиновица, Сађени врх, Власина и Гузати врх на површини од 845 ha. Те шуме су проглашене заштитним у циљу заштите станишта, путева, насеља у вишим, а у нижим деловима и бањских насеља. Буковик тј. место Ргудине на територији насеља Јошаница заузима површину од 306 ha. Обрасло је високом буковом шумом ретког склопа, старости 20–200 година (Машић Б., 2004). О управљању шумског фонда на територији општине Сокобања брине Јавно предузеће „Србијашуме“, док је на локалном нивоу за ту активност задужена „Дирекција за урбанизам и изградњу“ из Сокобање.

У вегетационом богатству посебну улогу има клисура реке Моравице која је троструко заклоњена од неповољног утицаја климе овог поднебља: дубока клисура са стрмим странама, велика петља коју Моравица гради у клисури и високи гребени који се околу уздижу. Знатан део клисуре се одликује присуством реликтних полидоминантних заједница са десет и више врста дрвећа и жбунова у једној састојини, али и богатим и еколошки разноврсним саставом биљних врста у спрату зељастих биљака. Прву састојину чини заједница букве, мечје леске и других врста (*Fago-Coryletum colurnae mixtum*) која се налази на ограниченим микростаништима односу у малим увалама између гребенова и изворишне челенке малих потока, на земљишту дилувијаног типа, са много скелета на тлу и самом земљишту. Другу састојину чини заједница храста, мечје леске и других врста (*Quercus-Coryletum colurnae mixtum*) која је знатно термофилнија од претходне заједнице. Шума се спорије обнавља од букове заједнице због чега се може видети више различитих деградационих стадијума ове заједнице. Трећу састојину чини заједница јасена, мечје леске и других врста (*Fraxino-Coryletum colurnae mixtum*) која се еколошки смењује са мезофилнијом фитоценозом претходне заједнице, заузимајући топлије, сунцу изложеније падине са пљћим и скелетнијим земљиштем (Мишић В., Динић А., 2000). Стање шума је теже него у заједницама са доминирајућом буковом и храстовом вегетацијом због већег

изложености терена неповољним климатским утицајима али и због плићег земљишта. Четврту и последњу састојину чини заједница јоргована, мечје леске и других врста (*Syringo-Coryletum colurnae mixtum*) која је најтермофилнија због чега је на овом простору сведена на мале сегменте. Због велике изложености, нагиба и плитког скелетног земљишта створене су осиромашене реликтне заједнице са јоргованом (*Mišić V., Dinić A., 2000*).

Травне фитоценозе имају велики значај, а чине их првенствено ливаде крај речних токова, на долинским странама и побрђима су долинске ливаде, а на планинским деловима су пашњаци. Пашњаци су нарочито заступљени на некадашњим стаништима шумских заједница чиме имају улогу у обрастању новонасталих камењара али у спречавању ерозије тла (*Марић Р., Радовић М., 1997*).

Посебну флористичку и здравствену вредност Сокобање има самоникло лековито биље. Утврђено је присуство преко 200 врста лековитог биља пре свега на Ртњу, Озрену и Девици (мајчина душица, кантарион, ива, враниловка, липа и друге) (*Еремија А., Шљиванчанин Д., 2006*). Међу њима има доста ендемских врста као што су ртањски чај (*Saturea montana*) и ртањска метвица (*Nepeta rtanjensis*) која расте једино на јужним падинама Ртња. Обе биљне врсте су угоржене због чега су заштићене законом. Веома ретка врста је и корални божур (*Paeonia coralina*) који расте једино на Озренским ливадама. У флори Ртња је утврђено присуство 25 ендемских врста које уједно чине 3,88% укупне флоре чиме Ртањ представља изразити центар ендемизма на простору Источне Србије. Група од пет ендемских врста са планине Ртањ заједно са стаништима заслужује посебно место у систему заштите овог природног добра. То су (<http://serbianoutdoor.com/>):

- *Nepeta rtanjensis* (ртањска метвица)
- *Viola grisebachiana* Vis. (врста љубичице)
- *Genista subcapitata* Pančić
- *Hieracium marmoreum* Pančić & Vis.
- *Ramonda serbica* (српска рамонда или цвет феникс)

О свим активностима везаним за лековито биље овог поднебља брине Удружење „Др Јован Туцаков“ из Сокобање које представља струковну асоцијацију прерађивача, сакупљача и љубитеља лековитог, ароматичног, зачинског и сличног биља, шумских плодова и производа на бази овог биља.

Разноврсна фауна је основна одредница која се везује за Сокобању. Српа (*Capreolus capreolus*), дивља свиња (род *Sus*), зец (род *Lepus*), риђа лисица (*Vulpes vulpes*), фазан (*Phasianus colchicus*), вуц (род *Canis*), рис (род *Lynx*), пољска јаребица (*Perdix perdix*), обична препелица (*Coturnix coturnix*), шљука (род *Scolopax*) и друга дивљач су само неке од ловно интересантних врста присутних на падинама Озрена, Девице и других ободних планина. У Сокоградској клисури је запажен и примерак раритетног сивог сокола (*Falco peregrinus*) (*Еремија А., Шљиванчанин Д., 2006*). Све ловне активности и управљање ловним подручјима налазе се надлежности Јавног предузећа „Србијашуме“ односно Шумског газдинства „Ниш“ као дела матичног предузећа. Значајан допринос у заштити високе и пернате дивљачи има и Ловачко удружење „Соко“ из Сокобање. С' обзиром да је простор општине богат хидрографским објектима (реке, језера и др) важно је напоменути и разноврсност ихтиофауне два репрезентивна објекта. Рибљи фонд реке Моравице обилује речном (*Barbus barbus*) и поточном мреном (*Barbus peloponnesius*), кленом (*Leuciscus cephalus*), скобаљем (*Chondrostoma nasus*), кркушом (*Gobio gobio*), двопругастом укклијом (*Alburnoides bipunctatus*), вијуном (*Cobitis taenia*), чиковом (*Misgurnus fossilis*) и поточном пастрмком (*Salmo trutta*). Са друге стране у рибљем фонду

Бованског језера могу се наћи шаран (*Cyprinus carpio*), сом (*Silurus glanis*), бели (*Hypophthalmol molitrix*) и сиви тостолобик (*Aristichthys nobili*), деверика (*Abramis brama*), бабушка (*Carassius gibelio*), бодорка (*Rutilus rutilus*), сунчаница (*Lepomis gibbosus*), белица (*Alburnus alburnus*), смуђ (*Stizostedion lucioperca*), амур (*Stenopharyngodon idella*), штука (*Esox lucius*) али и ретка речна шкољка (*Unio crassus*) и речни рак (*Astacus astacus*). Газдовањем риболовним водама на територији општине Сокобања бави се Удружење спортских риболоваца „Моравица“ из Сокобање које припада ЗОСР „Јужна Морава II“ из Ниша, рибарског подручја „Србија–исток“ (<http://www.usr-moravica.com/>).

3. ДЕМОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА ОПШТИНЕ СОКОБАЊА

На основу бројних археолошких налаза може се закључити да је територија општине Сокобања настањена од давнина. Најстарији трагови насељености датирају из доба палеолита („Пећурски камен“ и „Маркова пећина“). У доба неолита на локалитету „Требић“ постојала је људска насеобина. На преласку из неолита у бронзано доба настали су данашњи археолошки налази са локалитета „Врелска чука“ и „Поповица“ као и са терена у околини Шарбановца, Врмце и Рујевице. Вишевековни боравака Римљана на овом простору везан је за остатке античког друма (повезивао је долину Тимока и Мораве) и Сокограда у чијем су темељу пронађени остаци римских зидина са водоводним цевима (Павловић А. М., Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2008). У средњем веку Сокобањом су владали Немањићи. Појавом Турака и њиховим освајањем Видина и стварањем Видинског санцака 1398. године, сви крајеви Источне Србије су потпали под турску власт. Досадашња антропогеографска истраживања утврдила су да је територије општине насељавана од краја XVII и током XVIII и XIX века. Најинтензивнија миграциона кретања ка овом простору су била након ослобођења од Турака 1833. године. У питању су биле различите миграционе струје (шопско-горличко-загорска, вардарско-моравска, динарска и косовско-метохијска) (Радивојевић А., Филиповић И., Павловић М., 2012). Након ослобођења од Турака 1833. године општину је насељавало 6.098 становника. У периоду између пописа 1834. и 1868. године број становника се повећао на 12.137, а крајем XIX века (резултати пописа из 1884. године) на овом простору је живело 16.396 становника. Процес насељавања се насатавио после Балканских и Првог светског рата, али са знатно смањеним интензитетом (Павловић А. М., Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2008). Даље позитивне промене у демографском развоју су настављене су све до пописа 1953. године, да би од тог периода па до пописа 2011. године овај простор био захваћен негативним демографским трендовима.

3.1. Карактеристике кретања становништа сокобањског краја

У административном погледу општина Сокобања обухвата 25 насеља од чега једно градско (насеље Сокобања) и 24 осталих насеља која су у суштини сеоска насеља.⁶ Савремене демографске промене у насељима Сокобање у највећој мери су последица економских фактора, природног обнављања и миграције становништва. Читаву другу

---

⁶ Насеља општине Сокобања: Бели поток, Блендија, Богдинац, Врбовац, Врмца, Дуго Поље, Жучковац, Језеро, Јошаница, Левовик, Милушинац, Мужинац, Николинац, Ново Село, Поружница, Раденковац, Ресник, Рујевица, Сесалац, Сокобања (град), Трговиште, Трубаревац, Церовица, Читлук и Шарбановац.

половину XX века карактерише варирање броја становника, али је као у већини насеља Србије доминантно забележен тренд смањења броја становника. Изузев благог повећања између пописа 1948. и 1953. године, ситуација се драстично променила у периоду до последњег пописа 2011. године. У периоду 1953–2002. година опадање броја становника је забележено у 24 насеља, а једино је у насељу Сокобања бележен раст који је био последица механичких кретања становништва. Таква ситуација је довела до депопулације сеоских подручја која се одликују искључиво аграрном делатношћу, а што је импликовало убран процес демографског старења и стварање старачких домаћинстава. Према последњем попису (2011.) лоши демографски трендови су захватили и насеље Сокобања које по први пут бележи пад броја становника.

Табела 8а. Промена броја становника и домаћинстава у општини Сокобања за период 1948–1953. год.

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинстава	Индекс	Средњи број чланова домаћинства
1948.	23.733	100	4.934	100	4,81
1953.	24.621	113	5.176	104,9	4,75
1961.	24.285	102,3	5.435	110,1	4,46
1971.	23.932	100,8	5.713	115,8	4,18
1981.	23.394	98,6	6.090	123,4	3,84
1991.	21.948	92,5	6.183	125,3	3,54
2002.	18.571	78,2	5.851	118,6	3,17
2011.	16.021	67,5	5.347	108,4	2,99

Извор: РЗС, Упоредни преглед броја становника 1948–2011. (књига 20) и Упоредни преглед броја домаћинстава 1948–2011. и станова 1971–2011. (књига 21), у Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији

Занимљив је податак да читаву другу половину XX века карактерише повећање броја домаћинстава уз истовремено смањење броја чланова по домаћинству. Као главни разлози наводе се разлози историјске и економске природе. Из групе историјских фактора најзначајнији су ратна страдања, услови живота, распадање патријархалне породичне задруге, контрола рађања исказана кроз систем „једног детета“ (која је нарочито заступљена на простору источне Србије). Из групе економских фактора доминантни су економски и привредни развој, спроведене аграрне реформе, миграције на релацији село-град, промена образовне и квалификационе структуре становништва (Павловић А. М., Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2008). Број домаћинстава је повећаван са 4.934 (1948.) на максималних 6.090 (1991.). Највећи пораст броја домаћинстава је био у међупописном периоду 1971–1981. и износио је 377 домаћинстава. Просечан број чланова по домаћинству у периоду 1948–2011. године је износио 3,96. Евидентно је да је број чланова у константном опадању након пописа 1953. године. Средњи број чланова је смањиван са 4,75 (1953.) преко 3,54 (1991.) на 2,99 (2011.). Разлози за овакву чињеницу се пре свега огледају у негативном природном прираштају, повећању стопе диворцијалитета али и кретањима на релацији село-град.

Табела 8б. Промена броја становника и домаћинства у насељу Сокобања за период 1948–1953. год.

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинства	Индекс	Средњи број чланова домаћинства
1948.	3.370	100	1.003	100	3,35
1953.	3.984	118,2	1.147	114,3	3,47
1961.	4.227	125,4	1.322	131,8	3,19
1971.	5.554	164,8	1.809	180,3	3,07
1981.	7.204	213,8	2.451	244,4	2,93
1991.	8.439	250,4	2.844	283,5	2,96
2002.	8.407	249,5	2.914	290,5	2,88
2011.	7.982	236,8	2.832	282,3	2,81

Извор: РЗС, Упоредни преглед броја становника 1948–2011. (књига 20) и Упоредни преглед броја домаћинства 1948–2011. и станова 1971–2011. (књига 21), у Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији

С' друге стране у насељу Сокобања све до пописа 2002. године број домаћинства је константно растао. Он се кретао од почетних 1.003 (1948.) до 2.914 (2002.). Према последњем попису број домаћинства је опао и износи 2.832. У насељу Сокобања просечан број чланова по домаћинству је био мањи него у читавој општини и износио је 3,08. Забележен је исти тренд смањења од 3,47 (1953.) преко 2,96 (1991.) на 2,81 (2011.) чланова домаћинства.

Табела 8в. Промена броја становника и домаћинства у осталим насељима за период 1948–1953. год.

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинства	Индекс	Средњи број чланова домаћинства
1948.	20.363	100	3.931	100	5,18
1953.	20.637	101,3	4.029	102,5	5,12
1961.	20.058	98,5	4.113	104,6	4,87
1971.	18.378	90,2	3.904	99,3	4,70
1981.	16.190	79,5	3.639	92,6	4,44
1991.	13.509	66,3	3.339	84,9	4,04
2002.	10.164	49,9	2.937	74,7	3,46
2011.	8.039	39,5	2.515	64,0	3,19

Извор: РЗС, Упоредни преглед броја становника 1948–2011. (књига 20) и Упоредни преглед броја домаћинства 1948–2011. и станова 1971–2011. (књига 21), у Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији

Сеоска насеља због многобројних изражених проблема у читавом периоду 1953–2011. године карактеришу се константним смањењем броја домаћинства. Од максималних 4.029 (1953.) број домаћинства према последњем попису је спао на свега 2.515. За ову категорију насеља забележена је највећа промена броја чланова домаћинства. Просечан број чланова по домаћинству у посматраном периоду је износио 4,37, али је варијација била најизраженија и кретала се од 5,12 (1953.) преко 4,04 (1991.) до 3,19 (2011.).

Табела 9. Кретање природног прираштаја (одређене године)

1961.		1971.		1981.		1991.		2002.		2010.	
број	%	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
- 37	- 1,6	- 15	- 1,5	- 153	- 6,6	- 168	- 7,6	- 199	- 10,8	- 256	- 15,5

Извор: РЗС, Природно кретање становништва у Републици Србији 1961–2010.

Општина Сокобања се налази у рејону где је негативан природни прираштај заступљен у дужем временском периоду. Још од 1961. године негативан природни

прираштај је у константном расту, а то је директна последица опадања пада наталитета и раста морталитета. У глобалу стопа природног прираштаја је драстично расла са – 1,5‰ (1971.) преко – 7,6‰ (1991.) до максималних – 15,5‰ (2011.) (Радивојевић А., Филиповић И., Павловић М., 2012).

Табела 10. Становништво према великим старосним групама

Велике старосне групе	Пол	
	мушкарци	жене
0-19	1.371	1.259
20-39	1.770	1.640
40-59	2.179	2.210
60+	2.408	3.184

Извор: РЗС, Старост и пол (књига 2), у Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији

Сагледавање броја становника према великим старосним групама може послужити за пројектовање будућих демографских кретања на овом подручју. Већ на први поглед се запажа да је број младог становништа (0–19) најмањи у односу на све остале старосне групе. Број чланова по осталим старосним групама расте тако да је број старог становништа (60+) и код мушкараца и жена знатно већи него у групацијама млађег средовечног (20–39) и старијег средовечног становништва (40–59). Забрињава податак да је све више старије популације, а све мање репродуктивно способног становништва. У глобалу број жена је нешто већи од броја мушкараца (8.293:7.728). Слично јесте и код категорије пунолетног станиовништа (18+) тако да је тај однос 7.206:6.537 у корист жена. Тај податак забрињава имајући у виду мали број лица до 18 година (2.278 лица). Са друге стране просечна старост износи 47,3 година, при чему је она услед дужег животног века код жена нешто већа (49,1) него код мушкараца (45,4).

3.2. Промене у запослености становништва сокобањског краја

Промене у структури привреде сокобањског краја су имале за последицу слабљење примарног и пораст секундарног, терцијарног, а посебно кварталног сектора. Усмереност ка непољопривреним функцијама се повећавала од 1980. године. Под утицајем развоја туризма, као и интензивирањем процеса производње у руднику „Соко“, али и отварањем нових предузећа у Сокобањи, долази до повећаног запошљавања радног континента у делатностима кварталног, терцијарног и секундарног сектора. Сеоска насеља захваћена су процесом раслојавања. Овај процес је праћен благим повећањем учешћа аграрно-услужних и аграрно-индустријских насеља у укупном броју насеља на проучаваној територији (Павловић М., Радивојевић А., 2009).

Табела 11. Запосленост по секторима делатности у општини Сокобања (одређене године)

Година	Примарни	Секундарни	Терцијарни	Квартарни
1980.	4,64	30,01	32,02	33,30
1990.	8,04	34,38	31,13	32,11
2000.	3,03	35,34	19,47	41,82
2012.	2,42	35,95	17,77	43,83

Извор: РЗС, Општине у СР Србији, 1980., Општине у Србији, 1990. и 2000., Општине и региони у Републици Србији, 2012.

Убрзани процес деаграризације од 1990. године је утицао на смањење запослености у примарном сектору, уз истовремено повећање запослености у секундарном сектору. Запосленост у терцијарном сектору је била нешто већа крајем прошлог века што и не треба да чуди имајући у виду да је тада и изграђен највећи број капацитета (па и у туристичкој привреди) за које је био везан већи број радних места. Учешће кварталног сектора је увек било стабилно и са благом тенденцијом раста. Последњих година бележи се процес деиндустријализације и све већи прелазак на услужне делатности. Конкретно у 1980. години највеће учешће у примарном сектору у погледу запослености је имала пољопривреда (2,47%), индустрија и рударство у секундарном (20,61%) и трговина у терцијарном сектору (12,17%). У току 1990. године дошло је до промене тако да шумарство преузима примат у примарном сектору (2,23%), индустрија и рударство у секундарном (28,54%) и трговина у терцијарном (16,50%). Двехиљадитих наставља се слабење примарног сектора, шумарство (2,10%), индустрија и рударство (32,56%) док трговину замењује угоститељство и туризам за учешћем од 7,27%. У току 2012. године ситуација се није битиније мењала тако да је учешће пољопривреде износило 2,42%, индустрије 26,56% (смањење) и услуга смештаја и исхране 8,56% (повећање). У кварталном сектору највеће учешће у читавом посматраном периоду је имала запосленост у здравству и социјалној заштити са 18,50% (1980.), 16,57% (1990.), 23,62% (2000.) и 25,97% (2012.).

4. РАЗВОЈ БАЛНЕОЛОШКЕ ФУНКЦИЈЕ СОКОБАЊЕ

Историјски развој Сокобање сеже у далека времена. Археолошки налази говоре да је насебина крај минералних извора постојала још у доба неолита (локалитет „Требич“), а пронађени предмети од бронзе и гвожђа указују на њено постојање до VII века пре наше ере. Путописац Феликс Каниц потврђује податке да је Сокобања старо насеље римског порекла што доказују остаци римских терми на простору данашњег „Амама“ и гробница из I и II века. Зна се да је тада постојало купалиште „balnea“ одакле и потиче назив бања. Из периода византијског цара Јустинијана I потичу стари утврђени градови: Сокоград, Врмџански и Бовански град око којих су настајала прва цивилна насеља. Забележено је да је 1172. године велики жупан Стефан Немања ослободио бању и бањску област од Византије. Само девет година након Косовске битке, 1398. године у Сокобању су стигли Турци и од тада започиње вишевековна доминација Отоманског царства. Из тог периода тачније у XV веку она се као војно утврђење и насеље спомиње у биографији деспота Стефана Лазаревића, делу чувеног Константина Филозофа. Још један познати путописац, Турчин Евлија Челебија 1633. године по први пут спомиње сокобањско лековито купатило и податак да у бањи има 200 дрветом покривених кућа, шест џамија, два хана и јавно купатило у којем су се опорављали болесници из Турске и Мале Азије. Због свог положаја и значаја бања је била на удару моћника међу којима и Аустријанаца у два наврата 1690. и 1737. године. Тада чувени аустријски гроф Валдемар фон Шметау за време аустријско-турског рата казује да је Сокобања драгесно место (<http://www.banjica.co.rs/>). Избијањем Првог српског устанка 1804. године, након више неуспелих покушаја хајдук Вељко Петровић ослобађа бању и назива је Бањицом и борави ту од 1810–1813. године. Након вишевековне власти Турци коначно напуштају ово место 1833. године када она улази у састав младе српске државе – Кнежевине Србије. Тада почиње интензиван развој бање. Књаз Милош Обреновић је већ 1. априла 1834. године издао наређење о доношењу плана

првог јавног купатила, првог те врсте у бањама Србије. Старо турско купатило је обновљено и проширено, тако да је настао „Амам“ у којем је Милош лечио реуму. Занимљиво је да је то купатило и данас у оквиру понуде Сокобање још увек у интензивној употреби. Књаз шаље узорке бањске воде на анализу у Беч и поставља првог бањског лекара Леополда Ерлиха, који се крстио и узео име Ђорђе Новаковић, због чега је у народу био познат као др Тока Покрштењак. Чувени немачки стручњак из области рударства барон Сигмунд Аугуст Волфганг Хердер је 1835. године узорковао воду из извора Сокобање по наредби књаза Милоша. Због позитивног одговора о лековитости воде која је поређена са оном у Бад Гаштајну и Пфеферским топлицама према подацима Нишког архива већ 1837. године (8. јуна по старом календару) је заставник Лазаревић из Крагујевца упућена на бањско лечење. Тај податак сведочи од дугој традицији организованог туризма. У каснијим временима ова бања је била поприште многих истраживача и путника међу којима су били аустроугарски путописац Феликс Каниц, етнограф Милан Ђ. Милићевић који је у својој књизи „Кнежевина Србија“ написао следеће: „Минералних вода нема много у алексиначком округу, али једна је вредна за све“ (<http://www.rastko.rs/>). У свом раду посебно су се истакли бањски лекари др Ђорђе Новаковић са радом у бањи од 1835-1847. године, али и др Карло Белони, др Лаза Лазаревић и др Емерих Линденмајер као лични лекари књаза Милоша. У том периоду бања је више пута мењала назив од првобитне Бање, преко Бањице (за време хајдук Вељка), Варош-бање, Велике, Алексиначке и Сокол бање па до данашњег назива Сокобања који је добила 1859. године. Након тога услеђују значајнији радови када је 1888. године извршена и прва регулација планске градње. Круна њеног постојања било је оснивање „Друштва за унапређење и улепшавање Сокобање и околине“ 1895. године чији је иницијатор био српски митрополит Михаило. Та се година означава почетком организованог туризма, а ово друштво претечом еколошких и туристичких организација. Научну лековитост воде установио је хемичар Марко Леко 1908. године, потврдио др Драгољуб Јовановић 1932. године док је његов рад „О радиоактивним појавама и присуству ретких гасова у термалним водама Сокобање“, објављен у Гласнику Академије наука, 1934., сврстао Сокобању у ред ретких бања у Европи (<http://www.otks.org.rs/>). Период после Другог светског рата карактерише интензивно уређење бање, уређење постојећих али и бушење нових извора што је било у складу са социјалном политиком државе, а нарочито од 1960. године када су бање добиле статус природних лечилишта. Тада посебно долази до изражаја лечилишна функција бање која је довела до изградње специјализованих центара за рехабилитацију и развоја здравствено-лечилишног туризма. Лечилишна функција је доминирала све до 1965. године када почиње и афирмација њених туристичких функција које осим лечења промовишу програме за долазак здравих људи и боравак у прелепим бањским амбијентима.

Слика 6. Обласно купатило у Сокобањи

Извор: <http://soko-banja.org/>

Слика 7. Излет на Моравици

Извор: <http://www.politikin-zabavnik.co.rs/>

О значају лековитости вода Сокобање сведоче подаци да су у другој половини XIX и првој половини XX века у бањи боравиле многе познате личности међу којима и српски лекар и ботаничар Јосиф Панчић, географ Јован Цвијић, архитекта Емилијан Јосимовић књижевници Стеван Сремац, Бранислав Нушић, Исидора Секулић, српски правник и историчар Слободан Јовановић и многи други. Управо између два светска рата се интензивира инфраструктурна градња, уређење и каптажа извора али и многи други радови који и данас чине савремену понуду Сокобање. Као најпознатији посетилац Сокобање у другој половини 20. века био је наш Нобеловац Иво Андрић. Осим Андрића бању су посећивали и ибардови нашег глумошта Радмила Савићевић, Миодраг Петровић Чкаља, Милош Жутић и други (*Николић Љ., Станковић С., 2007*). Од времена творца дела „На Дрини ћуприја“ па до данашњих дана понуда је задржала своју аутентичност и чар, али је истовремено добила и нека нова обележја савременог бањског туризма попут Аква парка „Подина“ и Spa/wellness центра „Сокотерме“ о којем ће више речи бити у оквиру дела рада који се односи на материјалну базу.

Слика 8. Иво Андрић код хотела „Моравица“

Извор: <http://www.novosti.rs/>

5. ЛЕКОВИТИ ФАКОРИ СОКОБАЊЕ

Територија Србије располаже са преко 300 извора минералних, термоминералних и гасовима богатим водама од којих има и одређен број посебно значајних радиоактивних лековитих вода. Постојање многобројних извора лековите воде који су били познати још из неолитског периода, а нарочито из времена Римског царства (топловоди, базени, терме, каптаже итд.) сведоче о дугој традицији употребе ових вода у лечилишне сврхе. Такве активности су се наставиле и за време вишевековне турске владавине који су крај оваквих извора подизали своје хамаме у којима су уживали само привилеговани. Значајније активности у погледу проучавања ових лековитих вода бележе се за време владавине кнеза Милоша Обреновића када је по његовом налогу 1834. године послато седам узорка минералних вода у Беч из тада познатих бања. Посебно се истичу испитивања која је извршио барон Сигмунд Аугуст Волфганг Хердер, рударски стручњак из Рура 1835. године. На квалитативној анализи наших вода радили су наши познати хемичари XIX века – Сима Лозанић и Марко Леко који је 1922. године представио већ чувену класификацију термоминералних, минералних, термалних, гасних и радиоактивних вода према хемијским својствима у три групе са 10 класа (*Гавриловић Љ., 2009*). По броју бања, њиховом положају, карактеристикама воде и спектру медицинских индикација које оне третирају многи Србију називају „земљом бања“. Посебна пажња се у том погледу посвећује ретким водама које као јако минерализоване и гасовима богате воде заслужују посебну улогу.

Простор Сокобање припада Карпато-балканској бањској зони. Овај реон има широко распрострањење покривајући територију источног дела ужег подручја Србије. На

северу границу представља река Дунав, на истоку државна граница према Бугарској, док на западу иде правцем Голубац (Дунав)–Деспотовац–Алексинач, затим преко североисточних обода нишке котлине и даље преко Лужнице избија до границе са Бугарском по јужном ободу Руј планине (Филиповић Б., 2003. Према гасном саставу воде рејона Карпато-балканида припадају азотној подгрупи са садржајем азота од 80–90%. Минералне воде овог рејона има имају минерализацију до 19 g/l, термалне су, са температуром 20–34°C, рН вредношћу 6,5–8,4 и претежно хидрокарбонатне класе, калцијумске или калцијумско-магнезијумске поткласе (Крунић О., Сорајих С., 2013). Регистроване су и воде са наглашеном радиоактивношћу међу којима су и воде Сокобање (радиоактивност воде до 13 МЈ/л, а гасова 33,7–50 МЈ/л.). Управо један од најзначајнијих ресурса којима сокобањска општина располаже јесу лековите воде чија се лековита дејства користе још од римских времена када је на простору данашњег ужег градског језгра постојала римска терма. Данашњи развој туризма управо се заснива на шест уређених извора термално-радиоактивних вода температуре 20–53°C и то: „Преображење“ (43,8–53°C), „Свети Арханђел“ (43°C), „Бањица“ I (27,8 °C) и „Бањица“ II (28,9°C), „Моравица“ (до 22°C), „Лептерија“ и „Здрављак“ (извори хладне воде) као и „Пијаца тзв. Лимун бања“ (32,4°C). Некада је постојао и извор „Свети Јован“ али је током времена засут камењем и муљем.

Сви извори у Сокобањи се деле у 2 групе (<http://www.otks.org.rs/>):

- Хипертермални – (купатило „Парк“) са температуром од 39–53°C
- Хипотермални извори – (купатило „Бањица“) са температуром од 28–34°C

Коришћење најиздашнијих извора је омогућено што преко природних извора, што преко вештачких бушотина тј. сонди. Извори су различите температуре, хемијског састава и балнеолошке вредности. Од извесног значаја је и радиоактивност воде. Вода Сокобање припада радиоактивним, земноалкалним бањским хипотермама, хомеотермама и хипертермама (Станковић С., 2012).

Табела 12. Карактеристике извора воде у Сокобањи

Извори	Температура (°C)	рН вредност	Садржај растворених састојака (mg/l)	Категорија
Сонда „Парк“	43	6,98–7,26	602,8	сулфидно, калцијум, магнезијум хидрокарбонатна, хипертермна, олигоминерална вода
Бунар „Преображење“	43,8	7,0	524,2	хидрокарбонатно, калцијум, земноалкална, хипертермна, радонска, олигоминерална вода
„Бањица“ – базен I	27,8	7,33	590	калцијум, магнезијум хидрокарбонатно сулфидна, слабоалкална хипотермна олигоминерална вода
„Бањица“ – базен II	28,9	7,2	585,6	калцијум, магнезијум хидрокарбонатно сулфидна земноалкална, хипотермна олигоминерална вода
„Пијаца – Лимун бања“	32,4	6,66	620,2	калцијум, магнезијум хидрокарбонатно сулфидна хипотермна олигоминерална вода

Извор: Специјална болница „Сокобања“

Велики географ Јован Цвијић је утврдио да термоминерални извори Сокобање избијају из раседа који се пружа дуж јужног обода Сокобањске котлине. Расед одваја кречњачке наслаге Озрена од језерских творевина и наставља се поред Бањице и пресеца долину Моравице (*Николић Љ., Станковић С., 2007*). Према општој хидрогеолошкој класификацији термоминералне воде Сокобање спадају у групу минералних и термалних вода карсних подручја (*Protić D., 1995*). У туристичко-географском погледу, а према класификацији Јована Ђ. Марковића сокобањски извори се сврставају у Карпато-балканску или источносрбијанску бањску зону (*Гавриловић Љ., 2009*).⁷ Према гасном саставу вода је азотна са 89,4% запреминских јединица. Садржај раствориеног угљен-диоксида (CO₂) је максимално 44 mg/l, а у слободним гасовима запажају се и племенити He (хелијум), Ar (аргон) и Ne (неон). Старост термоминералних вода Сокобање се процењује на око 4.360 година ± 100 година.

- Главно термално врело је извор (сонда, купатило) „Парк“. Сама вода избија у старој капатажи (старо турско купатило „Амам“) који је делом испуњен дробиним и песком. Издашност (протицај) на изворишту „Парк“ се креће 12–28 l/s. Вода је бистра, прозрачна без укуса и мириса са рН вредношћу 6,98–7,26. Од гасова су заступљени слободни водоник и сулфид. У садашњим условима за балнеолошке потребе се користи око 10 l/s термоминералне воде (*Milanović P., Tomić V., 2005*).
- Извор „Преображење“ се налази у централном језгру бање на простору старог – Милошевог купатила. Дубина воде у бунару је 9,5 m, а дно је прекривено камењем и песком у ком има и магнетита. Количина гасова (угљен-диоксида) је знатна и избија без престанка из извора. Вода има неутралан карактер (рН 7,0) и она служи за снабдевање свих купатила у бањи (*Momirović, D. M., 2007*).
- Извори „Бањица I и Бањица II“ налазе се изнад бање, на изласку реке Моравице из клисуре, на њеној левој обали. Извор се јавља у форми јаме дубоке до 2 m, испуњене камењем. Издашност извора је око 400 l/min тј. око 7 l/s, али није искључено да добар део понире у Моравицу, пошто су темељи купатила које је подигнуто над извором огрезли у топлој води. Вода са извора „Бањица I“ је без боје и укуса, благог мириса сумпорводоника. Њихова рН вредност се креће 7,0–7,33, а од растворених гасова на оба извора доминира водоник сулфид (*Radivojević, A., 2005*).
- Извор „Свети Арханђел“ се налази у згради женског купатила у форми резервоара, при чему је доста снажан у погледу количине воде и гасова, а по садржају радона у литру воде скоро је идентичан са извором „Преображење“. Количина воде из оба извора (Преображење и Свети Арханђел) је око 3.000 l/s, док је количина гасова из оба извора око 6–7 l/min (*Николић Љ., Станковић С., 2007*).
- Извор „Моравица“ се убраја у групу радиоактивних хомеотерми са температуром воде од 36°C. Вода овог извора се појављује у централном бањском језгру у непосредној близини бањског парка. Ова вода има карактер земноалкаланих са рН вредношћу 6,9–7,1.
- Извор „Лепетерија“ (Д. Јовановић) се налази у кречњачкој клисурастој долини Моравице, на њеној десној обали. Температура воде са извора је око 22°C, а његова издашност је око 10 l/s. Реч је о води без боје, укуса и мириса, која се са рН вредношћу од 7,38 сврстава у групу слабо базних вода (*Radivojević, A., 2005*).

⁷ У овој бањској зони осим Сокобање налазе се још и Звоначка бања, Гамзиградска бања, Брестовачка бања и Бања Јошаница.

– Извор „Пијаца–Лимун бања“ се налази у близини реке Моравице, на простору поред градске пијаце и новоизграђеног велнес центра „Сокотерме“. Вода са извора се убраја у групу хипотерми са температуром 32,4°C и рН вредношћу од 6,66. Вода је бистра са благим мирисом сумпорводоника, при чему од гасова доминирају слободни угљен-диоксид и слободни водоник сулфид. Воду са овог извора углавном користи локално становништво за лечење неких кожных болести (<http://www.soko-banja.org>).

Осим акрототерми у Сокобањи се могу наћи и извори хладне воде (акротопеге) међу којима се истичу извор „Лептерија“ и чесма „Здрављак“ на којој је минерална вода температуре 15–17°C са повећаним садржајем радона (Мађејка М., 2003).

Табела 13. Хемијски састав извора воде у Сокобањи (mg/l)

Показатељ	Извор „Моравица“	Извор „Парк“	Извор „Здрављак“
Карбонат	0,0	0,0	0,0
Хидрокарбонат	329	306	513
Сулфат	16	14	47
Хлорид	14	14	31
Калцијум	86	84	156
Магнезијум	21	16	27
Натријум	8	10,8	16,8
Калијум	3,7	3,2	23,5
Литијум	0,014	0,014	0,011
Рубидијум	0,028	0,03	0,008
Стронцијум	0,13	0,22	0,22
Баријум	0,01	0,01	0,027
Алуминијум	0,047	0,044	0,23
Гвожђе	0,026	0,011	0,11
Титан	0,0014	0,002	0,0078
Хром	0,003	0,0025	0,36
Никл	-	0,003	0,0016
Манган	0,001	0,0013	0,003
Бакар	0,0002	0,0013	0,003
Молибден	0,0047	0,0026	0,003
Кобалт	0,0005	0,0007	-
Сребро	-	0,013	0,062
Ванадијум	0,007	0,0004	0,0016

Извор: Станковић М. С., 2010

На основу наведених података може се закључити да ове воде садрже бројне елементе као што су јод, бром, манган, кобалт, бакар, фосфор, баријум, стронцијум, литијум, натријум, рубидијум али и сребро. У оквиру купатила „Парк“ постоји и природни инхалаторијум са значајним садржајем гаса радона који људском телу смањује осећај бола, побољшава циркулацију и отпорност организма, смањује висок крвни притисак, доприноси оздрављењу органа за дисање (Станковић С. М., 2010). Као основне индикације за употребу сокобањских термалних вода наводе се бронхијална астма и хронични бронхитис, психонеуроza, неурестеније, лакши облици повишеног крвног притиска, хронични реуматизам (ишијас), стање после повреда, хроничне женске болести, малокрвност (анемију), исцрпљено стање организма и реконвалесценцију. Као контраиндикације употребе лековитих вода наводе се почетна и активна туберкулоза, тешке срчане мане, заразне болести, јака телесна исцрпљеност и случајеви склони

крварењу (<http://www.serbianspas.org/>). Лечење се обавља купањем, испирањем и пијењем лековите воде али и инхалирањем (природним и медицинским).

Слика 9. Поглед на купатило „Бањица“

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Као посебна понуда на територији општине Сокобања издваја се и Бања Јошаница само на 16 km од општинског центра. Смештена је у северозападном делу Сокобањске котлине између западних огранака Ртња и источних падина планине Буковик (Николић Љ., Станковић С., 2007). Иако материјални трагови у бањи потичу још из доба Римљана (локалитет „Чардиште“) и Турака, тек 1908. године обновљени су темељи једног купатила. Међутим прави развој почиње 1969. године када је извршено откривање извора и уређење бање што се означава и као званични почетак коришћења термалних вода у балнео-терапеутске сврхе (Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2006). Укупно пет термоминералних извора Јошанице су сконцентрисани на алувијалној равни Јошаничке реке на 380 m надморске висине. Јављају се у зони где се укрштају раседи, при чему су сви извори у непосредној близини један поред другог (5–6 m удаљености) али се разликују по својој температури, хемијском саставу и издашности (Николић Љ., Станковић С., 2007). Воде Бање Јошанице потичу са једног изворишта, а на основу физичко-хемијске анализе вода утврђено је постојање пет извора. „Сумпорна“, „Гвоздена I“, „Гвоздена II“, „Црвена“ и „Стомачна“ вода припадају класи хидрокарбонатних вода. Извори су слабо минерализовани, а састав воде карактеришу калцијум, магнезијум и хидрокарбонат. Извори су слабе издашности 0,1–0,2 l/s, температуре 17–26°C, па се због коришћења у балнеолошке сврхе вода догрева до 30°C. Користи се пијењем и купањем у специјалним купатилима (Радивојевић А., Димитријевић Љ., 2006). Изворима непрестано опада рН вредност, а одликују се и slabим алкалним реакцијама (рН вредност „Гвоздена I“ 7,49 до „Сумпорна“ 7,97) и незнатном радиоактивношћу. Као основне индикације за лечење у овој бањи наводе се обољења желуца и дванаестопалачног црева (чир), дебелог црева и жучи, постоперативних стања код претходно наведених обољења, хроничне уринарне инфекције, упале бубрега, дијабетес, кожне болести, екцеми и друга обољења.

Слика 10. Поглед на купатило у Бањи Јошаници

Извор: <http://www.sokobanja.rs/>

Особиту погодност Сокобањи пружа и пријатна микроклима. Ваздух Сокобање је богат кисеоником и озоном, бања је заштићена од јаких ветрова, а шума има у изобиљу. Са Озрена дању струји чиста и свежа ваздушна струја коју лети расхлађује роса, стога се летња врућина готово и не осећа. Захваљујући бројним лековитим изворима који су богати радиоактивним гасовима, сваки посетилац је током боравка у бањи изложе благој природној инхалацији. Бања добија ружу ветрова са Озрена и Ртња о чему сведочи и правац високог дрвећа. Присуство негативних и позитивних јона у етру (однос 2:1 у корист негативних јона) тј. повећана јонизација освежава човеков организам. Том податку треба додати и то да у пречнику од 30 km нема ниједног фабричког димљака па самим тим ни загађеног ваздуха, воде и земљишта. То потврђује и присуство речних ракова (*Astacus astacus*) у кориту Моравице, али и птица водомар (*Alcedo atthis*) која је врло осетљива на загађену (контаминирану) средину. Оно што бању чини изузетном јесте лековити гас радон који распршујући се у ваздуху благотворно делује на многе болести. Најбољи резултати мерења присуства негативних јона добијени су на Озрену, Борићима и Бањици (излетиштима у бањи), при чему је она највећа у раним јутарњим часовима (<http://discoversoutheastserbia.com/>). Због свега наведеног Сокобања се може сматрати својеврстним климатским местом и центром климатотерапије.⁸ Основну улогу има аеројонотерапија као метод физикалне медицине при чему главни лечилишни фактор чине атмосферски јони оба пола, мада су у већини случајева то негативни јони. У бањи је заступљена природна аеројонотерапија. Најбољи резултати су постигнути у лечењу бронхијалне астме, а у комбинацији са другим методама лечења (медикаментозном терапијом) у „Специјалној болници за плућне болести“ на Озрену постижу се добри резултати у лечењу туберкулозе (*Мађејка М., 2003*). По позитивном дејству у бањским местима истиче се ландшафтни фактор као интегрални део бањско-климатског лечења. Природни ландшафт Сокобање се огледа у пространим зеленим комплексима шума који својим мирисима и ваздушним струјањем побуђују сферу осећања и делују на психу и више синтетичке функције. Имајући наведено у виду Санаторијум за плућне болести (Грудно) и Болница за очне болести (Очно) су лоцирани на шумовитом Озрену, у прелепом шумском амбијенту. Осим природног, особиту важност има вештачки вртно-парковски ланшафт.⁹ Најважнију компоненту вртно-парковског ландшафта чини вегетација. Она сликовитошћу различитих нијанси (лишћа, стабала, цвећа, травног покривача) остварује одређено психоемоционално деловање на болеснике и здраве особе (*Мађејка М., 2003*).

Изузетне резултате у лечењу показала је примена лековитог блата (пелоида). Пелоид се налази у близини термалних извора испод Белог брда. Минеролошко-хемијском анализом пелоида утврђен је садржај калцијум-карбоната (CaCO₃) између 55–60% који је пореклом од калцита, арагонита и љштура шкољки. Садржај органске материје је низак (око 2%), а састоји се од угљених зрнаца у угљенисаних жилица. Минерални састав овог пелоида указује на то да у њему преовладава натријум из вулканских, а мање из осталих стена. Блато се због изузетних лековитих својстава користи у лечењу реумататских и кожних бољења. За лечење се уз пелоид користи „Црвена вода“ која служи за справљање смеше и испирање лечене површине (*Николић Љ., Станковић С., 2007*).

⁸ Под климатотерапијом се обично подразумева искоришћавање метеоролошких услова спољне средине и особености климата специјалних лековитих места у сврхе лечења и побољшања здавља која се спроводе на основу података медицинске климатологије, патофизиологије и клинике (*Мађејка М., 2003*).

⁹ Под вртно-парковским ланшафтом се подразумева комплекс кога чине вегетација вртова и паркова са рељефом, тлом, водним објектима и архитектонским здањима (*Мађејка М., 2003*).

6. ПРИРОДНИ ТУРИСТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ

Простор сокобањске општине представља праву оазу природних лепота у овом делу Србије. Изузетну атрактивност на овом простору имају веначне Карпато-балканске планине, где се на прелазу из Карпатских у Балканске према Јовану Цвијићу издваја посебна група планина која окружује пространу Сокобањску котлину.¹⁰ Међу њима се посебно истичу Ртањ, Озрен, Девица, Буковик, Слемен и Крстатац.

1. *Ртањ* – се одликује пејзажно-декоративним и пријатним планинским амбијентом. Познат је по бројним подземним изворима, пећинама, јамама и лековитом биљу. Ту се могу наћи и многобројне ендемске врсте од којих је свакако најпознатији ртањски чај. Највиши врх је Шиљак (1.565m) (<http://www.jugoistocnasrbija.rs/>). Главни гребен се простире са запада на исток. Има масиван и стеновити гребен са централном купом. Горњи део планине је голетан, нижи део је под шумама букве и четинара, док је подножје богато лековитим биљем. На јужној страни према Сокобањи се налази јама леденица (позната као „зла рупа“) у којој се лед задржава целе године. На северној страни се налази некадашњи рудник угља. На самом врху Ртња је смештена оштећена капела, аутентично здање из 1934. године (*Sokobanja – masterplan turističke destinacije, 2007*). За Ртањ се везују многе мистичне приче, а познато је да када је ведро са њега се пружа сјајан поглед на врх Авале и ушће Саве у Дунав. Због својих карактеристика и изгледа у народу је познат као „српска пирамида“.
2. *Озрен* – је најзначајнија планина Сокобањске котлине, налази се само 5 km од центра Сокобање. Пружа се правцем северозапад-југоисток, а у геолошком погледу највећим делом доминирају кречњаци старости креде који належу кристаласте шкриљце формације старији палеозоик. На просторима где доминирају кречњаци воде нема, док се у осталим пределима могу наћи речни токови (Градашница и Свињски поток), али и неколико јачих извора (Калиновица, Шопур, Врело у санаторијуму и други). Највиши врх је Лесковик (1.174 m), али се висином истичу и Гавранчић (1.016 m), Власина (923 m) и Орловац (887 m). Због шумовитости и богатства ваздуха озоном, ова планина је позната као климатско лечилиште. Од биљних формација на њој доминирају шуме граба, брде и планинске шуме букве, храста (сладуна, цера и китњака), шикаре, шибљаци али вештачки подигнуте састојине (пошумљавање чистина или супституција лишћара бором и смрчком). Познат је по већем броју излетишта и заштићеним природним добрима (*Osnova gazdovanja šumata za GJ „Ozren–Leskovik 2012-2021.*).
3. *Девица* – ова планина са највишим врхом Чапљинац (1.187 m) се протеже правцем северозапад-југоисток, од Озрена до Тресибаве. Изузетно је богата хумском вегетацијом и водама. Пошто је претежно кречњачког састава има много пећина, вртача, јама и понора (*Sokobanja – masterplan turističke destinacije, 2007*).
4. *Буковик* – се налази сверно од Сокобањске котлине и са осталим чини венац средњевисоких планина. Највиши врх је Букова глава (894 m). Ова планина је позната по густој вегетацији где доминира буква (70%), храст и багрем од лишћара и четинари. Такође богат је изворима воде, шумским плодовима али и животињским фондом (ловном дивљачи). Планина је претежно изграђена од кристаластих шкриљака и није туристички искоришћена (*Sokobanja – masterplan turističke destinacije, 2007*).

¹⁰ Веначне планине које чине зону Карпато-балканских планина налазе се у Источној Србији. Ове планине се пружају од Тердапске клисуре на северу, до Власинског језера на југу (*Станковић С. М., 2008*).

5. *Слемен* – заузима простор источног дела Сокобањске котлине, и са висином од 1.099 m се убраја у ред средњевисоких планина.
6. *Крстатац* – простире се источно од Сокобање и са преосталим планинама чини венац средњевисоких планина. Највиши врх достиже 1.069 m, богата је биљном вегетацијом и шумским плодовима. У вегетационој структури доминирају буква (60%), храст, цер и четинари.

Слика 11. Поглед са Озрена

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 12. Поглед на Ртањ и врх Шиљак

Извор: <http://www.bizlife.rs/>

1. објекти геонаслеђа

- Профил плитководног развића горње креде – планина Ртањ
- Врмџанско језеро са слепом долином – планина Ртањ
- Врх Шиљак са падином Ртањ
- јама „Звечани пропаст“ – Ртањ
- Водопади „Велика и Мала Рипаљка“ – река Градашница
- Клисура Сокобањске Моравице – Лептерија- Сокоград
- Прозорац „Богова врата“ – долина Урдешке реке
- долине Врмџанске и Јошаничке реке – објекти неотектонске активности
- пећина Сесалачка пећура (*Просторни план општине Сокобања, 2012*)

2. спелеолошки објекти

- *Сесалачка пећина* – налази се у атару села Сеселац, на 19 km од Сокобање. Укупна дужина пећинских ходника износи око 3 km. Осветљена је на дужини од 200 m и обилује пећинским накитом (сталактитима и сталагмитима) и травертинским кадама. Кроз реку протиче река понорница која понире у њеном предворју и на излазу гради мало језеро (<http://www.jugostocnasrbija.rs/>).
- *Читлучка пећина* – налази се у близини врела Сокобањске Моравице. Састоји се од два улаза веће дворане и два канала дужине 108,9 m (*Лазаревић Р., 2008*).
- *Ртањска леденица* – налази се у јужном делу планине, на северозападној падини Голе планине (1.113 m), на надморској висини од 960 m. Дубока је 40 m, а дужина њених канала износи 63 m. Позната је по то што се у њој лед задржава током целе године па је сточари користе за напајање стоке. Припада тзв. Ртањском красу (*Нешић Д., 2002*).
- *Пећина на Озрену* – дуга је око 580 m и обухвата једну дворану и пет галерија. Она је троугластог облика и у њој су пронађени остаци разних посуда и грнчарије из доба неолита. Ипак ова пећина смештена на 515 m надморске висине, није осветљена и уређена за туристичке посете (изузетак је улазни канал који је способљен стазом и степеништем) (<http://www.jugostocnasrbija.rs/>). Од осталих спелеолошких објеката истичу се Рујишка Жљебура и две суве Милушиначке пећине.

Слика 13. Детаљ из Сесалачке пећине

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 14. Улаз у Читлучку пећину

Извор: <http://www.panoramio.com/>

3. клисуре

- *Сокоградска клисура* – усечена је у рт Озрена, дугачка је 3 km, уска и дубока до 130 m, са терасама и циновским лонцима („каце“) у дну стешњеног корита. Налази се у горњем току Сокобањске Моравице (Марковић Ђ. Ј., 1977). Представља део Предела изузетних одлика „Лептерија–Сокоград“. На овом простору постоји и већи број уређених плажа као што су: „Три каце“, „Шест каца“, „Џентлмен“ и „Жупан“.
- *Бованска клисура* – у питању је уска клисура, дубока до 400 m и дужине око 10 km. Налази се у доњем току реке Моравице повезујући Сокобањску котлину са горњим и средњим делом слива Моравице и Алексиначку котлину у којој је доњи ток реке Моравице и Јужну Мораву. Епигенетског је карактера и усечена је у земљиште од отпорнијих стена (Марковић Ђ. Ј., 1977).

4. извори

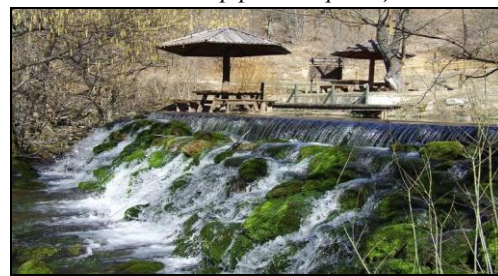
- *Извор реке Моравице* – налази се на 12 km од Сокобање у правцу Књажевца. Представља изузетан природни феномен јер река настаје од више извора који се не могу лако уочити јер избијају по дну речног корита. Извире на месту познатом као „Врело-истоци“ у подножју (североисточној падини) планине Девике на 410 m. Извор „Истоци“ представља типично крашко врело (<http://www.sokobanja.org.rs/>).

Слика 15. Детља са плаже „Жупан“ на Моравици

Извор: <http://www.soko-banja.co.rs/>

Слика 16. Извор реке Моравице

Извор: <http://www.soko-banja.co.rs/>

6.1. Излетишта – бренд Сокобање

- *Лептерија* – у питању је најпознатије и најпосећеније излетиште у Сокобањи. Удаљено је око 2 km од центра насеља. До излетишта воде два правца: преко плаже „Жупан“ дуж тока реке Моравице или асфалтним путем преко превоја „Видиковац“. У непосредној близини излетишта се налази и црква рођења Пресвете Богородице и

- природни феномен „Богородица у стени“. Средњовековно утврђење Сокоград се налази на само 500 m од Лептерије и до њега се долази шумском стазом. Ту се налазе и поједини угоститељски објекти какав је мотел/ресторан „Народне банке Србије“, док посебну атракцију има ресторан „Марко Поло“ (популарна „Пећина“) смештен у поткапини стене, на обали саме реке (<http://www.otks.org.rs/>). Излетиште Лептерија је опремљено клупама са столовима и справама за децу те је изузетно погодно за целодневни боравак и разоноду.
- *Озрен (Грудно)* – налази се на 5 km од центра Сокобање. Обухвата велики парк који припада Специјалној болници „Озрен“ у којој се лече плућне болести. На самом улазу у комплекс се налазе два кафе ресторана док су у кругу парка смештени спортски терени за фудбал и кошарку, дечје игралиште, проточно језерце са пастрмком. Поред језера се налази ресторан али и клупе за одмор и место за роштиљање (пикник простор). Од природних атракција посебну пажњу привлачи водопад Мала Рипаљка поред којег се налази извор питке воде (<http://sokobanja.rs/>). У ограђеном простору се може видети и застарели отворени базен који данас није у функцији.
  - *Озрен (Очно)* – удаљено је око 3 km од излетишта Озрен (Грудно). Назив је добио по простору Специјалне болнице где се лече очне болести, а на којем се налази. Излетиште је у потпуности обрасло ниском планинском травом коју окружује горостасна букова шума и стабла четинара. Посебну атракцију чини „Камен љубави“ који се налази на средини ливаде симболизујући вечну љубав. Испод столетних стабала букви саграђени су павиљони са столовима и клупама, игралиште за мали фудбал и кошарку, а постоји и природни камин где туристи могу припремити јела са роштиља (<http://www.otks.org.rs/>).
  - *Калиновица* – смештена је на Озрену на око 6 km од Сокобање. Излетиште је обрасло густом буковом и четинарском шумом у чијем окружењу се налази већи број извора хладне пијаће воде. Око извора су постављени клупе и столови и уређена места за роштиљање. У срцу излетишта се налази Пољопривредно газдинство „Весне Миленковић“ у оквиру којег се налази етно кућа као и отворена тераса за путнике намернике (<http://www.sokobanja-kalinovica.com/>).
  - *Поповица* – поменуто излетиште, локалитет се налази на 443 m надморске висине и са њега њега се могу видети: средњовековно утврђење Сокоград, излетиште Лептерија, Сокобања, врх Шанци на 450 m надморске висине где се налази репетитор, Ртањ и долина према селу Блендија. На локалитету „Равна стена“ се налази дрвени сто са клупама одакле се пружа сјајан поглед на другу страну кањона Моравице (<http://www.sokobanja.travel/>).
  - *Врело* – ово излетиште је лоцирано на 21 km од Сокобање и 6,5 km од Бање Јошанице. Налази се у подножју Буковика, а до самог локалитета се стиже шумским стазама. Главну атракцију овог излетишта смештеном у шумско-ливадском амбијенту представљају извори топле и хладне минералне воде по којима је излетиште и добило име (<http://www.otks.org.rs/>).
  - *Извор Шопур* – налази се на Озрену, на путу за село Језеро. Од Сокобање је удаљен 8 km. Сам локалитет је окружен буковом шумом, а око њега је уређен пикник простор. Од Шопура се шумским стазама може стићи до врха Оштра чука (1.075 m) са којег се пружа диван поглед на Сокобањску котлину и планину Ртањ. Познато је по извору хладне воде, кога због свежине народ назива и „озренска роса“ ([http://www.soko-banja.org/](http://www.sokobanja.org/)).

- *Извор Баруџија* – локалитет се налази на Озрену и погодан је за излетништво јер се налази у дивном шумском амбијенту опремљеном неопходним мобилијаром. На излетишту постоји извор хладне воде али његов квалитет и издашност варира (<http://www.soko-banja.org/>).

Слика 17. Излетиште „Лептерија“

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 18. Поглед са Поповице

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 19. Излетиште „Озрен-Грудно“

Извор: <http://www.panoramio.com/>

6.2. Паркови – хортикултурно богатство Сокобање

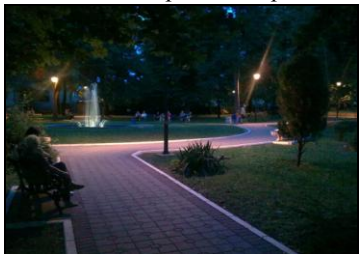
Уже језгро Сокобање обилује бројним лепо уређеним парковским површинама. Још 1888. године инжењер Роман Балајнски је израдио „Ситуациони план за регулацију варошице Сокобања“ што представља први и најстарији урбаниситички документ. Према записима Феликса Каница тада је на Бањици постојао један парк са малим рибњаком на 400 m². Када је основано „Друштво за унапређење и улепшавање Сокобање и околине“ извршено је уређење око турског купатила, а данашњег централног парка. Од тада па до данас Сокобања је у свом окриљу задржала следеће паркове:

- *Парк код купатила (централни градски парк)* – настао је захваљујући термалној води која избија у завидној мери. Надомак овог извора (сонда „Парк“) откривен је и други извор који је по саставу сличан првом. Бушењем дошло и до трећег извора где данас постоји постројење са пумпом за воду. Такође кроз парк протиче и Врелски поток који се у северном делу парка саставља са термалним подземним потоком, да би потом заједно утонули у Моравицу у близини хотела „Здрављак“. Партерни део парка испред купатила са цветним лејама и ружичњацама је најстарији парковски простор који је у етапама грађен од 1880. године. Почетком 20. века већ је представљао густ зелени масив. Од 1934. године парк се знатно мења када добија нове врсте дрвећа, цвећа, жбуња, а саграђена је и фонтана у средишту северног кружног платоа. У периоду после Другог светског рата (од 1958.) парк се освежава новим садницама лишћара, четинара и жбуња. Данас лишћари (крунолисана и ситнолисана липа, јаблин, брест, дивљи кестен, багрем, јасен, јавор, канадска топола) заузимају 62%, док четинари (црни бор, смрча, туја и јела) заузимају 38% површине парка. Данашња парковска површина од 2,17 ха одликује се уређеном расветом (парк и фонтана), дејим игралиштем „Соколићи“ и новим реквизитима за игру и забаву што му даје посебну драж (*Miletić–Milenković, J., 2004*).
- *Парк на Бањици* – формирање овог парка је такође везано за термоминералне изворе (Бањица I и II) али и реку Моравицу. Започето је крајем XIX века и бројним активностима који су уследили површина парка је достигла 0,44 ха. Почев од 1953. врши се детаљно уређење овог парка: цветне рунделе се обогаћују новим врстама цвећа и дрвећа и разноликим шибљем. Исте године изграђен је и одбрамбени насип

услед честог плављења Моравице. Две године касније (1955.) засађене су саднице тује, врног бора, киталпе, јуниперуса и брезе. Од 1959. године почиње детаљно уређење парка, формирају се шетачке стазе до купатила, плажа на Моравици, али и до излетишта Лептерија и Сокоград. Тада се површина парка проширује на 2,05 ha. Простор до улице је заштићен дрворедом и живом оградом чиме је створена препрека за праšину и буку коју стварају друмска саобраћајна средстава. Заступљеност лишћара и четинара је уравнотежана (49:51). Атракција у парку је „болесно стабло старог платана са чворовима“ кога називају „Дрво жеља“. Парк такође карактерише присуство природног (дрвеног) мобилијара (<http://www.sokobanja.com/>).

- *Парк на Врелу (Борићи)* – назив је добио по води која се различито употребљавала кроз историју: као извор пијаће воде, као природни декор (поток у парку) и као сценски елемент (језеро које је настало када је поток преграђен). У близини централног извора је други извор пијаће воде над којим је спомен чесма „Хајдук Вељка“ из 1926. године. Само уређење парка је започето крајем XIX века када је основано сокобањско друштво за уређење и улепшавање бање под Озреном (1895.). Тада су на Врелу засађени црни бор, смрча и јела (четинари) и брест, јасен, липа, кестен и јавор (лишћари). Од 1903. године после Мајског преврата овај простор постаје омиљено излетиште варошана и гостију. Краљу Петру I Карађорђевићу додељена ливада која убрзо добија назив „краљево имање“ и од тада овај простор знатно мења свој изглед. Почела је изградња стаза и пошумљавања околног терена. Изграђена је и кантина, а потом и летњиковач краља Петра I. У периоду између два светска рата парк је постао моденско састајалиште. Друштвени живот се одвијао на копну (кантина и прелепа тераса) и језеру (вожња чамаца). Централни извор на Врелу је каптиран 1934. године и од тада је служио за водоснабдевање варошице. За разлику од напредовања осталих паркова (1953–1955.), парк Врело је убрзано пропадао. Шумска управа је тада на Врелској ливади (данашње излетиште Борићи) засадила 2,85 ha културе црног бора, америчког јасена, горског јавора и канадске тополе чиме је читав простор претворен у шуму (ливада и парк Врело су срасли у шуму). Језеро је претворено у летњу позорницу док је кантина као Ловачки дом до 1992. године била објекат за изнајмљивање. Данас је она у рунираном стању, а парк Врело служи као пролаз до чесме Хајдук Вељка и излетишта Борићи (*Miletić–Milenković, J., 2004*).
- *Парк шума Чука II* – налази се у у близини Специјалне болнице „Сокобања“, у насељу Чука. Зимзелена шума, стаза здравља, паркићи за децу, дрвене клупе и кућице за одмор су само неке од атрактивности овог излетишта. Због свог пространства и положаја је погодан за спортске активности као што су бадминтон и фризби, за излете и шетњу у прелепом природном амбијенту као и целодневни боравак на отвореном (<http://sokobanja.rs/>)

Слика 20. Градски парк

Слика 21. Парк „Врело-Борићи“

Слика 22. Парк „Бањица“

Извор: <http://www.panoramio.com/> Извор: <http://www.panoramio.com/> Извор: <http://www.panoramio.com/>

6.3. Заштићена природна добра Сокобање

Заштићена добра која се налазе у самим бањским местима или њима гравитирајућем окружењу представљају оне сегменте простора који доприносе његовом комплексном сагледавању, познавању и на основу тога одговарајућем вредновању које се на местима намењеним одмору, лечењу и рекреацији мора посебно уважавати (*Бурђић С., 2006*). Делови предела подручја општине штите се, уређују и унапређују у склопу просторних целина ширег окружења којем припадају: планинских (Јошаничко-ртањско подручје, подручје планине Девике и Озрена), брдско-планинских (Рујишко-сеселско, Милушначко подручје, котлинско подручје акумулације Бован, подручје Сокобање, подручје Николинац-Блендија) и подручје нижих речних тераса.

- *Предео изузетних одлика „Лептерија–Сокоград“* – обухвата део територије општине Сокобања, површине 405,71 у катастарским општинама Сокобања и Блендија. Од укупне површине добра 390,48 ha (96,25%) је у државном, а свега 15,22 ha (3,75%) у приватном власништву. Ово подручје је први пут заштићено 1969. године, заузимајући површину од 180,87 ha (*Уредба о заштити предела изузетних одлика „Лептерија–Сокоград“, 2002*). Према Закону о заштити природе из 1961. године проглашено је парком природе. Извршеном ревизијом у току 2003. године ово подручје добија статус предела изузетних одлика (ПИО). На овом подручју установљен је режим II степена заштите (активна заштита) на површини од 320,50 ha, и III степена заштите (активна заштита и могућност одрживог коришћења) на површини од 85,48 ha. Овај простор је стављен је стављен под заштиту због изванредне пејзажне разноликости, атрактивних геоморфолошких облика и појава, богате и разноврсне флоре и фауне и културно-историјских вредности (*Randelović N., Avramović D., 2004*). Конститутивни делови предела изузетних одлика су клисура реке Моравице (180 ha), флувиоденудационо проширење „Лептерија“, средњевековно утврђење „Сокоград“, Богородица у стени, црквиште посвећено Светој Марији и остаци једнобродне цркве са припратом (<http://serbia.travel/>). Управљање добром је поверено Јавном предузећу „Србијашуме“ са огранцима Шумско газдинство „Ниш“ и Шумска управа „Сокобања“.
- *Водопади „Велика и Мала Рипаљка“* – активности на истраживању и заштити природних вредности водопада Рипаљка смештеног на реци Градашници на планини Озрен крај Сокобање датирају са краја XIX века када је ову природни реткост изучавао Јован Цвијић, а резултате објавио у делу „Извори, водопади и тресаве у Источној Србији“. Влада Федеративне Народне Републике Југославије тј. Завод за заштиту и научно проучавање природних реткости НР Србије 11.04.1949. године доноси решење о стављању под заштиту државе водопаде Велику и Малу Рипаљку на реци Градашници. То је уједно и прво заштићено природно добро стављено под заштиту државе (<http://www.vodopadripaljka.rs/>). Водопад „Рипаљка“ и подручје изворишта Градашнице уредбом Владе РС ставља се под заштиту као споменик природе под именом „Рипаљка“ и утврђује за заштићено природно добро од изузетног значаја, односно заштићено добро I категорије. Укупна површина заштићеног подручја је 6,82 ha од чега је 6,58 ha у државној, а 0,24 ha у приватној својини (*Уредба о заштити споменика природе „Рипаљка“, 2009*).
- *Врело Градашнице* се јавља на 498 m надморске висине у северозападном делу Озренског басена. Водопад Рипаљка је смештен на уласку у клисуру Градашнице између Мечјег врха (691 m) и Ковиљаче (618 m). Укупна висина водопада износи 40 m,

док његов пад достиже 18 m. Убраја се у ред акумулативних бигрених водопада. У одсеку у ком је настао водопад смештенене су две пећине које су настале понирањем воде кроз бигар, при чему су преталоживањем истог на таванци и зидовима настали сталактити и саливи (Јанковић М., 1995). Према катастру геонаслеђа водопад Рипаљка је сврстан у објекте хидро(гео)лошког наслеђа. И поред чињенице да је ово подручје заштићено, заштитне активности нису спровођене континуирано тако да се као главни загађивачи јављају медицинско-рекреативни центар, топлана али и поједина сеоска газдинства. Посредством реке загађујуће материје доспевају до водопада. Количина воде варира тако да током лета и пролећа падне испод 10 l/s уз пресушивање у другој половини лета (Randelović N., Avramović D., 2004). Стога се може закључити да се таложее бигра везује за кишне периоде – јесен и зиму. Управљање овим заштићеним добром је поверено Дирекцији за урбанизам и изградњу из Сокобање.

- *Озренске ливаде* – обухватају део природног подручја планине Озрен, површине 828,13 ha, на простору катастарске општине Сокобања. Стављено је под заштиту као подручје нарочите природне лепоте (ПнПР) решењем Скупштине општине Сокобања из 1973. године. Нови предлог уредбе о заштити Озренских ливада као предела изузетних одлика (ПИО) упућен је Скупштини општине још 2007. године. Уредбом је обухваћена заштита ливада и шума, видиковаца, пећина, понора и врела (*Просторни план општине Сокобања, 2012*). На овом простору у току 2003. године установљено је 80 врста биљака од којих су поједине ендемске (Randelović N., Avramović D., 2004). На Озренским ливадама се налази и извор „Ђерзелез“ који је познат још и периода Отоманске империје (<http://www.jugoistocnasrbija.rs/>).
- *Ртањ* – ова планина се налази у поступку заштите као специјални резерват природе (СРП). У питању је део простора уз северну границу општине који је према ранијем закону уживао и претходну заштиту. Уз овај простор, али ван подручја просторног плана је и строги резерват природе (СтПР) Ртањ на површини од 15 ha који је заштићен уредбом из 1959. године. Кључни део заштићеног подручја познат под називом „Мала Јасенова глава“ представља станиште црног бора површине 6 ha (Randelović N., Avramović D., 2004).

Слика 23. Лептерија-Сокоград

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 24. Озренске ливаде

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 25. Водопад „Рипаљка“

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Уредбом о еколошкој мрежи (*Служб. гласник РС, бр.102/10*) на подручју општине Сокобања дефинисана су два еколошки значајна подручја: Ртањ (бр. 47) и Озрен и Девича (бр. 50). Подручје Ртања се налази у оквиру EMERALD мреже подручја од посебног интереса за очување дивље флоре и фауне. У том контексту Ртањ представља подручје значајно за биљке (important plant areas - IPA), птице (important bird areas - IBA) и дневне лептире (prime butterfly areas). Подручје Озрена и Девиче у EMERALD мрежи означено је као подручје значајно за дневне лептире (*Просторни план општине Сокобања, 2012*)

7. АНТРОПОГЕНИ ТУРИСТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ

Територија општине Сокобања располаже са бројним антропогеним туристичким вредностима који доприносе обогаћивању примарне туристичке понуде, истовремено представљајући предмет туристичке валоризације. Ту се пре свега мисли на средњевековне културно-историјске локалитете (утврђени градови, манастири и цркве), спомен чесме, објекти народног градитељства и културно-туристичке манифестације. Осим тога на овом простору постоје и културна добра која се налазе са заштитом Републичког завода за заштиту споменика културе. У регистру заштићених културних добара (проглашени и уписани) налази се 21 споменик културе и четири просторно-културно историјске целине у саставу урбане целине старе чаршије које задржавају стари статус. У Сокобањи су и добра која уживају претходну заштиту: 22 споменика културе, пет амбијенталних целина, пет археолошких налазишта и 13 спомен обележја. Ови ресурси погодју развоју културних и манифестационих туристичких кретања (*Просторни план општине Сокобања, 2012*). Ова чињеница проистиче из њихових естетских, куриозитетних, уметничких и знаменитих својстава туристичке привлачности.

1. антички споменици

- Тетимиров град – смештен на извору реке Градашнице
- Рујевица – источни обод Буковика
- Трубаревачко градиште – налази се на уласку у Бованску клисуру
- Латински град – атар села Врмца
- Липов трап – атар села Читлук (кањон реке Изгаре) (*Radivojević, A., 2005*)

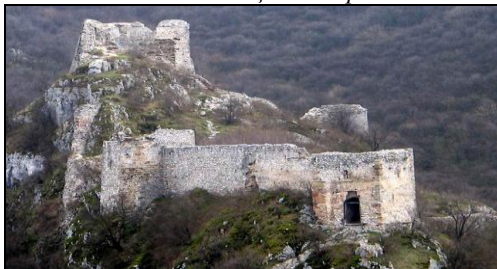
2. средњовековна утврђења

- *Сокоград* – ово утврђење представља најстарији културно-историјски споменик на простору Сокобањске котлине. Налази се у клисури реке Моравице на стрмом, неприступачном и еколошки очуваном амбијену излетишта Лептерија. Утврђење је настало у периоду исвајања овог простора од стране Римљана још у I веку пре наше ере (*Јовановић Ј., Радивојевић А., 2006*). Зна се да је обновљен у периоду I-IV века од стране римског цара Јустинијана и да је служио за одбрану од Словена и Авара. Остаци данашње тврђаве датирају са краја XIII и почетка XIV века када је средњевековни град настао на темељима пређашње римске насеобине. Састојао се од доњег и горњег града. Доњи град је потпуности уништен, док су у горњем делу пронађени остаци цистерне за воду и цеви за довод кишнице. Неки подаци говоре да је утврђење у оваквом облику постојало у време владавине Стефана Немање, у време протеривања Богумила када је први пут разорен. Почетком XV века (1413. године) разорен је у борбама за турски престо између Бајазитовог сина – султана Мусе и одметника Хамуз-Бега. Његове утврде су користили Турци (падом средњевековне Србије 1459. године), али и Аустријанци (1690–1737. године), а 1808. године по први пут их је упознао и чувени Хајдук Вељко Петровић (*Milenković Lj., Krstić A., Krstić V., 2012*). Овај средњевековни град представља споменик културе од националног (великог) значаја. Одређена археолошки и рестаураторски радови су извршени 1980., 1981. и 1982. године. До овог објекта постоји делимично уређена пешачка стаза уз ток Моравице. Видиковац са куле овог древног града пружа величанствен поглед. Међутим у валоризацији овог објекта

у погледу развоја туризма се није ишло даље тако да он још увек представља потенцијални туристички ресурс (Николић Љ., Станковић С., 2007).

- *Врмџански град* – налази се у долини Паклеша недалеко од села Врмџа за које мештани кажу да је „латински“. Град је из римског периода и настао је до VI века тј. у време владавине цара Јустинијана. Подигнут је ради одбране овог дела византијске територије од продора Словена и Авара. Разоран је 1415. године, готово у истом периоду када је разорен и Сокоград. Како легенда каже похарао га је Муса Кесеџија (<http://www.carolijaistoka.com/>).

Слика 26. Остаци Сокограда

Извор: <http://sokobanjac.com>

Слика 27. Остаци Врмџанског града

Извор: <http://www.apartmanisokobanja.com>

2. заштићена културна добра

- *Турско купатило „Амам“* – налази се у централном бањском парку поред мермерног шеталишта. Купатило води порекло још из доба Римљана о чему сведоче материјални трагови – фрагменти античких опека пронађени приликом реконструкције централног базена. Мања купатила су из периода турске владавине (Јовановић Ј., Радивојевић А., 2006). Турци су „Амам“ изградили на темељу римских терми у XV веку. Први пут је обновљено 1834. године по наредби књаза Милоша Обреновића, а последњи пут у току 2005. године чиме је задржало историјску вредност, туристичку атрактивност и здравствено-рекреативну функционалост. На тај начин је сачувано једино турско купатило које је још у функцији. Купатило је познато јер су у њему снимане сцене чувеног Шотриног филма „Зона Замфирова“ (Milenković Lj., Krstić A., Krstić V., 2012).
- *Милошев конак* – налази се у центру Сокобање, насупрот „Амама“. Изградио га је књаз Милош Обреновић у првој половини XIX века за потребе своје администрације. Данас је ово здање у функцији угоститељског објекта (<http://www.otks.org.rs/>).
- *Стара зграда основне школе „Митрополит Михаило“* – саграђена је 1894. године у Сокобањи по налогу архиепископа београдског и Митрополита Михаила. До данашњих дана није мењала првобитни изглед и функцију, тако да представља атракцију јер се у њој налази учионица за ученике сокобањске основне школе од I до IV разреда (Крстић С., Стојковић И., 2006).

Слика 27. Турски „Амам“

Извор: <http://www.sokobanja.org.rs/>

Слика 28. Милошев конак

Извор: <http://www.upoznajsrbiju.co.rs/>

Слика 29. ОШ „Митр. Михаило“

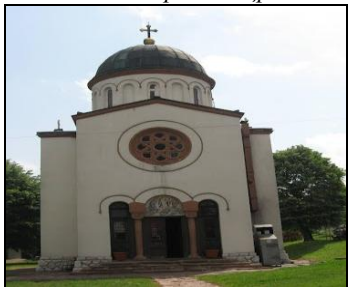

Извор: <http://www.panoramio.com>

3. сакрални објекти

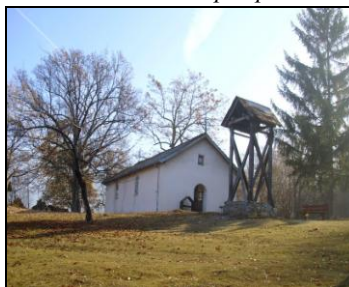
- *Црква Светог Преображења Господњег* – налази се у центру Сокобање, подигнута је 1892. године у српско-византијском стилу поред остатака старе цркве коју је подигао краљ Милутин. Градили су је италијански мајстори према нацрту архитекте Светозара Ивацковића. Покретач радова и велики донатор био је српски митрополит Михаило чија биста се налази у самој цркви (<http://www.otks.org.rs/>). Црква је познат по јеванђељу из 1836. године на коме је оригиналан натпис књаза Милоша, а поседује и архиву из 1835. године (*Јовановић Ј., Радивојевић А., 2006*). Крај ње митрополит Михаило је изградио основну школу (1894.) и основао прво еколошко друштво „Друштво за унапређење и улепшање Сокобање и околине“.
- *Црква Успења Пресвете Богородице* – налази се у Бањи Јошаници на око 15 km од Сокобање. Представља најстарији објекат тог типа у овом делу Србије јер датира из XIV века. Зидана је од камена са упечатљивим иконостасом који је делимично рестауриран и конзервиран. У питању је грађевина без куполе, са прозорима у виду пушкарница распоређених на различитим висинама (<http://www.jugoistocnasrbija.rs/>). Најупечатљива икона је икона Исуса у три старосна доба: као дечак, човек (у доба страдања) и треће можда и најзанимљивије као старац. Подсећа на Петрову цркву код Новог Пазара (*Milenković Lj., Krstić A., Krstić V., 2012*).
- *Манастир Јерменчић* – налази се на Озрену, на 8 km од центра Сокобање. Поуздано се зна да је храм посвећен Светим архангелима Гаврилу и Михаилу подигнут у XIV веку (1392. године). Према предању подигли су га калуђери (Јермени) који су побегли од Турака. Други извори кажу да је манастир задужбина деспота Стефана Лазаревића и да су га подигли грчки монаси – Синаити. Манастир је у средњем веку опљачкан и запаљен од стране Турака, а на црквшту које је откривено у XIV веку подигнута је једнобродна црква која је до данашњих дана претрпела неколико измена (<http://www.jugoistocnasrbija.rs/>). Налази се на 850 m надморске висине у живописном амбијенту букове шуме. У близини манастира налази се велики број извора од којих је два каптирао Хајдук Вељко Петровић. Спомен чесме поред манастира изграђена је 1874. године, а звоник 1875. године. Први пут је обновљен за време Првог српског устанка по наређењу војда Карађорђа, а последња реконструкција је извршена 1992. године. Манастир своја врата отвара 26. јула када се у комплексу одржава народни сабор који окупља велики број посетилаца бање (*Јовановић Ј., Радивојевић А., 2006*).
- *Црква посвећена Светом Илију* – налази се у насељу Врело које је удаљено 12 km од Сокобање у правцу Књажевца. Изграђен је на иницијативу кнегиње Персиде Карађорђевић средином XIX века када је кнегиња за његову изградњу донирала 18 дуката. Изградња је започета 1869., а храм је освештан 1872. године.
- *Црква посвећена Светој Великомученици Марини* (Огњеној Марији) – налази се на периферји Сокобање у насељу Градашница. Подигнута је 1928. године на темељима цркве из средњовековног периода чије су рушевине откривене 1913. године. Посебну атракцију представља споменик попадији Петкани из 1648. Године у порти цркве, док се у непосредној близини на речици Градашници налази воденица поточара из турског периода која је још у функцији (*Крстић С., Стојковић И., 2006*).
- *Црква посвећена Рођењу Пресвете Богородице* – налази се у оквиру излетишта Лептерија на око 1,5 km од центра Сокобање. Изграђена је 2001. године на месту средњовековне цркве коју је у борби за Сокоград порушио султан Муса.

Слика 30. Градска црква

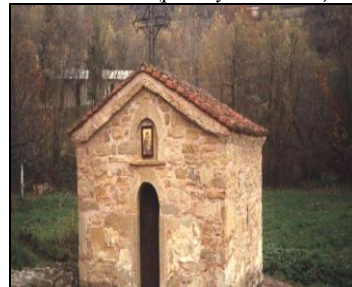
Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 31. Манастир Јерменчић

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 32. Црква у Јошаници

Извор: <http://sokobanja.rs/>

4. културне установе

- Галерија–легат „Милуна Митровића“ – основана је 21.06.2001. године на сокобањском мермерном шеталишту у прелепом објекту од стране академског сликара Милуна Митровића. Он је свом родном граду завештао 150 радова. Иницијатор је и један од оснивача „Уметничке колоније Сокоград“ која је први пут одржана у Сокобањи 1996. године. Поред сталне поставке радова Милуна Митровића у овом објекту током лета се одржавају изложбе и других познатих уметника и догађаји из области културе, уметничке вечери, концерти и књижевни сусрети (<http://www.otks.org.rs/>).
- Завичајни музеј – смештен је у центру Сокобање у згради саграђеној у XIX веку. Изграђен је у српско-моравском стилу, а уз мању реконструкцију зграда је у потпуности сачувала свој првобитан изглед. Музеј је реконструисан 2008. године и располаже експонатима из области археологије, етнологије и историје од римског периода до савременог доба. Испред музеја постоји уређен амфитеатар (позорница) која се у летњој сезони користи за одржавање књижевних вечери и других манифестација као што је „Бањско културно лето“ (Milenković Lj., Krstić A., Krstić V., 2012).
- Завичајни музеј у Јошаници – налази се у црквеном дворишту у ком су смештене цркве Светог Димитрија и Успења Пресвете Богородице. Зграда у којој је смештен музеј је некадашњи црквени конак из XIX века. Музеј поседује експонате из области историје и етнологије, а због своје вредности је стављен под заштиту државе (Milenković Lj., Krstić A., Krstić V., 2012)..
- Етно музеј у Врмци – отворен је на Ускрс 2010. године и смештен је у згради Парохијског дома. У њему се налази стална поставка народних ношњи, грнчарије, тканина и алата. Експонате су прикупили мештани села Врмца, Мужинац и Трговиште (<http://sokobanja.rs/>)

Слика 33. Завичајни музеј Сокобања

Извор: <http://cultour.org/>

Слика 34. Галерија-легат „Милун Митровић“

Извор: <http://cultour.org/>

5. спомен обележја (чесме и бисте)

- Милошева чесма – позната је под називом „Требичка чесма“ јер се налази на регионалном путу Сокобања–Алексинач, непосредно поред скретања за Бању Јошаницу и археолошког локалитета Требич. На чесми је сачуван оригиналан натпис: „Милош Обреновић I, књаз српски подиже овај источник за вечити спомен доласка свог у Бању, 10 године 1860“ (Sokobanja – masterplan turističke destinacije, 2007).
- Спомен чесме „Хајдук Вељка“ – налази се поред Ловачког дома у насељу Врело–Борићи. Подсећа на чињеницу да је Хајдук Вељко 1808. године први пут ослободио Бању од Турака (<http://www.soko-banja.org/>).
- Чесма „Љубе Дидића“ – налази се на путу према Озрену. Посвећена је организатору Тимочке буне у Бањском срезу. Љуба Дидић је погубљен у Зајечару 1883. године (<http://www.soko-banja.org/>).

Слика 35. Чесма „Хајдук Вељка“

Извор: <http://www.tt-group.net/>

Слика 36. Чесма „Љубе Дидића“

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Слика 37. Милошева чесма

Извор: <http://www.soko-banja.org/>

- Спомен бисте су постављене у знак знаменитих личности који су посећивали Сокобању: Стевану Сремцу у Драговићевој улици преко пута куће у којој је боравио, Браниславу Нушићу – испред Организације за туризам, културу и спорт, Исидори Секулић – испред Народне библиотеке „Стеван Сремац“, Иви Андрићу – испред хотела „Моравица“. У централном градском парку је смештена биста локалног партизанског хероја Алексе Маркишића (<http://sokobanja.rs/>).
- Споменик палим борцима у ратовима 1912–1919. године – налази се у оквиру централног градског шеталишта, недалеко од купатила „Амам“.

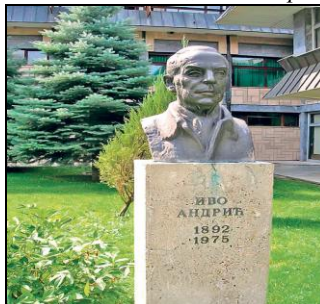
1. објекти народног градитељства

- Етно кутак „Грудоњске воденице“ – налази се у насељу Градашница на око 2 km од центра бање, на истоименој речици. У свом окриљу има две воденице старе више од два века. И поред старости обе воденице су задржале своју првобитну функцију. Велика воденица је преуређена у етно кухињу где свако од посетилаца може уз помоћ инструктора етнолошке радионице „Етнос“ припремати традиционална јела сокобањског краја. Друга, мања воденица је преуређена у радионицу старих заната где посетиоци уз помоћ особља могу изучавати основе старих заната. У дворишту се налази мали амфитеатар у којем се одржавају различити програми културно-уметничког карактера (Milenković Lj., Krstić A., Krstić V., 2012).

Слика 38. Грудоњске воденице Слика 39. Споменик „Иви Андрићу“ Слика 40. Споменик Исидори Секулић

Извор: <http://www.otks.org.rs/>

Извор: <http://www.politika.rs/>

Извор: <http://www.panoramio.com/>

Табела 14. Непокретна културна добра на територији општине Сокобања

Просторне културно-историјске целине	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Део урбане целине старе чаршије у улици Маршала Тита I од броја 12–24 ▪ Део урбане целине старе чаршије у улици Маршала Тита I од броја 7–15 ▪ Део урбане целине старе чаршије у улици Маршала Тита I од броја 44–48 	
Археолошка налазишта	
–	
Културна добра од изузетног значаја	
–	
Културна добра од великог значаја	
Сокоград, Сокобања	
Споменници културе	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Сокоград, Сокобања ▪ Црква „Успења Богородице“, Сокобања ▪ Средњовековно утврђење „Врмца“, Сокобања ▪ Зграда Скупштине општине, Сокобања ▪ Старо бањско купатило, Сокобања ▪ Конак кнеза Милоша Обреновића, Сокобања ▪ Зграда старе основне школе, Сокобања ▪ Црква „Светог Преображења“, Сокобања ▪ Вила „Далмација“, Сокобања ▪ Кућа породице „Хаци-Павловић“, улица Ивана Вушовића 1, Сокобања ▪ „Ужи амбијент са чесмом Љубе Дидића“, Сокобања ▪ „Хајдук Вељкова чесма“, Сокобања ▪ „Кућа у улици Алексе Маркишића, Сокобања 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Кућа „Љубе Дидића“, улица Драговићева 25, Сокобања ▪ „Административна зграда“, улица Драговићева 27, Сокобања ▪ Кућа Народног хероја „Алексе Маркишића“, улица Његошева 20 и 24, Сокобања ▪ Кућа у којој је умро књижевник „Стеван Сремац“, улица Драговићева 20, Сокобања ▪ Грађанске куће „породице Петковић“, улица Ивана Вушовића 2–4, Сокобања ▪ „кућа у улици Ивана Вушовића“ 9, Сокобања ▪ „Вила на путу Озренских партизана“ 29, Сокобања ▪ „Требичка чесма“ – чесма кнеза Милоша на Требичком путу, Сокобања
Знаменита места	
–	

Извор: Републички завод за заштиту споменика културе – централни регистар НКД

8. манифестације

У току 2010. године у оквиру туристичког кластера Југоисточна Србија одржавало се укупно 467 традиционалних манифестација (19,25%) од укупног броја у Србији, у 47 општина и 176 насеља. Међу њима је била и општина Сокобања са 10 манифестација и учешћем од 0,41%. Већина културно-туристичких манифестација је локалног или регионалног значаја. Посебно се истичу оне које се организују у летњем периоду и доприносе обогаћивању садржаја боравка туриста. Нивоом атрактивности и туристичке привлачности посебно се истичу (Бјељац Ж., 2010):

- *Прва хармоника Сокобање* – манифестација такмичарског карактера која је први пут одржана 1962. године. Фестивал се одвија у две етапе: предтакмичење и четвртфинале се одржава у десетак градова у Србији и Македонији у виду јавне аудиције, док се

полуфинале и финале одвијају у јулу и августу на летњој позорници „Врело“ у Сокобањи. Фестивал прате концерти најпознатијих представника домаће музичке сцене.

- *Златне руке* – у питању је смотра народног стваралаштва која се одржава од 1982. године, која негује и унапређује изворно народно стваралаштво становништва Србије (обичаји, вештине старих заната и заборављена традиционална јела) (*Јовановић Ј., Радивојевић А., 2006*).
- *Свети Јован Биљобер* – манифестација која се одржава од 1994. године, а посвећена је брању лековитог биља на обронцима планина Ртањ, Девица и Озрен. Круна манифестације је избор најлепше окићене девојчице лековитим биљем и пољским цвећем – „Принцезе Биљарице“.
- *Маратон жеља* – манифестација „спортског духа“ која из године у годину привлачи велики број посетилаца. Конкретно сваки учесник мора да посети „Дрво жеља“ у парку Бањица, Богородицу у стени на Лептерији, извор „Рујник“ у подножју Сокограда, водопад „Рипаљку“ и етно кутак „Грудоњске воденице“ који је завршно одредиште.

Табела 15. Списак традиционалних манифестација у општини Сокобања

Манифестација	Период одржавања	Организатор
Башта отвореног срца	01. јануар	ОТКС, Сокобања
Светосавске свечаности	25–27. јануар	Добротворно друштво „Свети Сава“ и ОТКС, Сокобања
Књижевни конкурс „Јутро над Озреном“	01. март– 01. мај	Књижевни клуб „Соколово перо“, Сокобања
Планинарска акција „Поздрав пролећу“	23. март	ПСД „Брђанка“, Алексинац
Међународни сусрети нумизматичара и колекционара „Сокоград“	26. април	Српско нумизматичко друштво „Сокоград“, Сокобања
Првомајски уранак	01. мај	ОТКС, Сокобања
Ноћ музеја	17. мај	ОТКС, Сокобања
Обележавање дана општине	21. јун	СО Сокобања
Уметничка колонија „Сокоград“	јун	ОТКС, Сокобања
Бањско културно лето	21. јун – 01. септембар	ОТКС, Сокобања
Сусрети „Свети Јован Биљобер“	02–07. Јул	ОТКС, Сокобања
Општинско такмичење „Златне руке“	14. јул	ОТКС, Сокобања
Међународни фестивал „Прва хармоника Сокобање“	полуфинале: 18 и 19. јул финале: 15–17. август	ОТКС, Сокобања
„Vike party“	јул	Мото клуб „Falcons“
Фестивал фолклора „Ресник 2014“	09. август	КУД „Душан Јовић, Ресник
Сабор фолклора Србије „Игра коло под Озреном“	23. август	КУД „Соко“, Сокобања
Фото изазов „Сокобања 2014“	23. август	ОТКС, Сокобања
Маратон жеља	06. и 07. септембар	ОТКС, Сокобања
Бициклическа трка МТВ Serbia open „Трофеј Сокобање“	20. септембар	Бициклически клуб „Горски“, Сокобања и Бициклически савез Србије, Београд
Планинарска акција „Оштра чука 1.074“	20. септембар	ПД „Оштра чука“, Сокобања
Тениски турнир „ITF futures Sokobanja open“	друга половина септембра	Тениски клуб „Вега“, Сокобања и Тениски савез Србије, Београд

Извор: <http://www.otks.org.rs/>

8. КОНЦЕПЦИЈА РАЗВОЈА ТУРИЗМА

Имајући у виду туризам као приоритетну развојну шансу, општи дугорочни циљ представља подстицање развоја туристичких подручја са најповољнијим могућностима за максимално продужење туристичке сезоне и повећање степена искоришћености капацитета туристичке понуде, као и организовање, уређење, заштиту и коришћење туристичких простора уз целовиту примену закона (и правилника) који се односе на заштиту животне средине, природе, природне и културне баштине, а све у смислу њеног одрживог коришћења и утицаја на развој осталих привредних грана општине.

Из наведеног циља произилази велики напор на даљем развоју туризма као чиниоца просперитета и кључне осовине у привређивању општине. То ће се постићи кроз диверзификацију облика туризма, укључивање осталих сектора (прехранбена индустрија, јавне службе итд.) и променом намене простора, али у складу са одрживим концептом. Да би се то остварило неопходно је извршити неколико секторских/оперативних задатака и то:

1. регистровати, установити врсту и просторни размештај туризма
2. формирати јединствену базу свих туристичких ресурса
3. израдити програме за укључивање других локалних делатности у туристичко привређивање
4. кроз побољшање односа локалних – републичких органа и адекватну маркетинг промоцију привући инвеститоре
5. подићи ниво инфраструктурне опремљености
6. задржати и унапредити ниво животне средине у складу са концептом одрживог развоја и Агенде 21
7. градња нових и квалитетних смештајних капацитета (објеката) у складу са носећим капацитетом дестинације
8. формирање брэнда/имица туристичке дестинације
9. израда понуде прилагођене боравку у вансезонским месецима
10. едукација и информисање локалног становништва о значају туризма

Имајући у виду велики значај туризма у погледу запослености, оживљавања и покретања низа пратећих привредних и непривредних делатности морамо навести основне постулате концепције/смерница развоја туризма општине:

1. примена принципа одрживог развоја у свим видовима туристичког привређивања
2. формирање туристичке понуде која би обухватила све туристичке садржаје општине
3. успостављање стратешко-јавног партнерства у области развоја туризма
4. активирање сеоских насеља у сврху туризма односно заштите културно-историјске баштине
5. усаглашавање развојних приоритета из области туризма унутар региона
6. израда маркетиншког плана развоја различитих облика туризма кроз промотивне и информационе кампање
7. побољшање материјалне базе кроз оснивање услужног центра за инвестирање (поједностављено добијање документације за инвестирање у хотелијерство)
8. успостављање интерсекторских односа свих актера на републичком, окружном и локалном нивоу (нарочито у области саобраћаја, трговине, привреде, спорта и културе)

9. уређење туристичких актракција за пријем и боравак посетилаца (пројекти уређења пећина, видиковаца, тематских рута итд)
10. дефинисање законске оквира у погледу одговорности за поједине активности које се спроводе у простору везане за туризам

8.1. Врсте туризма у Сокобањи

На основу наведених природних и културних вредности, инфра и супраструктурних елемената, а што је најважније и граничних оквира одрживог развоја на подручју општине Сокобања постоје/могу се развијати следећи видови туризма:

- *Здравствено-лечилишни туризам* – овај вид селективног туризма располаже разноликом, еколошки квалитетном и функционално високо вредном развојном основом која Сокобањи обезбеђује висок степен тржишне конкурентности (извори термоминералне воде, вредности климатских елемената, састав ваздуха, пелоид, гас радон, амбијенталне и друге вредности) (*Марић Р., Радовић М., 1997*). Бањски туризам чини основу развоја насеља Сокобања и Јошаница. Развој додатних функција омогућиће предвиђено повећање смештајних капацитета у Сокобањи за око 25% и значајни повећање у Бањи Јошаници. У том погледу бањски туризам би подразумевао класичне аспекте (здравствени одморишно-боравишни, излетнички и спортско-рекреативни туризам) али и савремене облике (културни, конгресни и забавни туризам) као допунске садржаје (*Просторни план општине Сокобања, 2012*).
- *Спортско-рекреативни туризам* – повољни климатски фактори, идеална надморска висина, чист ваздух, нетакнута природа, бројне планине у окружењу и богатство хидрографских ресурса представљају идеалне услове за развој овог облика туризма и базичне припреме спортиста. Туристима на располагању стоје Фудбалски стадион „Бата Ноле“ капацитета 1.500 гледалаца, три терена за фудбал, mini pitch терен, пет комбинованих терена за мале спортове, четири затворена базена, четири тениска терена, четири теретане, две стрељане, куглана и више трим и стаза здравља у укупној дужини од 20 km. На темељима расположивих капацитета сваке године се одржавају бројна спортска такмичења (турнири у малом фудбалу, одбојци, тенису и другим спортовима али и једриличарска регата на Бованском језеру, бицикличке и ауто трке) (*Крстић А., Крстић В., 2011*).
- *Сеоски туризам* – Овај облик туризма је нарочито заступљен у насељима Ресник, Трубаревац, Жучковац, Шарбанавац, Мужинац, Јошаница и Врмца. У поменутих насељима су адаптирани стари али и изграђени нови смештајни капацитети који туристима омогућавају неопходан комфор (*Тодоровић М., Штетих С., 2009*). У сокобањским селима брижно се негује традиција, чувају стари занати и припремају традиционална јела. Такође туристи имају прилику да учествују у пољским радовима и спремању зимнице (агротуризам). Посебан сегмент у оквиру сеоског туризма има и гастрономска понуда сокобањског краја (шуш-муш, лећа, озренска мусака, бибче, кравајчићи са орасима, коврцани и други специјалитети) (*Загорац Д., 2010*).
- *Викенд и излетнички туризам* – висок ниво здравствено-рекреативне функционалности природних елемената, еколошка и амбијентална обележја ширег бањског простора чине темељне вредности за масован развој овог вида туризма који се стекао одређену репутацију код становништва околних насеља (Алексинца, Ниша, Бора, Књажевца и Зајечара) (*Марић Р., Радовић М., 1997*). Излетнички туризам подразумева целодневне

или полудневне посете излетничким пунктовима (пешачке, излетничке, планинарске, ловачке туре, организовани одласци у нетакнуту природу). С' друге стране викенд туризам подразумева повремени боравак у у наменски грађеним кућама житеља урбаних целина ближег или ширег окружења. Посебно се истиче уређеност локалитета на Озрену (Озренске ливаде, водопад Рипаљка, Калиновица) и Ртњу, Лептерија, Јошаница, Врмџанско и Бованско језеро као и извор реке Моравице (*Просторни план општине Сокобања, 2012*).

- *Ловни и риболовни туризам* – ловни туризам је један од најпрофитабилнијих видова туристичког промета који захтева боље укључивање у интегрални туристички производ Сокобање. Сокобањска ловишта којима газдује Ловачко удружење „Соко“ и Ловишта „Србијашума“ (Буковик, Обла глава–Озрен–Девица и Мали Јастребац) богата су крупном и ситном дивљачи (*Информатор о раду ЈП „Србијашуме“, 2013*). Страствени ловци се могу окушати у лову на зеца, фазана, јаребицу, препелицу, шумску шљуку, дивљу гуску у патку, дивљу свињу, срну, вука и лисицу, а од недавно и на јеленску дивљач. С' друге стране оба вида риболова и речни и језерски су веома атрактивни. Поред великог броја врста беле рибе, у горњем току Моравице прави заљубљенци се могу опробати у лову на поточну пастрмку (*Крстић А., Крстић В., 2011*). Смештај ловаца и риболоваца није посебно организован (ловачке куће, виле и колибе) већ је искључиво могућ у неком од сокобањских хотела или ауто-кампу на Бованском језеру.
- *Авантуристички туризам* – последњих година Сокобању све више посећују љубитељи екстремних спортова. Овај вид туризма специфичних или посебних интереса може бити било која активност туриста која укључује две од три компоненте: физичку активност, културну размену и интеракцију/контакт са природом. Околина Сокобање (Озрен, Ртањ, Девица, Бованско језеро и обала реке Моравице) нуде непрегледне могућности за екстремне спортове. Ту се пре свега мисли на роњења надах, скокове у воду, free climbing (слободно пењање), mountbiking (планински бициклизам), оријентиринг, параглајдинг (једерење падобраном), спуштање у Ртањску леденицу и други (*Крстић А., Крстић В., 2011*). Сокобања је позната по великом броју уређених стаза за планинарење међу којима се истичу рути: Врмџа–Врмџанско језеро (5 km), Мужинац–врх Шиљак (12 km), Врмџа–врх Шиљак (14 km) и насеље Ртањ–врх Шиљак (7 km). Висинско растојање се креће од 487 m на најнижој до 1.565 m на највишој тачки (*Antić M. i dr., 2012*).
- *Купалишни (аква) туризам* – овај вид туризам се заснива на одрживом коришћењу акумулација и аква паркова. За туризам су повољна будућа акумулациона језера „Николинац“, „Блендија“, „Врмџа“, „Жучковац“, и „Божурина“. Акумулација „Бован“ ће се укључити у туристичке активности посредно формирањем аква паркова у подбранском делу. Посебан садржај представља простор Аква парка „Подина“ који располаже са бројним атракцијама намењеним туристима (*Просторни план општине Сокобања, 2012*).
- *Wellness и Spa туризам* – овај облик се „грубо“ сврстати у вид класичног бањског (здравственог туризма) уз битну разлику да је реч о клијентима који имају добро здравље и желе да то здравље одрже. Данашња Сокобања не располаже класичним wellness центром, али Специјална болница „Сокобања“ у оквиру своје понуде пружа одређене wellness и spa програме. Слично је и са новоизграђеним гарним хотелом „Сокотерме“ који је усмерен ка овом све више траженом облику привређивања.

- *Транзитни туризам* – представља перспективан селективан облик туризма који треба да се ослони на претходне видове туризма. У том контексту на правцу државног пута II реда бр. 120 (Сокобања–Ниш). Мора се обезбедити изузетно атрактивна кружна веза дужине око 100 km. Такође регионални правци ка Књажевцу и Бољевцу (тј. Зајечару) са везама ка коридору X и Ђердапу пружају услове за активирање туристичких потенцијала тог подручја (*Просторни план општине Сокобања, 2012*).
- *Еколошки туризам* – овај вид туризма се темељи на разноврсним природним и заштићеним вредностима и њиховим васпитно-образовним, туристичко-рекреативним, здравственим и другим обележјима које карактеришу Сокобању као еколошку општину (*Марић Р., Радовић М., 1997*). Почети развоја овог облика туризма су већ видљиви (школе у природи) али треба још доста радити на побољшању инфраструктурне основе. Најповољније услове за развој овог селективног облика туризма пружа простор Озрена, па стога у наредном периоду треба доста радити на формирању еколошког (образовног центра и кампа) на поменутој планини.
- *Конгресни туризам* – овај вид туризма треба базирати на већем коришћењу постојећих сала у хотелима (Моравица и Здрављак), а у перспективи на изградњи модерне и савремено опремљене конгресне дворане у којој би се пружале квалитетне услуге у погледу синхроног превођења, новинског и ТВ извештавања, угоститељства и др. Она би могла представљати саставни део комбинованог спортско-конгресно-пословног центра. У садржинском погледу, приоритет треба дати скуповима са темама које су блиске вредностима овог краја, нарочито из области алтернативне медицине (балнеоклиматологија), екологије, туризма, спорта и рекреације. Посебно треба настојати да овај вид туризма поприми међународни карактер и садржаје.

8.2. Просторна организација туризма

На основу присуства природних и друштвених ресурса али и развијености туристичке привреде на територији општине Сокобања се издвајају следеће просторне јединице:

- ❖ *Зоне* – највећи просторни обухвати у оквиру дестинације где се према значају издвајају:
  1. *Зона градског насеља Сокобања*
  2. *Зона Бованског језера*
  3. *Еколошка зона планине Озрен*
  4. *Рурална зона северног дела општине под планином Ртањ*

1. *Зона градског насеља Сокобања* – садржи уже градско језгро богато антропогеним и природним потенцијалима који су релативно добро валоризовани. Ово је најзначајнија туристичка зона општине. Заштићени објекти у градском ткиву који су под ингеренцијом Завода за заштиту споменика културе из Ниша (Стара чаршија, турско купатило-Амам, објекти Старе школе, Милошев конак, хотел Српски краљ, хотел Парк, Црква митрополита Михаила, зграда библиотеке, зграда Народног музеја и друге), као и зграда Специјалне болнице, паркови, шеталишта дуж Моравице, хотели, приватна домаћинства и пансиони и спортски објекти омогућавају одвијање комплексних активности. Захваљујући снажној материјалној бази у овој зони су заступљени здравствено-лечилишни, манифестациони, конгресни и спортско-рекреативни туризам.

2. *Зона Бованског језера* – подразумева део сокобањске општине који своју понуду заснива на самом језеру уз додатне садржаје које поседује (купалиште, излетиште, спортске терене и ауто камп). Ова зона представља темељ развоја риболовног, транзитног туризма и авантуристичког, али због својег стања и запуштености за сада само представља потенцијал за развој купалишног туризма.
  3. *Еколошка зона планине Озрен* – позната по излетиштима „Калиновица“ и „Озренске ливаде као и највишем водопаду Источне Србије „Рипаљка“ који је под ингеренцијом државе Србије као заштићено природно добро. У овој зони налази се Етно комплекс-град музеј под отвореним небом, средњевековни „Сокоград“ као потенцијално најатрактивнији део Сокобање, као и Озренска пећина и Лептерија иначе део предела изузетних одлика под називом „Лептерија–Сокоград“. Због очуваности природе и ниске урбанизације овај простор представља основ развоја еколошког, ловног, авантуристичког и излетничког туризма. Климатске одлике су погодне за здравствено-лечилишни туризам (предратни санаторијуми) и спортско-рекреативни туризам (припреме спортиста).
  4. *Рурална зона северног дела општине под планином Ртањ* - обухвата подножје планине Ртањ, подручје Бање Јошанице, села која су погодна за развој или се у њима већ обавља делатност сеоског туризма (Врмца, Мужинац, Јошаница, Шарбановац и Ресник), Врмцанско језеро и Врмцански град али и културни објекти (црква Успења Пресвете Богородице у Јошаници, Завичајни и етно музеји у Јошаници и Врмци). Посебну пажњу привлаче добро уређене стазе за планинарење ка Ртњу (врх Шилјак). Реч је о зони у којој постоје услови за развој сеоског, еколошког, авантуристичког, ловног, лечилишног и излетничког туризма.
- ❖ *Линије* - могући правци кретања туриста између зона (интерзонална повезаност) који се огледају у интеракцији и допуњавању понуда зона унутар граница општине. Зона градског насеља Сокобање најближа је зона планине Озрен са којом је повезана друмским путем и итинерером за пешаке у оквиру излетничког туризма. Са зоном Бованског језера повезана је регионалним путем, бициклистичком стазом, и воденим током Моравице. Зона Ртња повезана је са зоном градског насеља друмским путевима и поменути итинерером за пешаке у оквиру излетничког и сеоског туризма. Постоје и линије повезивања са излетиштем Сеселачка пећина у источном делу општине.

Слика 41 . Тематска карта туризма општине Сокобања

9. ОДЛИКЕ ТУРИСТИЧКОГ ПРОМЕТА У СРБИЈЕ

Туристички промет је веома важан индикатор развијености туризма. Податке о туристичком промету води и редовно ажурира Републички завод за статистику. У нашој статистици поред низа различитих класификација кроз историју данас је прихваћена класификација туристичких места према мотивској физиономији. Иначе туристичко место претпоставља постојање више туристичких мотива односно објеката (објекти су уређени туристички мотиви, оспособљени за туристичке посете) који поседују једну или више туристичких активности – монофункционални и полифункционални туристички мотиви (Јовичић Д., 2011). Сви подаци се разврставају у шест категорија и то: бањска места, планинска места, градска места, остала туристичка места и остала места. У оквиру градских места постоји посебна подкатегиорија главни административни центри која се односи на градове са наглашеним административно-управним и политичким функцијама нарочито на Београд и Нови Сад. Као круна свих података бележи се промет за Републику Србију у целини без територије АП Косово и Метохија где држава нема надлежност имајући у виду да је реч о међународном протекторату. Сви прикупљени подаци се односе на туристе који су користили услуге смештаја у пословним јединицама туристичко-угоститељске привреде и приватним домаћинствима. Оно што је највећи проблем промета у нашој земљи је високо учешће домаћих туриста и мало учешће страних туриста нарочито из западноевропских земаља. Највећи број иностраних туриста чини грађани бивше Југославије нарочито Босне и Херцеговине, Македоније, Црне Горе и Словеније, а знатно мањи проценат и туристи из других земаља (последњих година из Немачке и Италије). Управо стога ћу приказати удео ових категорија туристичких места у укупном промету али и доласке домаћих и страних гостију и њихове промене из године у годину. У наредим табелама представљени су подаци о кретању долазака туриста у периоду од 2002–2012. године који ће пружити неке основне податке о мотивској расподели туриста и њиховим променама.

Табела 16. Доласци туриста у Републици Србији 2002-2012. год

Год.	Категорија	Укупно	Промена (%)	Домаћи	Промена (%)	Страни	Промена (%)
2002.	Република Србија	2.209.675	+ 3,8	1.897.612	+ 0,6	312.063	+ 28,7
2003.		1.997.947	- 9,6	1.658.664	-12,6	339.283	+ 8,7
2004.		1.971.683	- 1,3	1.579.857	- 4,7	391.826	+ 15,5
2005.		1.988.469	+ 0,8	1.535.790	- 2,8	452.679	+ 15,5
2006.		2.006.488	+ 0,9	1.537.646	+ 0,1	468.842	+ 3,6
2007.		2.306.558	+ 14,9	1.610.513	+ 4,7	696.045	+ 48,5
2008.		2.266.167	-1,7	1.619.673	+ 0,6	646.494	- 7,1
2009.		2.018.466	- 10,9	1.373.444	- 15,2	645.022	- 0,2
2010.		2.000.597	- 0,9	1.317.916	- 4,0	682.681	+ 5,8
2011.		2.068.610	+ 3,4	1.304.443	- 1,0	764.167	+ 11,9
2012.		2.079.643	+ 0,5	1.269.676	- 2,7	809.967	+ 6,0

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год.

На основу наведених података у периоду од 2002–2012. године број туриста у Републици Србији највише је износио 2.306.558 у 2007. год., док је минимум долазака у посматраном интервалу забележен 2004. год. и износио је 1.971.683, што је представљао пад од 1,3% у односу на претходну годину. Од 2006. године број туриста прелази 2.000.000 и незнатно осцилира из године у годину. Највећа промена је наступила између 2006. и

2007. год. када је уследило повећање од 300.000 посетилаца односно 14,9%. Евидентно је значајно веће учешће домаћих посетилаца у односу на стране при чему се тај однос кретао од 85,9:14,1 у корист домаћих у 2002. год, па до 61,0:38,9 у 2012. години што показује значајна пад учешћа домаћих туриста у укупном промету у односу на претходни период и пораст страних континуирано од 2002. до 2012. године уз пад од 7% између 2007/08. године.

Табела 17. Доласци туриста у главним административним центрима 2002-2012. год.

Год.	Категорија	Укупно	Промена (%)	Домаћи	Промена (%)	Страни	Промена (%)
2002.	Гл. адм. центри	849.048	+ 1,5	638.566	- 4,6	210.482	+ 25,9 %
2003.		775.921	- 8,6	540.263	- 15,4	235.658	+ 12,0 %
2004.		728.445	- 6,1	464.571	- 14,0	263.874	+ 12,0 %
2005.		713.279	- 2,1	413.355	- 11,0	299.924	+ 13,7 %
2006.		741.853	- 4,0	432.889	+ 4,7	308.964	+ 3,0 %
2007.		817.507	+ 10,2	346.024	- 20,1	471.483	+ 52,6 %
2008.		772.251	- 5,5	360.400	+ 4,1	411.851	- 12,6 %
2009.		660.521	- 14,5	253.934	- 29,5	406.587	- 1,3 %
2010.		682.076	+ 3,3	246.458	- 2,9	435.618	+ 7,1 %
2011.		697.117	+ 2,2	205.633	- 16,6	491.484	+ 12,8 %
2012.		741.281	+ 6,3	218.449	+ 6,2	522.832	+ 6,4 %

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год.

Категорија главних административних центара се налази на првом месту по учешћу у доласцима у оквиру републичког промета. Укупни доласци и долази домаћих туриста достигли су максимум 2002. год., док су инострани гости највише боравили у току 2012. године. Учешће градских места у оквиру Србије се кретало од тај однос се кретао од максимум 38,4% у 2002. преко 32,7% у 2007. па до 35,6% у 2012. години. Слично као и у републици број домаћих гостију опада, а расте број страних достигавши 2012. цифру од 522.832 долазака у односу на почетних 210.482 у 2002. години. То је пре свега последица веће посећености Београда и Новог Сада, а знатно мање других центара градског туризма у нашој земљи.

Табела 18 Доласци у бањским местима 2002-2012. год

Год.	Категорија	Укупно	Промена (%)	Домаћи	Промена (%)	Страни	Промена (%)
2002.	Бањска места	325.728	+ 3,3	312.142	+ 2,9	13.586	+ 12,0
2003.		306.015	- 6,0	290.982	- 6,8	15.033	+ 10,6
2004.		300.606	- 1,8	285.487	- 1,9	15.119	+ 0,6
2005.		302.689	+ 0,7	285.654	/	17.035	+ 12,7
2006.		319.420	+ 5,5	302.239	+ 5,8	17.181	+ 0,8
2007.		383.642	+ 20,1	359.150	+ 18,8	24.492	+ 42,5
2008.		366.098	- 4,6	343.063	- 4,5	23.035	- 5,9
2009.		358.481	- 2,1	334.155	- 2,6	24.326	+ 5,6
2010.		344.967	- 3,8	319.953	- 4,2	25.014	+ 2,8
2011.		375.473	+ 8,8	341.585	+ 6,8	33.888	+ 35,5
2012.		347.192	- 7,5	310.088	- 9,2	37.104	+ 9,5

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год.

Србија коју називају „земљом бања“ не може се похвалити превеликим учешћем бањског промета у укупном промету. Он заузима треће место након градских

административних центара, планинских и категорије осталих туристичких места. У нашим бањским местима број туриста у посматраном периоду се кретао од минималних 300.606 (15,2% од укупног републичког промета) у 2004. године па до максималних 383.642 или 16,6% од укупно оствареног у Србији 2007. године. У бањским местима се више неко код других бележи доминација домаћих гостију мада се као и код других категорија она из године у годину побољшава. Однос домаћих и страних гостију се кретао од 95,8:4,2 у 2002; преко 93,6:6,4 у 2007; па до 89,3:10,7 у 2012. години. Интензиван раст домаћих туриста забележен је између 2006/07. у износу од 18,8%, док је код страних тај проценат још евидентнији и износи 42,5% у истом периоду.

Табела 19. Доласци у планинским местима 2002-2012. год

Год.	Категорија	Укупно	Промена (%)	Домаћи	Промена (%)	Страни	Промена (%)
2002.	Планинска места	425.490	+ 10,3	411.012	+ 9,8	14.478	+ 27
2003.		369.705	- 13,1	355.454	- 13,5	14.251	- 1,6
2004.		391.044	+ 5,7	373.489	+ 5,1	17.555	+ 23,2
2005.		400.670	+ 2,5	379.453	+ 1,6	21.217	+ 20,9
2006.		392.409	- 2,1	366.163	- 3,5	26.246	+ 23,7
2007.		445.857	+ 13,6	409.506	+ 11,8	36.351	+ 38,5
2008.		448.855	+ 0,7	409.029	- 0,1	39.826	+ 9,5
2009.		388.616	- 13,4	349.817	- 14,5	38.799	- 2,6
2010.		376.648	- 3,1	334.351	- 4,4	42.297	+ 9,0
2011.		402.221	+ 6,8	355.059	+ 6,2	47.162	+ 11,5
2012.		397.388	- 1,2	348.744	- 1,8	48.644	+ 3,1

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год.

Планинска места чине значајан део понуде наше земље. Иако располажемо бројним планинама промет се највећим делом остварује у мањем броју уређених центара на Златибору, Копаонику, Тари, Дивчибарама, Ивањици, Мокрој Гори и Старој планини док је на осталим планинама промет незнатан. Увидом у податке закључујемо да је у нашим планинским центрима највише гостију боравило у току 2008. године и то 448.855 (домаћих 411.012 у 2002; а страних 48.644 у 2012. години.) Аналогно томе најмањи број посета забележен је 369.705 у 2003. (домаћих 334.155 у 2010; а страних 14.251 у 2003. години). Евидентан је интензиван пораст броја страних посетилаца од 2003-2012. године за неких 35.000 посетилаца односно неких 341%.

Табела 20. Доласци у осталим туристичким местима

Год.	Категорија	Укупно	Промена (%)	Домаћи	Промена (%)	Страни	Промена (%)
2002.	Остала туристичка места	542.657	+ 4,3	478.248	+ 0,8	64.409	+ 40,7
2003.		489.056	- 9,9	424.889	- 11,1	64.167	- 0,4
2004.		492.024	+ 0,6	408.595	- 3,8	83.429	+ 30,0
2005.		508.229	+ 3,3	406.844	- 0,4	101.385	+ 21,5
2006.		472.992	- 6,9	374.922	- 7,8	98.070	- 3,3
2007.		565.583	+ 19,6	430.472	+ 14,8	135.111	+ 37,8
2008.		577.208	+ 2,0	432.700	+ 0,5	144.508	+ 6,9
2009.		525.263	- 9,0	373.686	+ 2,0	151.577	+ 4,9
2010.		514.967	- 2,0	360.863	- 3,4	154.104	+ 1,7
2011.		512.445	- 0,5	346.416	- 4,0	166.029	+ 7,7
2012.		518.048	+ 1,1	342.220	- 1,2	175.828	+ 5,9

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год.

У остала туристичка места спадају многи градови (попут Зрењанина Апатина, Јагодине, Пожаревца и др.), бање (Љиг, Палић и др.) као и многа друга места без наглашених и репрезентативних функција, али са истицањем других мотивских вредности па се тако издвајају језерска, речна, споменичка и друга мотивска места. Због своје бројности заузимају друго место у укупном промету Републике Србије. У 2002. години то учешће је износило 24,6%, у 2008. 25,5% да би у 2012. износило 24,9%. И ова категорија одражава исту слику која важи за читаву Србију – континуирано опадања броја домаћих 2002/2012. (478.248/342.220) и повећање броја страних посетилаца 2002/2012. (64.409/175.828) што је повећање од 273%.

Табела 21. Доласци у осталим местима 2002-2012. год

Год.	Категорија	Укупно	Промена (%)	Домаћи	Промена (%)	Страни	Промена (%)
2002.	Остала места	66.752	- 6,2	57.644	- 11,5	9.108	+ 51,1
2003.		57.250	- 14,2	47.076	- 18,3	10.174	+ 11,7
2004.		59.564	+ 4,0	47.715	+ 1,3	11.849	+ 16,5
2005.		63.602	+ 6,8	50.484	+ 5,8	13.118	+ 10,7
2006.		79.814	+ 25,5	61.433	+ 21,7	18.381	+ 40,1
2007.		93.969	+ 17,7	65.361	+ 6,4	28.608	+ 55,6
2008.		101.755	+ 8,3	74.481	+ 13,9	27.274	- 4,7
2009.		85.585	- 15,9	61.852	-16,9	23.733	- 13,0
2010.		81.939	- 4,3	56.291	- 9,0	25.648	+ 8,1
2011.		81.354	- 0,7	51.739	- 8,1	25.604	- 0,2
2012.		75.734	- 6,9	50.175	- 3,0	25.559	- 0,2

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год.

Остала места која се заводе под тим називом у статистици се налазе на последњем месту у погледу учешћа у националном промету. Статистика не наводи која су то места појединачно већ их групише само под претходно наведеним називом. Оно што их карактерише је осцилација у промету што значи да немају устаљену туристичку клијентелу (2002. – 66.752, 2004. – 59.564, 2008. – 101.755, а 2012. – 75.734). За укупне и домаће посетиоце у периоду од 2009-2012. године показује се тенденција пада долазака, док је занимљиво да истовремено од 2008-2012. долази до пада и у погледу страних гостију (2009/08. за читавих 13,0%), док је истовремено у периоду од 2002-2007. број континуирано раста (2007/06. за 51%) при чему је 2008. кључна година преолма и почетка пада долазака.

Табела 22. Ноћења туриста у Београду 2002-2012. год.

Год.	Место	Домаћи	Индекс	Промена (%)	Страни	Индекс	Промена (%)
2002.	Београд	884.454	100	+ 0,7	425.014	100	+ 23,0
2003.		750.747	84,9	- 15,1	455.275	107,1	+ 7,1
2004.		706.254	79,8	- 5,9	503.266	118,4	+ 10,5
2005.		610.119	69,0	- 13,6	573.187	134,9	+ 13,9
2006.		607.271	68,7	- 0,5	557.318	131,1	- 2,8
2007.		511.551	57,8	- 15,8	839.592	197,5	+ 50,6
2008.		493.670	55,8	- 3,5	738.954	173,9	- 12,0
2009.		374.064	42,3	- 24,2	812.803	191,2	+ 10,0
2010.		339.301	38,4	- 9,3	790.536	186,0	- 2,7
2011.		301.114	34,0	- 11,2	847.915	199,5	+ 7,2
2012.		326.483	36,9	+ 8,4	918.728	216,2	+ 8,3

Табела 23. Ноћења туриста у Новом Саду 2002-2012. год.

Год.	Место	Домаћи	Индекс	Промена (%)	Страни	Индекс	Промена (%)
2002.	Нови Сад	110.547	100	- 12,4 %	47.620	100	+ 27,5 %
2003.		76.510	69,2	- 30,8 %	52.241	109,7	+ 9,7 %
2004.		66.493	60,1	- 13,1 %	47.784	100,3	- 8,5 %
2005.		66.862	60,5	+ 0,5 %	59.599	125,1	+ 24,7 %
2006.		72.995	66,0	+ 9,2 %	73.956	155,3	+ 24,1 %
2007.		79.172	71,6	+ 8,5 %	100.547	211,1	+ 35,9 %
2008.		90.440	81,8	+ 14,2 %	94.795	199,1	- 5,7 %
2009.		65.024	58,8	- 28,1 %	96.685	203,0	+ 2,0 %
2010.		68.181	61,7	+ 4,8 %	100.166	210,3	+ 3,6
2011.		70.926	64,1	+ 4,0 %	142.623	299,5	+ 42,4 %
2012.		76.211	68,9	+ 7,4 %	144.631	303,7	+ 1,4 %

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год.

Евидентно јесте да се највећи део ноћења у нашој земљи везује за Београд као дестинацију која поседује бројне мотиве и услове за боравак туриста. У питању су бројни пре свега антропогени мотиви и квалитетна материјална база која је усмерена према различитим циљним сегментима тржишта. Као што је и познато у периоду 2002–2012.

год. забележен је значајни пад учешћа ноћења домаћих гостију са 884.454 у 2002. на 326.483 у 2012. години што је пад од 558.000 туриста. У погледу индекса тај однос изгледа 100:36,9. Са друге стране број ноћења страних туриста је уз мање осцилације растао до 2012. године у распону од 425.014 у 2002. на 918.728 у 2012. години што даје разлику од 494.000 ноћења. Када је реч о односу он се креће у распону 100:216,2 (2002/2012.). Запажа се да је највећи пораст у ноћењима страних гостију забележен између 2006/07. за читавих 51%. Учешће Београду у ноћењу домаћих туриста у оквиру категорије гл. адм. центри у 2012. износило 81,1%, а страних 86,4% је Када је реч о седишту АП Војводина, Новом Саду ситуација је слична као у Београду у погледу трендова али је број ноћења знатно мањи. У току 2002. број ноћења домаћих гостију износио је 110.547 да би се 2012. умањило за 34.336 на 76.211 ноћења (100:68,9). Подаци показују мањи пад у односу на Београд. Сасвим супротно долази до повећања ноћења страних гостију у поменутом периоду за 97.011 са 47.620 на 144.631 што је однос од 100:303,7. Највећи пораст у оквиру сегмента страних туриста остварен је исто у периоду 2006/07. за 35%. Учешће Новог Сада у ноћењу домаћих туриста у оквиру категорије гл. адм. центри у 2012. износило је 13,6%, а страних 18,9%.

Табела 24. Ноћења туриста на Копаонику и Златибору 2002-2012. год.

Год.	Место	Домаћи	Индекс	Промена (%)	Страни	Индекс	Промена (%)
2002.	Копаоник	514.269	100	+ 29,5	26.293	100	+ 137,4
2003.		393.389	76,5	- 23,5	20.392	77,5	- 22,4
2004.		388.351	75,5	- 1,3	20.755	78,9	+ 1,8
2005.		350.007	68,0	- 9,9	25.675	97,6	+ 23,7
2006.		349.457	67,9	- 0,1	34.298	130,4	+ 33,6
2007.		387.165	75,3	+ 10,8	47.132	179,2	+ 37,4
2008.		382.118	74,3	- 1,3	41.304	158,0	- 12,4
2009.		293.343	57,0	- 23,2	30.308	115,3	- 26,6
2010.		210.032	40,8	- 28,4	23.880	90,8	- 21,2
2011.		241.557	47,0	+ 15,0	28.978	110,2	+ 21,3
2012.		261.477	50,8	+ 8,2	36.955	140,5	+ 27,5

Табела 25. Ноћења туриста на Златибору 2002-2012. год.

Год.	Место	Домаћи	Индекс	Промена (%)	Страни	Индекс	Промена (%)
2002.	Златибор	372.612	100	- 15,6	15.037	100	+ 8,8
2003.		314.862	84,5	- 15,5	15.827	105,2	+ 5,2
2004.		326.081	87,5	+ 3,6	17.524	116,5	+ 10,7
2005.		324.252	87,0	- 0,6	21.419	142,4	+ 22,2
2006.		348.057	93,4	+ 7,3	28.555	189,9	+ 33,3
2007.		394.753	105,9	+ 13,4	38.934	258,9	+ 36,3
2008.		390.135	104,7	- 1,2	46.339	308,2	+ 19,0
2009.		345.352	92,7	- 11,5	43.625	290,1	- 5,8
2010.		352.583	94,6	+ 2,1	51.641	343,4	+ 18,4
2011.		410.833	110,2	+ 16,5	64.467	428,7	+ 24,8
2012.		401.703	107,8	- 2,2	61.660	410,0	- 4,3

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год.

Копаоник и Златибор су наша два водећа туристичка центра у оквиру категорије планинска места у којима се остварује гро туристичког промета. Стога они заслужују посебну пажњу. На првом месту Копаоник носи судбину читаве земље, а то се односи на пад долазака домаћих туриста са 514.269 у 2002. на 261.477 у 2012., (100:50,8) мада је у току 2010. тај број био за 30.000 мањи. Са друге стране Златибор као да одудара општој туристичкој слици Србије. У овом центру у посматраном периоду долази до незнатног повећања ноћења домаћих гостију у односу на индексну 2002. годину за 29.100 ноћења представљено као 100:107,8. Тај однос је варирао али последње две године број ноћења домаћих гостију прелази 400.000 годишње. Када је реч о иностраним ноћењима Копаоника благи раст од неких 10.000 уз повремене осцилације у посматраном интервалу. Највећи број иностраних ноћења остварен је 2007. године док је процентуални раст био највећи на прелазу 2001/02. за читавих 137% са 11.076 на 26.293 ноћења. Када је реч о Златибору ситуација је нешто другачија. Њега карактерише континуирано повећање иностраних ноћења у посматраном периоду при чему је највећи број ноћења остварен у току 2011. год – 64.467, а незнатно мање у 2012. години у износу 61.660 што је у поредбеном погледу износило 100:410,0 (2002/2012.). Учешће домаћих ноћења на Копаонику у категорији планинских места у 2012. износило је 9,8%, а иностраних 23,8%, док се на Златибору тај однос кретао од 27,8% код ноћења домаћих до 39,7% код ноћења иностраних туриста.

Табела 26. Ноћења туриста у Сокобањи 2002-2012. год.

Год.	Место	Домаћи	Индекс	Промена (%)	Страни	Индекс	Промена (%)
2002.	Сокобања	361.814	100	- 6,9	2.040	100	+ 15,8
2003.		362.808	100,3	+ 0,3	3.288	161,2	+ 61,2
2004.		376.480	104,0	+ 3,8	1.720	84,3	- 47,7
2005.		369.581	102,1	- 1,8	1.852	90,8	+ 7,7
2006.		321.245	88,8	- 13,1	2.240	109,8	+ 20,9
2007.		402.643	111,3	+ 25,3	6.326	311,0	+ 182,4
2008.		388.327	107,3	- 3,5	4.267	209,2	- 32,5
2009.		316.129	87,4	- 18,6	5.123	251,1	+ 20,1
2010.		290.575	80,3	- 8,1	4.523	221,7	- 11,7
2011.		321.500	88,8	+ 7,5	3.707	181,7	- 18,0
2012.		303.499	83,9	- 5,6	3.069	150,4	- 17,2

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год

Табела 27. Ноћења туриста у Нишкој бањи 2002-2012. год.

Год.	Место	Домаћи	Индекс	Промена (%)	Страни	Индекс	Промена (%)
2002.	Нишка бања	165.825	100	- 44,5	3.896	100	+ 85,8
2003.		148.348	89,5	- 10,5	3.893	99,9	/
2004.		163.566	98,6	+ 10,2	5.363	137,6	+ 37,8
2005.		139.365	84,0	- 14,8	7.790	199,9	+ 45,2
2006.		195.546	117,9	+ 40,3	5.803	148,9	- 25,5
2007.		228.802	138,0	+ 17,0	4.431	113,7	- 23,6
2008.		227.580	137,2	- 0,5	9.151	235,0	+ 106,5
2009.		211.267	127,4	- 7,2	4.207	108,0	- 54,0
2010.		208.772	125,9	- 1,2	3.262	83,7	- 22,5
2011.		194.985	117,6	- 6,6	3.621	92,9	+ 11,0
2012.		190.152	114,7	- 2,5	4.447	114,1	+ 22,8

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год

Табела 28. Ноћења туриста у Врњачкој бањи 2002-2012. год.

Год.	Место	Домаћи	Индекс	Промена (%)	Страни	Индекс	Промена (%)
2002.	Врњачка бања	433.227	100	+ 6,8	12.321	100	- 19,7
2003.		406.993	93,9	- 6,0	17.363	140,9	+ 40,9
2004.		432.018	99,7	+ 6,1	14.838	120,4	- 14,5
2005.		395.439	91,3	- 8,5	15.240	123,7	+ 2,7
2006.		472.021	108,9	+ 19,4	21.582	175,2	+ 41,6
2007.		566.960	130,9	+ 20,1	34.708	281,7	+ 60,8
2008.		500.714	115,6	- 11,7	38.630	313,5	+ 11,3
2009.		567.759	131,0	+ 13,4	41.276	335,0	+ 6,8
2010.		514.324	118,7	- 9,4	45.225	367,0	+ 9,6
2011.		528.963	122,1	+ 2,8	50.078	406,4	+ 10,7
2012.		454.966	105,0	- 14,0	51.480	417,8	+ 2,8

Извор: РЗС, Општине у Србији 2003-2013. год.

Врњачка, Нишка и Сокобања су три бање са највећим бројем остварених ноћења у посматраном периоду мада није увек било тако што ћемо видети у наредном поглављу. Несумњиво је да је значај Врњачке бање највећи док су друге две бање њени верни следбеници мада у извесном смислу заостају за њом. Иначе све три бање карактерише изузетно високо учешће домаћих ноћења и веома мало иностраних ноћења што је чињеница да се бањски туризам још увек у нашој земљи схвата пре свега као лечилишни, а тек на последњем месту и као значајни рекреативни сегмент. Друге бање у окружењу су много тога урадиле на обогаћивању и промоцији своје понуде што се одразило на промет иностраних туриста у нашој земљи. У Врњачкој бањи број домаћих ноћења осцилирао од почетних 433.227 у 2002, преко максималних 567.759 у 2009; па до минималних 406.993 у 2003. години. У тумачењу са базном 2002. годином број домаћих ноћења је континуирано раста од 2006. до 2012. године, при чему је однос 2002/2012. био 100:105,0. У Сокобањи број домаћих ноћења осцилирао од почетних 361.814 у 2002, преко максималних 402.643 у 2007., па до минималних 290.575 у 2010. години. У тумачењу са базном 2002. год. број ноћења је континуирано варирао при чему је однос 2002/2012. износио 100.83,9. У Нишкој бањи број домаћих ноћења осцилирао од почетних 165.825 у 2002., преко максималних 228.802 у 2007; па до минималних 139.365 у 2005. години. У тумачењу са базном 2002. год. број ноћења је континуирано опадао осим у 2004; 2006. и 2007. години при чему је однос 2002/2012. износио 100:114,7. Када говоримо о иностраним ноћењима ситуација се

поправља али још увек није на завидном нивоу. У Врњачкој бањи број страних ноћења је континуирано растао осим у 2002. и 2004. години од минималних 12.321 па до максималних 51.480 у 2012. што представља размеру од 100:417,8. Са друге стране у Сокобањи прву половину 2002-2007. махом карактерише раст док се од 2008-2012. бележи пад. Највећи процентуални пораст био је 2007. у односу на 2006. годину од читавих 182,4%. Број ноћења се кретао од минималних 1.720 ноћења у 2004; па до максималних 6.326 у 2007; при чему је однос 2002. према 2012. био 100:150,4. Нишка бања као трећа рангирана бања одликује се углавном порастом броја иностраних ноћења осим у 2006/07. и 2009/10. години. Највећи процентуални пораст забележен је између 2007. и 2008. године у обиму од 106,5%. Минимална број ноћења остварен је 2010. године (3.262), док је максималан број забележен у 2008. (9.151). Однос базе и 2012. године износио је 100:114,1. Говорећи о процентуалним учешћу Врњачке бање у категорији укупних бањских ноћења у 2012, години тај број се кретао од 23,9% код домаћих па до 38,3% иностраних ноћења. У Сокобањи се тај однос кретао од 16% код домаћих и 2,3% код страних, док се Нишка бања карактерише учешћем од 10,0% домаћих и 3,3% иностраних ноћења. Закључујемо да Врњачка бања и даље доминира у категорији бањских места и да је после Београда један од најпосећенијих центара. Са Друге стране Сокобања има значајније учешће у погледу броја ноћења домаћих туриста у односу на Нишку бању и али је ситуација обрнута када је реч о ноћењима страних туриста.

10. ТРЕНДОВИ БАЊСКОГ ПРОМЕТА У СРБИЈИ

Бањски туризам као посебан вид мотивских кретања има две битне карактеристике (Топаловић С, 2013):

1. релативно дуг боравак, који се објашњава, како рекреативном, тако и терапијском функцијом термоминералних извора.
2. релативно равномерна дистрибуција промета по месецима, која се објашњава чињеницом да лековите воде могу да се користе у леčiliшне и рекреативне сврхе током целе године, с тим што се не сме занемарити фактор климе која утиче на општу покретљивост, па тако и на посећеност бања.

Због рекреативне, а нарочито леčiliшне функције бањски туризам не би требао да има изражене сезонске карактеристике мада поменута карактеристика не важи за бањски промет у Србији имајући у виду наглашену сезоничност промета у периоду од јуна до септембра када се оствари око 55% ноћења и 45% долазака туриста. Стога на основу сезоничности промета могу издвојити 3 групе бања (Јовичић Д., 2008):

- ❖ Прву групу чине оне бање које највећи део промета остварују у летњем делу године услед некомплетности понуде, малих капацитета али и удаљености од бањских центара. Ту се пре свега мисли на Богутовачку, Брестовачку, Луковску, Звоначку и Рајчиновића бању које учествују са 5-6% у укупним бањским ноћењима.
- ❖ Другу групу чине бањски центри који имају нешто наглашенију и зимску сезону од септембра до априла када се оствари више од 20% њиховог годишњег промета. Овде се убраја 5 наших најпосећенијих бања које апсорбују преко 2/3 бањског промета, а то су: Врњачка бања, Сокобања, Нишка бања, Буковичка бања и Ковиљача. Због разноврсности понуде ове бање заслужују већу пажњу и у будућем периоду.

- ❖ Трећу групу чине оне бање које остварују око 30% бањског прмета али их одликује неравномерна расподела по месецима и сезонама. Међу њима се посебно истичу Матарушка бања и Горња Трепча.

Бањски туризам Србије карактерише изразита доминација домаћих гостију, док је учешће иностраних посетилаца на маргиналном нивоу. Историјски посматрано овај тренд који је био присутан током читавог 20. века задржао се и почетком 21. века иако се светско туристичко тржиште убразно мења. Највећи број иностране клијентеле карактеристичан је за крај 1980.-их када је уопште гледано наш туризам доживљавао најбоље резултате. Рекреативни туризам па и бањски карактерише мањи радијус кретања што директно условљава веће учешће домаћих гостију.

Табела 29. Доласци туриста у бањским местима Србије

<i>Година</i>	<i>Укупно</i>	<i>Страни</i>	<i>% Страних</i>
1965.	200.000	3.500	1,75
1970.	332.300	5.000	1,5
1975.	394.000	6.300	1,6
1980.	463.800	7.000	1,5
1985.	493.000	7.800	1,6
1990.	454.000	28.000	6,2
1995.	323.000	2.500	0,8
2000.	330.000	13.000	3,9
2005.	303.000	17.000	5,6
2010.	344.967	25.000	7,2

Извор: Статистички годишњаци Југославије/Србије 1966-2011. год.

Увидом у расположиве податке видимо да да се из годину број иностраних гостију константно повећавао. Реч је о периоду од 1965-1990. године када је број страних гостију достигао „плафон“ од 28.000 долазака што је чинило преко 6% од укупног броја туриста. У каснијим временима од 1990-2012. укупан број гостију је опадао имајући увиди да је углавном реч о домаћој клијентели, док је са друге стране од 1990-2000. број страних гостију достигао минимум од свега 0,8% у укупном броју долазака у бањским местима Србије у 1995. години. У раздобљу од 2000-2012. године број страних гостију је константно раста на рачун домаћих достигавши 25.000 у 2012. години што је износило 7,2% од укупних долазака бањских центара. Пад броја туриста и домаћих и страних у раздобљу од 1990-2000. године последица је кризе на тлу бивше Југославије тј. њеног распада и грађанског рата на њеном тлу. Све то је било праћено и тешком економском ситуацијом и до тада незабележеном инфлацијом и санкцијама према тадашњој земљи – СР Југославији што је уједно значило и ограничено кретање наших али и иностраних грађана. У периоду после 2000- године наша земља је на различите начине покушавала да поврати стара тржишта и освоји нова, али тај циљ још увек није достигла имајући у виду да по свим економским показатељима није достигла БДП из 1989. године.

Табела 30. Доласци и ноћења туриста у бањским местима и % у односу на промет туриста у Србији

Година	Туристи	%	Ноћења	%
1955.	95.400	9,1	1.008.000	33,8
1960.	226.458	14,7	2.508.059	49,3
1965.	200.000	7,5	1.925.500	23,6
1970.	332.300	10,0	2.817.300	36,7
1975.	394.000	9,8	3.472.900	34,8
1980.	463.800	10,7	3.996.700	33,2
1985.	493.000	10,4	4.154.000	29,9
1990.	454.000	11,5	3.464.000	29,7
1995.	323.000	13,3	2.399.000	29,5
2000.	330.000	15,2	2.510.000	32,6
2005.	303.000	15,2	2.012.000	30,9
2010.	344.967	17,2	2.210.710	34,5
2012.	347.192	16,7	2.035.938	31,4

Извор: Статистички годишњази Југославије/Србије 1966-2011. год.

Број туриста у нашим бањским местима се мењао из године у године у годину што је било условљено бројним факторима. Евидентно јесте да је бањски туризам оживео нагло након Другог светског рата уз подршку државне социјалне политике, а нарочито од 1960. године када бање добијају статус природних леčiliшта. Огромним темпом се повећавао број бања које су пружале и здравствене и туристичке услуге, а недостатак капацитета у хотелима и другим основним објектима надокнађен је смештајем у приватним домаћинствима која су убрзо чинила 75% бањских капацитета. Разноврсност природних и терапеутских вредности, њихова просторна распоређеност, али и повезаност са емитивним тржиштима утицала је на пресудно на доминантност домаћег промета у бањским местима чак до данашњих дана. Стога да би увидели колики је био значај бањског туризма у укупном националном промету представљен је број долазака и ноћења као и њихово процентуално учешће у укупном промету Србије. У послератном периоду од 1955-1990. године уз мање варијације број туриста је константно растао што је пре свега било последица већег залагања државе и чињенице да је већи број бањских центара био у власништву ПИО фонда који је омогућавао редовну попуњеност бања. Максималан број туриста у том интервалу боравио је у нашим бањама 1985. год. (493.000), истовремено је тада остварен и највећи број ноћења (4.154.000). То нису била била процентуално највећа учешћа туриста (10,4%) и ноћења (29,9%) имајући у виду да је у поменутој години укупан број туриста био знатан, али истовремено и број туриста и ноћења у осталим мотивским категоријама (градска, планинска и друга места). У периоду од 1990–2012. ситуација је донекле компликованија имајући у виду да их карактеришу мањи пад и раст у промету бањских центара. Процентуално посматрано 2010. година је била најуспешнија имајући у виду да су бање учествовале са 17,2% у доласцима и 34,5% у ноћењима на нивоу Србије. Охрабрује податак да је процентуално учешће у 2012. години на приближно истом нивоу али је истовремено број туриста нешто већи у односу на 2010. годину.

Статистичко праћење промета у појединачним бањским центрима датира од краја 19. века негде од 1897. године мада су први подаци о туристичком промету у Врњачкој бањи забележени 1868. године, само годину дана након оснивања „Основателног друштва лековито кисело-вруће воде“ у поменутој бањи. Са друге стране, промет у другој по важности бањи датира од 1893. године, након чега је две године касније основано „Друштво за уређење и улепшавање бање под Озреном“. Сама статистика није посматрала туризам као посебну категорију је то била подкатегорија у области званој „санитет“. Међу

првим бањама у којима се води организовани промет води од 1900. године налазиле су Врњачка, Брестовачка, Буковичка, Врањска, Нишка, Јошаничка, Матарушка, Младеновачка (Селтерс) али и Ковиљача и Сокобања. У периоду од 1910-1929. није било штампаних статистичких података који су се однели на туризам имајући у виду да су убрзо уследили Балкански ратови, Први светски рат, формирање нове државе Краљевине СХС, да би тек формирањем Краљевине Југославије 1929. године понове праћен промет у нашим бањама. Тек од тридесетих година прошлог века у статистику улази посебна област звана „туризам“ која се одржала до данашњих дана.

Табела 31. Доласци и ноћења туриста у бањама Србије 1933-1954. год.

Година	1933.		1936.		1939.		1954.	
	доласци	ноћења	доласци	ноћења	доласци	ноћења	доласци	ноћења
Сокобања	1.566	22.256	3.379	20.558	1.974	8.295	4.430	74.463
Врњачка	22.655	443.392	26.659	511.571	32.336	646.279	28.403	380.594
Ковиљача	4.703	97.173	7.784	129.843	6.991	117.059	7.136	24.314
Матарушка	2.900	40.652	4.613	78.657	3.327	74.887	-	-
Нишка	4.365	37.505	4.472	84.171	5.534	66.432	15.683	154.562
Врањска	2.744	43.170	4.034	65.899	4.803	76.926	3.985	42.270
Буковичка	1.300	12.900	2.500	27.800	4.800	48.800	8.900	59.800

Извор: Статистички годишњаци Југославије 1934-1955. год.

У првом периоду од 1933–1954. тј. непосредно пред Други светски рат као и у првим послератним годинама када је статистика бележила промет туриста у свакој од поменутих бања број ноћења и долазака се повећавао. Међу најпосећенијим се издвајају Врњачка, Матарушка и Ковиљача у погледу оба параметра.

Табела 32. Доласци и ноћења туриста у бањама Србије 1961-1975. год.

Година	1960.		1965.		1970.		1975.	
	доласци	ноћења	доласци	ноћења	доласци	ноћења	доласци	ноћења
Сокобања	21.616	386.918	19.652	241.469	34.146	370.428	44.831	528.053
Врњачка	80.575	1.076.695	81.016	856.635	114.376	1.037.392	119.612	1.122.811
Ковиљача	-	-	16.419	85.778	23.042	107.145	18.814	100.227
Матарушка	13.998	89.144	8.361	104.767	22.570	157.527	33.795	239.037
Нишка	24.545	214.577	26.061	241.241	39.968	308.809	38.593	427.928
Врањска	10.563	74.528	9.218	47.783	17.689	74.822	15.073	80.063
Буковичка	15.839	89.144	7.067	72.694	18.100	102.000	32.937	140.847

Извор: Статистички годишњаци Југославије 1961-1976. год

У другом периоду од 1960–1975. године ситуација се донекле мења јер поред првопласиране Врњачке бања сада наступа Сокобања, а за њом иде и Нишка бања. То је период када бање добијају статус природних лечилишта.

Табела 33. Доласци и ноћења туриста у бањама Србије 1980-1995. год.

Година	1980.		1985.		1990.		1995.	
	доласци	ноћења	доласци	ноћења	доласци	ноћења	доласци	ноћења
Сокобања	53.125	588.823	65.741	601.272	55.299	484.776	40.483	289.434
Врњачка	140.849	1.212.794	163.018	1.415.168	133.509	900.649	93.625	466.892
Ковиљача	26.875	118.289	40.733	250.086	28.774	153.259	20.317	217.660
Матарушка	34.194	259.278	30.642	184.306	32.917	190.176	14.247	95.829
Нишка	33.532	458.183	34.123	443.969	36.145	271.695	31.696	207.990
Пролом	9.505	105.630	9.120	100.233	15.188	145.636	12.392	111.182
Буковичка	51.553	196.755	44.246	219.608	32.924	141.887	25.692	157.907

Извор: Статистички годишњаци Југославије 1981-1996. год

У трећем периоду 1980–1995. постоје две етапе. У току 1985. и 1990. остварен је максимум долазака и ноћења у свим бањама и то су биле златне године нашег бањског туризма. Са распадом бивше СФРЈ и почетком политичке и економске кризе и бањско привређивање доживљава свој суноврат. Изузетак су биле Буковичка бања и Ковиљача које су између 1995. оствариле више ноћења у односу на 1990. годину, док је пак у Врњачкој бањи број ноћења у истом периоду умањен за 90%, а у односу на 1985. год. је био чак три пута мањи. Слична ситуација је била и са Сокобањом. У поменутом интервалу најпосећеније су Врњачка бања, Сокобања и Нишка бања.

Табела 34. Доласци и ноћења туриста у бањама Србије 2001-2013. год.

Година	2000.		2005.		2010.		2012.	
	доласци	ноћења	доласци	ноћења	доласци	ноћења	доласци	ноћења
Сокобања	53.176	340.155	60.541	371.433	48.837	295.098	49.175	306.568
Врњачка	89.812	477.720	90.773	410.679	146.246	559.549	139.533	505.893
Ковиљача	20.594	198.154	20.302	156.497	20.512	185.881	17.538	167.941
Матарушка	13.633	109.226	11.966	88.798	8.567	78.317	6.151	60.039
Нишка	47.588	420.903	26.176	147.155	21.049	212.034	18.338	194.599
Пролом	9.595	78.190	12.074	80.341	14.915	66.336	16.712	76.788
Буковичка	30.654	125.961	5.644	30.875	4.446	19.894	25.513	57.338

Извор: Статистички годишњаци Југославије/Србије 2001-2013. год

У четвртм периоду након политичких промена од 2000–2012. ситуација је флукуирала. Након побољшања имица број туриста није растао како се очекивало. Остварење промета из 1980; 1985; и 1990. године се могло само сањати. Велики проблем представља и чињеница да је у периоду 2010-2012. број ноћења и долазака у свим наведеним бањама осим Пролом и Буковичке бање опадао и то не занемарљиво. Остварених преко 1.400.000 ноћења из 1985. Врњачка бања тешко може да реализује у садашним условима привређивања јер се управо она тих година као и све остале бање ослањала на државну подршку кроз бројне програме слања радника, пензионисаних и оболелих лица на рехабилитацију у трајању од минимум 21 дан што је у данашњим условима незамисливо имајући у виду тешку финансијску ситуацију али и и чињеницу да велики број тих друштвених предузећа данас и не постоји, а да фонд ПИО у чијем је власништву већи број бањских рехабилитационих центара нема довољно средства али ни планова за њихову туристичку активацију и пласман нове понуде на тржиште.

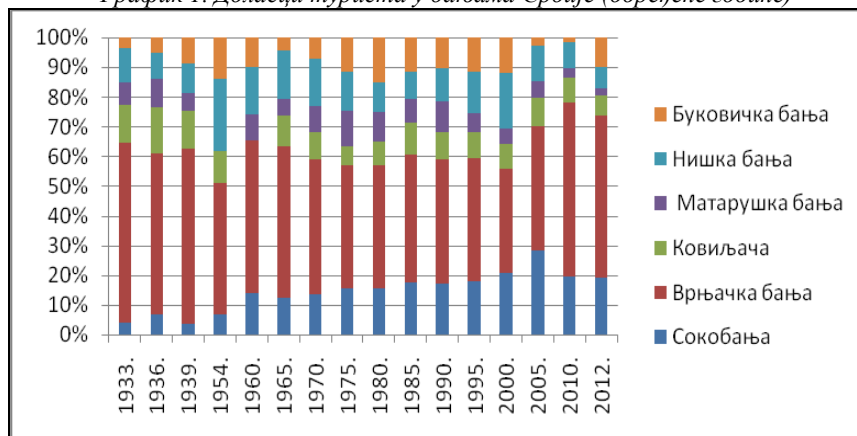
У нашој земљи се на основу напред наведених карактеристика промета могу издвојити три групе бањских центара (Топаловић С., 2013):

- ❖ Прву групу чине наше најпосећеније бање Врњачка бања и Сокобања. У Врњачкој Бањи се реализује преко 20% бањских ноћења на основу чега је она далеко испред осталих. Реч је у инфраструктурном погледу нашој најизграђенијој бањи са најдужом традицијом, али и бањом са најједначенијим прометом по месецима у току године која држи доминацију од 1933. године па до данас. Поред ње се издваја и Сокобања са 18% у ноћењима бањских места, са солидном пратећом материјалном базом, медицинским објектима и дугом традицијом ове бање од Озреном са којим чини јединствену целину.
- ❖ Другу групу чине бање које појединачно остварују преко 100.000 ноћења годишње и где се убрајају Нишка бања, Ковиљача, Буковичка бања (поново бележи раст) и Матарушка бања (бележи пад промета). Основна предност ових бања јесте чињеница да располажу солидном материјалном базом, развијеном лечилишном функцијом и

повољним саобраћајним и туристичко-географским положајем (у односу на насеља, комуникационе правце и друге мотивске вредности).

- ❖ Трећу групу чине оне бање које остарују преко 50.000 ноћења годишње као што су Горња Трепча, Сијаринска, Гамзиградска и Пролом бања које нису предмет овога рада.

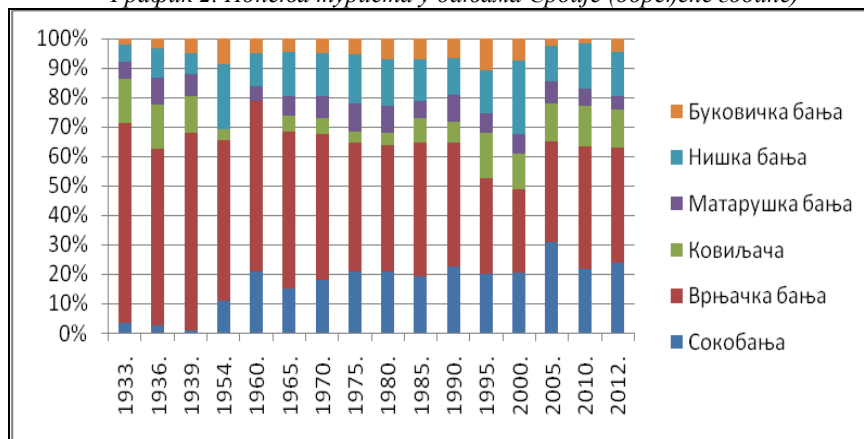
График 1. Доласци туриста у бањама Србије (одређене године)

Извор: Статистички годишњази Југославије 1934-2012. год.

На овом графичком приказу представљено је процентуално учешће најпосећенијих бања за одређене године од 1933–2012. Запажа се доминација Врњачке бање, уз учешће Сокобање почев од 1970. године па надаље. Процентуално учешће Ковиљаче је увек на приближном нивоу, док је у случају Матарушке и Буковичке бање проценат варирао у посматраном временском периоду. Нишка бања заузима треће место након Врњачке и Сокобање уз пад учешћа последњих неколико година.

График 2. Ноћења туриста у бањама Србије (одређене године)

Извор: Статистички годишњази Југославије 1934-2012. год.

Учешће Врњачке бање у ноћењима је евидентно при чему у појединим годинама оно премашује процентуално учешће свих бања заједно. Сокобања држи друго место при чему је њена заступљеност била на ниском нивоу до 1960. године. Нишка бања задржава трећу позицију док Матарушка бања смањује своје учешће док са друге стране Буковичка бања бележи промене пре свега њеним поновним активирањем и изградњом новог хотела „Извор“ 2010. године.

Може се закључити да се у две просторне целине апсорбује око 85% укупног бањског промета. У западноморавској зони се оствари око половине промета, а у јужноморавској око трећине промета. Својом посебном улогом се истичу Врњачка бања, Матарушка бања и Горња Трепча у сливу Западне Мораве, али и Сокобања и Нишка бања у сливу Јужне Мораве.

11. МЕСТО СОКОБАЊЕ У БАЊСКОМ ТУРИЗМУ СРБИЈЕ

Имајући у виду да се Сокобања већ више деценија налази на другом месту по промету након Врњачке бање она заслужује више пажње и тумачења чињеница о њеном туризму. То је омогућено покретањем бројних институција у области туризма као што је „Друштво за улепшавање и унапређење бање под Озреном“ из 1895. године, али и редовнијим објављивањем статистичких података које је започело након више прекида од 1954. године и води се у истом обиму до данашњих дана.

На основу података Историјског архива из Ниша утврђено је да је први гост који је дошао у Сокобању далеког 8. јуна 1837. године био заставник Лазаревић из Крагујевца кога је послала војно-полицијска канцеларија под наредбом тадашњег књаза Милоша Обреновића. У поменутом документу који иначе представља упут за лечење препоручује се бањским властима да му нађу добар и чист стан и да му одреде уобичајено следовање тј. по оке мяса и једну оку хлеба, соли и по једну свећу на дан. После заставника Лазаревића у Сокобању 31. јуна 1837. године на лечење се шаље извесни Живко Јовановић. У то време старешина среза бањског капетан Милован Јовановић је бринуо о смештају и исхрани, а доктор Ђока Новковић о лечењу. Ови доласци су означили почетак организованог туризма у бањи, а њихови упуту су представљали прве туристичке ваучере на овоме простору.

Прошло је тачно 60 година када је статистика Краљевине Србије почела да редовно прати доласке туриста у овој бањи, али и Буковичкој, Врањској, Врњачкој, Нишкој, Рибарској бањи и Ковиљачи. У првом маху подаци су се односили на период од 1897 – 1910. године где је статистика редовно ажурирала податке о броју посетилца бања – купатила посебно разврстаних на мушке и женске госте. Података о ноћењу посетилаца у овом периоду није било. Занимљив је и податак да се тада за поменуте бање води и евиденција о боравку гостију у месецима у којима су бање биле најпосећеније (мај, јун, јул, август и септембар), о просечном и укупном боравку али што је можда и најчудније и о броју умрлих лица у бањи. Ти сви подаци сведоче о комплексности статистике на крају XIX и почетку XX века.

Табела 35. Доласци туриста у Сокобањи 1897-1910. год.

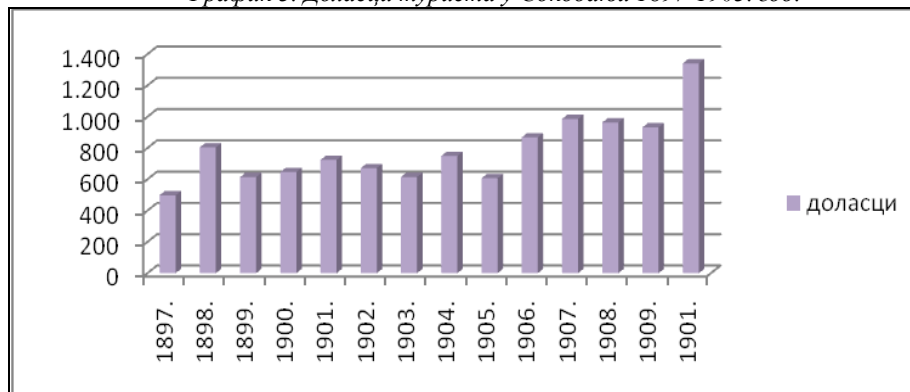
Година	Укупно	Индекс	Година	Укупно	Индекс
1897.	498	100	1904.	749	150,4
1898.	804	161,4	1905.	607	121,9
1899.	614	123,2	1906.	868	174,3
1900.	646	129,7	1907.	986	198,0
1901.	724	145,4	1908-	963	193,4
1902.	671	134,7	1909.	932	187,1
1903.	615	123,5	1910.	1.341	269,3

Извор: Статистички годишњак Краљевине Србије 1898-1911. год

У литератури Историјског архива из Ниша се проналази податак да су три године раније тачније 1894. године у бањи боравила 442 лица. Ако узмемо податак да се у току

1897. год. тај број увећао, а 1898. скоро и дуплирао долазимо до закључка да у то време бања добија нове форме и основе организованог бањско-климатског лечилишта. Број посетилаца је варирао из године у годину и кретао се од 600–800 , да би од 1907. год. дошло до поновног тренда повећања броја посетилаца који би премашивали цифру од 900 посетилаца годишње. Максимум долазака постигнут је последње године у овом пописном периоду када је 1910. год. забележена посећеност од 1.341 лица након чега статистика престаје са праћењем услед објективних околности какви су били предстојећи балкански 1912–1913. , али и Велики тј. Први светски рат 1914–1918. године.

График 3. Доласци туриста у Сокобањи 1897-1903. год.

Извор: Статистички годишњак Краљевине Србије 1898-1911. год.

Након „рупе“ у подацима од завршетка Првог светског рата преко постојања Краљевине СХС 1918–1929. год оснивањем Краљевине Југославије 1929. године започиње друи период праћења статистике наших бањских места. У овом интервалу долази до новина. Најпре сада више нема разврставања на особе мушког и женског пола већ се говори о укупном броју посетилаца. Са друге стране сва туристичка места се разврставају по бановинама при чему се посетиоци по први пут разврставају по земљама одакле долазе. Поред домаћих гостију из Југославије, обухваћени су и посетиоци из Аустрије, Бугарске, Чехословачке, Енглеске, Француске, Грчке, Италије, Мађарске, Немачке, Нормандијских земаља, Швајцарске, Пољске, Румуније, осталих европских земаља, Америке (Северне и Јужне) и осталих континената. Уз све те податке наводи се и по први пут и број ноћења и све то у оквиру посебне области „туризам“, а не више у оквиру области „санитет“ који је пре свега обухватао лица лечена у бањским и климатским местима.

Табела 36. Доласци и ноћења туриста у Сокобањи 1933-1940. год.

Година	ДОЛАСЦИ		НОЋЕЊА	
	Укупно	Индекс	Укупно	Индекс
1933.	1.566	100	22.256	100
1934.	1.133	72,3	4.995	22,4
1935.	3.889	248,3	22.210	99,8
1936.	3.379	215,8	20.588	92,5
1937.	1.471	93,9	6.176	27,7
1938.	2.442	155,9	9.974	44,8
1939.	1.974	126,0	8.295	37,3
1940.	1.974	126,0	-	-

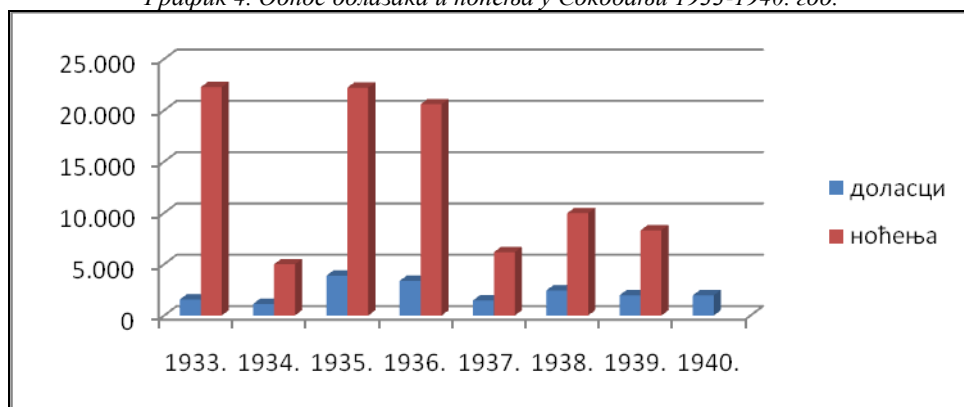
Извор: Статистички годишњак Краљевине Југославије 1934-1941. год.

У посматраном временском интервалу број долазака је варирао. Почетком тридесетих година Сокобању посећује нешто више од 1.000 посетилаца. Са друге стране

средином поменуте деценије тај број се триплира достигавши 3.890 посетилаца 1935. године. И наредне године се број задржао на приближно истом нивоу. Почев од 1937. број долазака опада достигавши нешто мање од 2.000 посетилаца у предскозорје Другог светског рата на простору Краљевине Југославије. Када је реч о ноћењима ситуација је нешто другачија. Иако је у току 1933. и 1934. године број посетилаца био приближно исти разлике у ноћењима су биле очигледне и то 22.256:4.995 ноћења у корист 1933. године. Реч је о увећању више од четири пута. Разлика између малог броја гостију и великог броја остварених ноћења указује на већу просечну дужину боравка гостију, који су Сокобању у то време користили искључиво ради лечења. Са друге стране добро посећене 1935. и 1936. обелележио је исто толико и солидан број ноћења премашивши 20.000. У наредне три године број ноћења је нагло опао и кретао се од 6.200-9.980 ноћења, док подаци о броју ноћења у 1940. години нису забележени у статистичким годишњацима. У истом периоду, 1933–1939. година Сокобања се по обиму оствареног промета туриста налазила на другом месту, иза Врњачке Бање, а по броју остварених ноћења у бањама Србије Сокобања се налазила на седмом месту, иза Врњачке Бање, Бање Ковиљаче, Матарушке, Врањске, Нишке и Буковичке Бање (Миљковић & Станковић, 1994).

График 4. Однос долазака и ноћења у Сокобањи 1933-1940. год.

Извор: Статистички годишњак Краљевине Југославије 1934-1941. год.

Табела 37. Доласци туриста у Сокобањи 1954-2012. год.

Година	Укупно	Индекс	Домаћи	Индекс	Страни	Индекс
1954.	4.430	100	3.979	100	451	100
1955.	5.732	129,4	5.732	144,0	-	-
1956.	5.456	123,2	5.453	137,0	3	0,6
1957.	6.243	140,9	6.228	156,5	15	3,3
1958.	9.969	225,0	9.969	160,1	-	-
1959.	14.009	316,2	14.009	352,1	-	-
1960.	21.616	487,9	21.609	543,1	7	1,5
1961.	12.665	285,9	12.635	317,5	30	6,6
1962.	10.604	239,3	10.595	266,3	9	2,0
1963.	14.883	335,9	14.864	373,6	19	4,2
1964.	20.054	452,7	20.039	503,6	15	3,3
1965.	19.652	443,6	19.460	489,1	192	42,6
1966.	19.963	450,6	19.857	499,0	106	23,5
1967.	22.322	503,9	22.138	556,4	184	40,8
1968.	27.678	624,8	27.561	692,7	117	25,9
1969.	28.600	645,6	28.600	718,8	-	-

1970.	34.146	770,8	34.000	854,5	146	32,4
1971.	32.700	738,1	32.600	819,3	100	22,2
1972.	35.000	790,1	35.000	879,6	-	
1973.	36.124	815,4	36.021	905,3	103	22,8
1974.	44.766	1.010,5	44.696	1.123,3	70	15,5
1975.	44.831	1.012,0	44.642	1.121,9	189	41,9
1976.	41.550	937,9	41.266	1.037,1	284	63,0
1977.	54.039	1.219,8	53.854	1.353,4	185	41,0
1978.	58.456	1.319,5	58.274	1.464,5	182	40,3
1979.	64.834	1.463,5	64.491	1.620,8	343	76,0
1980.	53.125	1.199,2	52.869	1.328,7	256	56,8
1981.	55.504	1.252,9	55.226	1.387,9	278	61,6
1982.	62.736	1.416,2	62.047	1.559,4	689	152,8
1983.	62.233	1.404,8	61.563	1.547,2	670	148,5
1984.	62.408	1.408,7	61.955	1.557,0	453	100,4
1985.	65.741	1.484,0	64.848	1.629,7	893	198,0
1986.	78.877	1.780,5	78.544	1.974,0	333	73,8
1987.	96.771	2.184,4	96.201	2.417,7	570	126,4
1988.	79.174	1.787,2	78.650	1.976,6	524	116,2
1989.	67.114	1.515,0	66.715	1.676,7	399	88,5
1990.	55.299	1.248,3	54.812	1.377,5	487	107,8
1991.	45.316	1.022,9	44.948	1.129,6	368	81,6
1992.	49.103	1.108,4	48.967	1.230,6	136	30,1
1993.	28.837	650,9	28.587	718,4	250	55,4
1994.	40.913	923,5	40.859	1.026,9	54	12,0
1995.	40.483	913,8	40.340	1.013,8	143	31,7
1996.	42.039	949,0	41.771	1.049,8	268	59,4
1997.	47.275	954,3	47.044	1.182,3	231	51,2
1998.	53.511	1.207,9	53.272	1.338,8	239	53,0
1999.	36.392	821,5	36.171	909,0	221	49,0
2000.	53.176	1.200,4	52.895	1.329,3	281	62,3
2001.	60.323	1.361,7	59.971	1.507,2	352	78,0
2002.	59.999	1.354,4	59.316	1.490,7	683	151,4
2003.	57.749	1.303,6	57.102	1.435,1	647	143,4
2004.	59.265	1.337,8	58.704	1.475,3	561	124,4
2005.	60.541	1.366,6	59.911	1.505,7	630	139,7
2006.	55.196	1.245,9	54.491	1.369,5	705	156,3
2007.	72.396	1.634,2	70.784	1.778,9	1.612	357,4
2008.	66.119	1.492,5	65.040	1.634,6	1.079	239,2
2009.	55.313	1.248,6	53.941	1.355,6	1.372	304,2
2010.	48.837	1.102,4	47.572	1.195,6	1.265	280,5
2011.	53.402	1.205,5	52.481	1.318,9	921	204,2
2012.	49.175	1.110,0	48.403	1.216,5	772	171,2
2013.	50.629	1.142,9	49.041	1.232,5	1.588	352,1

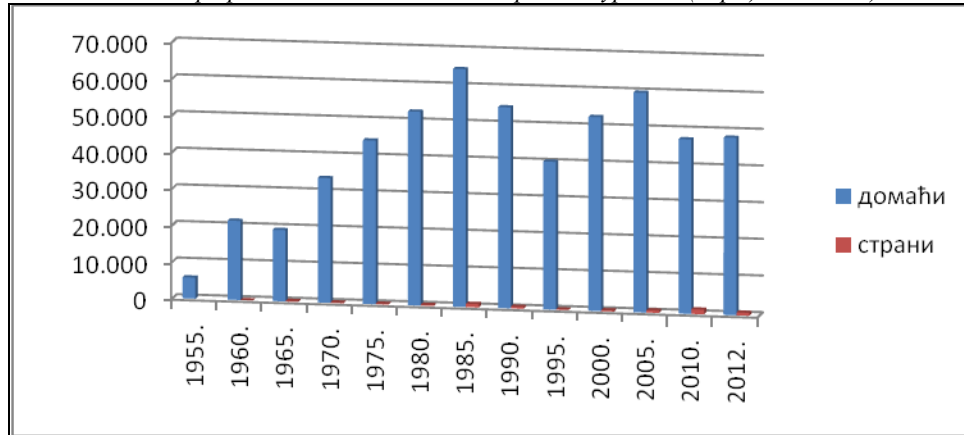
Извор: Статистички годишњаџи ФНРЈ, СФРЈ, Србије 1955-2013. год.

Интензиван развој туризма у Сокобањи започео је непосредно након Другог светског рата. Као базна година за читав период узета је 1954. година на основу које је вршена компарација промета у читавој другој половини XX и почетком XXI века. У интервалу од 1954–1970. год. бањски туризам је имао честе осцилације како по годинама тако и по дужим временским периодима. Све до 1959. број гостију није прелазило 10.000 при чему су у 99,9% доминирали домаћи гости, а страни су били на нивоу статистичке грешке. У појединим годинама страних посетилаца није ни било. Почев од 1959. број гостију расте са почетних 14.009, на 34.146 у 1970. години. Од 1965. год. број иностраних гостију прелази фамозну цифру од 100 посетилаца годишње. Почетком шездесетих година

дошло је до благог пада, да би се већ средином те деценије број гостију усталио и растао из године у годину. Почетком седамдестих наставља се тренд раста при чему 1970; 1971; 1972; 1973. године број гостију прелази 30.000, у наредне три године 40.000, да би 1977; 1978. и 1980. прешао и 50.000, а изузетак у том низу чини 1979. год. када је остварен рекорд до тада који је износио 64.834 посетилаца. Готово целокупан промет чине домаћи гости, при чему је највећи број страних гостију забележен 1979. (343 госта). Осамдесетих година бањски туризам на овом простору је достигао највиши ниво. Висок ниво туристичких посета у овоме периоду био је последица већ обликоване физиономије Сокобање, као и повољних друштвено-економских прилика и пораста животног стандарда становништа. Тада се подижу најзначајнији смештајни објекти у Сокобањи који и данас чине основу туристичког привређивања. После 1983. године укупан број гостију расте достигавши максимум 1986. год. када је бању посетило 96.771 гост, од чега је 570 било страних. Уједно то је у погледу долазака била најуспешнија година у читавом интервалу од 1954–2012. године.

Са друге стране и највећи број страних гостију је боравио 1985. и то 893 госта. Од рекорде 1986. број туриста стрмоглаво опада. Тај пад је био мање изражен до 1990. год. да би 1991. чинио половину од оствареног у 1987. години. Негативне промене су пре свега наступиле услед сложене политичке (распад СФРЈ, изолација, грађански ратови итд.) и економске ситуације (хиперинфлација, међународне санкције итд.) у нашој земљи које су биле најизраженије током последње деценије 20. века. Најлошији туристички резултати су остварени кризне 1993. године када је бању посетило укупно 28.837 гостију што је било свега 29,8% од реализованих долазака у 1987. години. Занимљиво је да истовремено у поменутој години није забележен најмањи промет иностраних посетилаца. У периоду после 1993. тако да је 1998. године забележено 53.511 туриста што је било готово дупло више у односу на 1993. годину. Почетак XXI века у Србији су обележиле демократске промене чиме се имиџ земља, а и економска ситуација донекле проправила што се и одразило на промет у Сокобањи. И у последњем посматраном периоду од 2000 2013. број туриста је варирао. Након почетног замаха до 2007. године када је забележен један од бољих резултата у бањи коју је посетило 72.396 гостију, а истовремено и боравио највећи број страних гостију од 1954. год. њих 1.612, од 2008. године бележи се континуирани и блажи пад. У току 2010. и 2012. број туриста је био минималан у овоме периоду (48.837:49.175), а још више забрињава податак да је 2012. боравило свега 772 страна госта имајући у виду да су они стално прелазили цифру од 1.000 све до 2011. године. У току 2013. долази до благог пораста броја туриста пре свега домаћих док је број страних посетилаца „експлодирао“ и приближио се цифри из „златне“ 2007. године. На основу свега наведеног можемо закључити да је структура туристичких посетилаца далеко на страни домаћих туриста, чак 2/3 од укупног броја регистрованих туриста. Иностранци туристи су у периоду од 1954–2007. учествовали са мање од 1%, а од 2007. са мање/више од 2%. Низак проценат учешћа иностраних туриста објашњава се лошом структуром и лошим квалитетом туристичког производа као и одсуством одговарајућих маркетиншких акција усмерених ка иностраном туристичком тржишту (*Марић Р., Радовић., 1997*).

График 5. Однос домаћих и страних туриста (одређене године)

Извор: Статистички годишњак ФНРЈ, СФРЈ, Србије 1955-2013. год

Као што се и сликовито може видети број домаћих туриста је доминантан док је са друге стране број страних маргиналан што захтева многобројне промене у понуди Сокобање. Ту се пре свега мисли на прилагођавање понуде савременом тржишту (отварање wellness/спа центара), побољшање инфраструктуре али и имица бања који би требало да привлаче и здраве особе, а нарочито млађу клијентелу.

Табела 38. Ноћења туриста у Сокобањи 1954-2012. год.

Година	Укупно	Индекс	Домаћи	Индекс	Страни	Индекс
1954.	74.463	100	73.498	100	965	100
1955.	81.219	109,1	81.219	110,5	-	-
1956.	91.652	123,1	91.645	124,7	7	0,7
1957.	110.433	148,3	110.416	150,2	17	1,8
1958.	176.036	236,4	176.036	239,5	-	-
1959.	235.829	316,7	235.829	320,9	-	-
1960.	386.918	519,6	386.860	526,3	58	6,0
1961.	222.144	298,3	221.813	301,8	331	34,3
1962.	176.906	237,6	176.842	240,6	64	6,6
1963.	170.094	228,4	169.838	231,1	256	26,5
1964.	215.616	289,6	215.435	293,1	181	18,7
1965.	241.469	324,3	241.000	327,9	469	48,6
1966.	244.533	328,4	243.938	331,9	595	61,6
1967.	306.592	411,7	305.275	415,3	1.317	136,5
1968.	323.976	435,1	323.294	439,9	682	70,7
1969.	329.000	441,8	328.600	447,1	400	41,4
1970.	368.000	494,2	367.200	499,6	800	82,9
1971.	403.000	541,2	402.400	547,5	600	62,2
1972.	423.000	568,1	422.200	574,4	800	82,9
1973.	432.110	580,3	431.291	586,8	819	84,9
1974.	499.881	671,3	499.468	679,6	413	42,8
1975.	528.053	709,1	527.116	717,2	937	97,1
1976.	459.337	616,9	458.345	623,6	992	102,8
1977.	584.941	785,5	583.882	794,4	1.059	109,7
1978.	618.204	830,2	617.046	839,5	1.158	120,0
1979.	708.621	951,6	707.115	962,1	1.506	156,1
1980.	588.823	790,7	587.828	799,8	995	103,1
1981.	576.071	773,6	574.726	782,0	1.345	139,4
1982.	631.596	848,2	616.269	838,5	15.327	1.588,3
1983.	604.418	811,7	593.684	807,7	10.734	1.112,3

1984.	598.672	804,0	592.813	806,6	5.859	607,1
1985.	601.272	807,5	597.111	812,4	4.161	431,2
1986.	818.556	1.099,3	816.936	1.111,5	1.620	167,9
1987.	722.212	969,9	720.699	980,6	1.513	156,8
1988.	666.854	895,5	665.222	905,1	1.632	169,1
1989.	563.661	757,0	562.393	765,2	1.238	128,3
1990.	484.776	651,0	482.520	656,5	2.256	233,8
1991.	367.479	493,5	365.800	497,7	1.679	174,0
1992.	385.871	518,2	385.516	524,5	355	36,8
1993.	208.259	279,7	207.914	282,9	345	35,7
1994.	322.011	432,4	321.868	437,9	143	14,8
1995.	289.434	388,7	289.016	393,2	418	43,3
1996.	253.423	340,3	252.688	342,8	735	76,2
1997.	290.712	390,4	289.780	394,3	932	96,6
1998.	334.269	448,9	333.392	453,6	877	90,9
1999.	228.623	307,0	228.015	310,2	608	63,0
2000.	340.155	456,8	339.115	461,4	1.040	107,8
2001.	390.351	524,2	388.589	528,7	1.762	182,6
2002.	363.854	488,6	361.814	492,3	2.040	211,4
2003.	366.096	491,6	362.808	493,6	3.288	340,7
2004.	378.200	507,9	376.480	512,2	1.720	178,2
2005.	371.433	498,8	369.581	502,8	1.852	191,9
2006.	323.485	424,4	321.245	437,1	2.240	232,1
2007.	408.969	549,2	402.643	547,8	6.326	655,5
2008.	392.594	527,2	388.327	528,3	4.267	442,2
2009.	321.252	431,4	316.129	430,1	5.123	530,9
2010.	295.098	396,3	290.575	395,3	4.523	468,7
2011.	325.207	436,7	321.500	437,4	3.707	384,1
2012.	306.568	411,7	303.499	412,9	3.069	318,0
2013.	306.506	411,6	301.179	409,7	5.327	552,0

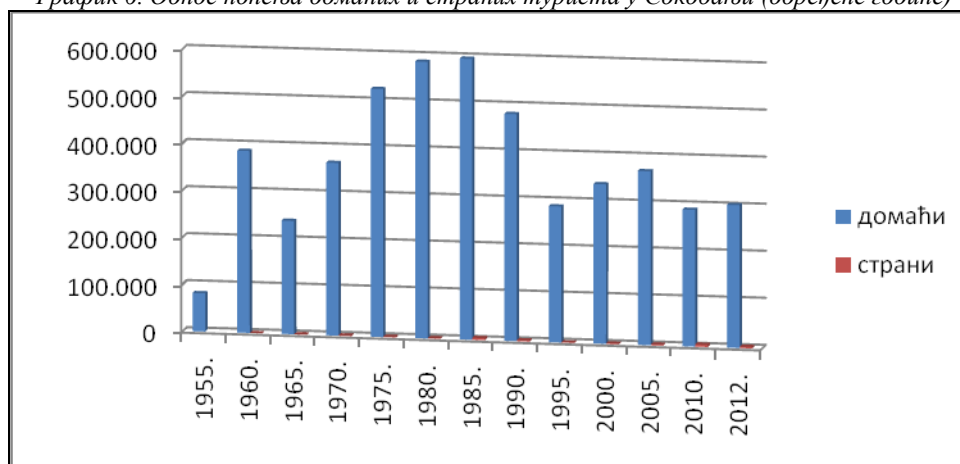
Извор: Статистички годишњаци ФНРЈ, СФРЈ, Србије 1955-2013. год

Слично као код долазака и број ноћења је варирао. Први посматрани период је био од 1954–1970. . године. У интервалу до 1961. године број ноћења је константно растао са 74.463 у 1954.-ој на 386.918 у 1960.-ој години. Увидом у податке забележено је скоро стопроцентно учешће домаћих туриста. У наредном периоду до 1970. број ноћења флукуира. Тако је већ наредне 1961. спао на 222.144, да би у следеће две године опао чак за 50.000 ноћења. У 1964; 1965; и 1966. број ноћења се благо поправља и прелази преко 200.000, да би у преосталом периоду до 1970. прелазио 300.000, али још увек не преко броја оствареног 1960. године. У току 1967. евидентиран је највећи број ноћења страних гостију (1.317), који је премашен тек 1979. године. Почетком седамдесетих наставља се интензиван тренд раста тако да он прелази 400.000, а 1975. достиже чак 528.000. Забрињава податак да је истовремено број страних ноћења опадао и није прешао износ од 1.000 ноћења годишње. У току 1976. забележен је знатнији пад, да би потом све до 1980. год. растао достигавши 708.620 ноћења. У раздобљу 1980–1985. забележене су знатне осцилације углавном праћене падом промета. Ситуација се драстично променила у 1986. када је остварено 818.556 ноћења што је највише у читавом интервалу од 1954–2012. године. У односу на претходну 1985. било је то повећање од око 220.000 ноћења или 36,1%. Истовремено 1986.-а је у потпуности подбацила са страним гостима који су тада остварили само 1.620 ноћења. Са друге стране у том раздобљу тачније 1982. год. је остварен највећи број станих ноћења и то у обиму од 15.327, што је уједно био и максимум у читавом периоду 1954–2013. Од 1986. број ноћења константно опада, па из осамдесетих

се наставља и у деведесете године достигавши минимум од 208.260 у кризној 1993.-ој години. Ипак број ноћења страних гостију није опадао таквим темпом, чак је и достигао повећање у току 1990. Са друге стране историјски минимум је забележен 1994. године (само 145 ноћења). Од 1995. више и не можемо говорити о неком „огромном“ броју остварених ноћења каквог је било у бившој држави. У читавом том раздобљу до 2012. број ноћења није ниједном прешао 400.000 изузев у 2007. години када је остварено 409.000 ноћења. Од 1996. до 2000. је најваријабилнији период где долази до сталних осцилација.

Исти је случај и са страним ноћењима који су доживљавали „ниске гране“ имајући у виду да их је било мање од 1.000 годишње. Од 2000–2007. год. број се сваке године наизменично повећавао и смањивао, али још није достигао 400.000 ноћења. Обим страних ноћења се повећавао достигавши цифру од 6.326 у 2007. год. што је био максимум још од 1984. године. Од 2008. укупан број опада да би након дужег периода спао на испод 300.000 ноћења у 2010. години. Наредне године се он увећао за око 30.000 али се у 2012. смањио за око 20.000 односно 5,7%. Тај неповољан тренд је задржан и у току 2013. године. Са друге стране број страних је опадао достигавши 3.069 у 2012. години што је за 51,5% мање у односу на 2007. годину. Подаци из 2013. говоре у прилог иностраног промета који расте интензивним темпом и креће се ка промету из 2007. У Сокобањи инострани туристички промет је знатно мањи у односу на домаћи. То указује на регионалну и националну вредност туристичког потенцијала Сокобање, као и на њихову релативно уску контрактивну зону. Страни туристи који бораве у Сокобањи учесници су пословних путовања, стручних и научних скупова.

График 6. Однос ноћења домаћих и страних туриста у Сокобањи (одређене године)

Извор: Статистички годишњаци ФНРЈ, СФРЈ, Србије 1955-2013. год

Учешће страних туриста у укупном броју туриста у Сокобањи у анализираном периоду износио је одликује се минимумом 1956. године од 0,007% (од укупног броја туриста те године) и максимумом од 1982. године од 2,4%. Одсуство адекватних маркетиншких акција усмерених ка иностраном туристичком тржишту највише је условио овакву ситуацију.

Табела 39. Учешће Сокобање у укупном промету бањских места (одређене године) (у %)

Година	Туристи	%	Ноћења	%
1955.	5.732	6,0	81.219	8,1
1960.	21.616	9,5	386.918	15,4
1965.	19.652	9,8	241.469	12,5
1970.	34.146	10,3	368.000	13,1
1975.	44.831	11,4	528.053	15,2
1980.	53.125	11,4	588.823	14,7
1985.	65.741	13,3	601.272	14,5
1990.	55.299	12,2	484.776	14,0
1995.	40.483	12,5	289.434	12,1
2000.	53.176	16,1	340.155	13,5
2005.	60.541	20,0	371.433	18,5
2010.	48.837	14,1	295.098	13,3
2012.	49.175	14,2	306.568	15,0

Извор: Статистички годишњаци ФНРЈ, СФРЈ, СР Србије (одабране године)

Учешће Сокобање у укупном броју долазака и ноћења остварених у бањским местима показује неравнмерну расподелу по петогодишњим периодима. Почетни период карактерише најмање учешће нпр. 1955. год. се огледа са 6% долазака и 8% ноћења од укупног броја. Са друге стране максимум и по једној и по другој категорији је остварен 2005. год. (20% доласци и 18,5% ноћења). У већини година проценат ноћења превазилази проценат долазака у Сокобањи у односу на укупно остварених долазака и ноћења у бањским местима. Изузетак су 1995; 2000; 2005. и 2012. година када се остварује процентуално већи број долазака него ноћења. Из године у годину тачније од 1955–2010. проценат долазака се повећавао од 6-20%, да би 2010. и 2012. спао на 14%. Са друге стране код ноћења је та разлика драстичније изражена. Учешће је варирано и у просеку више година је било 15% или нешто мање (1960; 1975; 1980; 1985; 2012. год.). У осталим годинама он се кретао од 12-14% осим већ представљеним максималних и минималних тачака. Ови подаци још само једном потврђују значај Сокобање у укупном туристичком промету бањских места и њен положај у оквиру бањског туризма Србије. То само још једном указује на високо друго место које ова бања остварује у промету и у погледу долазака али и ноћења након првопласиране Врњачке бање.

Табела 40. Просечна дужина боравка туриста у Сокобањи 1933-1940. и 1954-2013. год.

Година	ПРОСЕЧАН БРОЈ НОЋЕЊА		Година	ПРОСЕЧАН БРОЈ НОЋЕЊА	
	домаћи	страни		домаћи	страни
1933.	14,2	-	1980.	11,1	3,9
1934.	4,4	-	1981.	10,4	4,8
1935.	5,7	-	1982.	9,9	22,2
1936.	6,1	-	1983.	9,6	16,0
1937.	4,2	-	1984.	9,6	12,9
1938.	4,1	-	1985.	9,2	4,7
1939.	4,2	-	1986.	10,4	4,9
1940.	-	-	1987.	7,5	2,7
1954.	18,5	2,1	1988.	8,5	3,1
1955.	14,2	-	1989.	8,4	3,1
1956.	16,8	2,3	1990.	8,8	4,6
1957.	17,7	1,1	1991.	8,1	4,6
1958.	17,7	-	1992.	7,9	2,6
1959.	16,8	-	1993.	7,3	1,4
1960.	17,9	8,3	1994.	9,4	2,6

1961.	17,6	11,0	1995.	6,9	2,9
1962.	16,7	7,1	1996.	6,0	2,7
1963.	11,4	13,5	1997.	6,2	4,0
1964.	10,8	12,1	1998.	6,3	3,7
1965.	12,4	2,4	1999.	6,3	2,8
1966.	12,3	5,6	2000.	6,4	3,7
1967.	13,8	7,1	2001.	6,5	5,0
1968.	11,7	5,8	2002.	6,1	3,0
1969.	11,5	-	2003.	6,4	5,1
1970.	10,8	5,5	2004.	6,4	3,1
1971.	12,3	6,0	2005.	6,2	2,9
1972.	12,1	-	2006.	5,9	3,2
1973.	12,0	8,0	2007.	5,7	3,9
1974.	11,2	5,9	2008.	6,0	4,0
1975.	11,8	5,0	2009.	5,9	3,7
1976.	11,1	3,5	2010.	6,1	3,6
1977.	10,8	5,7	2011.	6,1	4,0
1978.	10,6	6,4	2012.	6,3	4,0
1979.	11,0	4,4	2013.	6,1	3,3

Извор: Статистички годишњак Краљевине Југославије, ФНРЈ, СР Србије, Србије 1934-1941. и 1955-2013. год

Сокобању током анализираниог периода карактерише неравномерно кретање просечне дужине боравка туриста. У првом предратном периоду 1933–1940. год. просечна дужина боравка је смањена са 14,2 на 4,2 у 1939. години. Ти подаци се искључиво односе на домаће туристе имајући у виду да тада нису били евидентирани страни гости. Период од 1954–1970. год. карактерише релативно дуг просечан боравак. Након прве фазе до 1962. год када је тај број достигао у просеку 17 дана, у раздобљу до 1970. он се смањује и у просеку се креће око 12 дана. Са друге стране код иностраних туриста ти подаци су знатно комплекснији имајући у виду да се крећу од 2,1 у 1954. преко 13,5 у 1963. (максимално) па до 5,5 у 1970. години. У следећем интервалу од 1971–1991. просечан боравак домаћих гостију карактеришу две фазе. Прва до осамдесетих година када се просечни боравак креће 11 дана, да би до деведесетих година он знатно опао и износио у просеку око 9 дана. Просечан боравак страних гостију од 1971–1981. је износио 4,9 дана, а од 1982–1990. је износио 8,2 дана при чему је у току 1982. постигао максималан ниво од 22,2 дана. Слични али нешто слабији резултати су постигнути у наредне две године. Од 1991–2001.. просек домаћих гостују у току кризних деведесетих је опадао из године у годину са 8,1 у 1991. на 6,5 у 2001. при чему је просек износио 7 дана. У истом периоду просечан боравак страних гостију је износио 3,2 дана. У последњем посматраном временском интервалу 2002-2013. просек боравка домаћих туриста карактерише континуитет од 6,1 у скоро свакој години, док код страних гостију он се и поред блажих осцилација креће око 3,7 дана. Просечна дужина боравка домаћих туриста условљена је бројем туриста који Сокобању користе због здравствено–лечилишних потреба. За разлику од њих, учесници конгресних скупова, манифестација, екскурзија, остварују у просеку једно до два ноћења и тако снижавају просек у целини. Слабу посећеност иностраних туриста прати и мања просечна дужина њиховог боравка у Сокобањи. Управо су то већином гости који су ношени различитим пословним обавезама или пак путници на пропутовању који бораве по неколико дана у више туристичких центара међу којима и у Сокобањи.

Табела 41. Структура годишњег броја ноћења туриста у Сокобањи 2002-2012. год.

Месеци	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
јануар	3,0	2,0	3,2	2,8	4,4	3,7	3,2	3,4	1,6	2,1	2,5
фебруар	0,1	3,7	5,2	4,2	2,2	2,2	2,7	2,9	1,6	1,7	0,2
март	5,6	5,3	5,9	4,6	3,6	5,5	5,7	5,8	2,8	5,7	4,6
април	10,2	11,1	9,7	9,3	9,1	6,9	10,7	9,9	7,3	9,6	9,7
мај	11,2	12,2	11,1	11,8	13,3	9,3	12,1	12,9	13,1	13,2	12,3
јун	12,2	12,3	11,6	12,6	12,9	11,7	13,3	12,8	14,0	11,8	12,0
јул	13,0	13,3	11,4	12,0	13,6	17,1	12,9	13,8	14,6	15,3	16,2
август	12,8	12,2	13,1	13,0	14,4	17,3	13,3	18,5	18,3	17,3	18,8
септембар	10,0	9,1	10,8	10,0	9,1	10,2	9,8	9,1	10,5	10,0	9,8
октобар	10,4	10,4	10,0	11,5	8,3	8,1	9,4	7,1	8,9	8,0	8,7
новембар	5,7	4,3	4,9	5,2	4,7	5,1	4,5	2,0	4,3	3,1	3,1
децембар	3,2	3,8	3,1	2,8	4,3	2,8	2,2	1,6	2,7	2,0	2,0

Извор: Саопштење, Туристички промет у Републици Србији по месецима 2002-2012. год.

Увидом у расположиве податке запажамо да туристички промет у Сокобањи има наглашене сезонске карактеристике. То је условљено чињеницом да наши бањски центри нису још увек успели да обезбеде такву понуду која ће омогућити профитабилно целогодишње пословање. Током претодних једанаест година (2002–2012.) највећи број ноћења се оствари током месеца августа. Просечно учешће месеца августа износи 15,4% што представља један значајан проценат у укупном броју ноћења током тог периода. За њим иде месец јул са 13,9% и септембар са 9,8%. Простим рачуном закључујемо да се у току три ударна летња месеца оствари 39% просечног учешћа од укупног броја ноћења. Са друге стране најмање просечно учешће се реализује у току децембра, јануара и фебруара. У току читавог посматраног периода највеће просечно учешће је остварено у августу 2012. год. у обиму од 18,8%, а најмање 2002. год. у месецу фебруару од свега 0,1%.

Табела 42. Структура броја годишњих долазака и ноћења туриста у Сокобањи 1993. год.

Месец	ТУРИСТИ			НОЋЕЊА		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни
јануар	3.160	3.147	13	18.544	18.520	24
фебруар	1.694	1.694	/	9.183	9.183	/
март	605	541	64	2.262	2.194	68
април	1.407	1.343	64	6.336	6.270	66
мај	4.815	4.714	101	20.002	19.888	114
јун	2.094	2.093	1	15.992	15.979	13
јул	4.877	4.877	/	44.995	44.995	/
август	5.399	5.392	7	54.054	53.944	60
септембар	2.395	2.395	/	20.568	20.568	/
октобар	1.112	1.112	/	7.432	7.432	/
новембар	583	583	/	4.254	4.254	/
децембар	696	696	/	4.637	4.637	/

Извор: Саопштење, Туристички промет у Републици Србији по месецима 1994. год.

Овај период карактерише мали број долазака при чему је највећи број боравио у месецу августу (5.399), када је остварено и највише ноћења (54.054). Са друге стране најлошији резултати су забележени у месецу марту како у погледу долазака (605) тако и у погледу ноћења (2.262). Највећи број иностраних долазака и ноћења је остварен у мају месецу, а у току поменутог године је било чак шест месеци у којима није забележен ниједан страни гост.

Табела 43. Структура броја годишњих долазака и ноћења туриста у Сокобањи 2000. год.

Месец	ТУРИСТИ			НОЋЕЊА		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни
јануар	2.335	2.316	19	14.925	14.899	2
фебруар	979	970	9	6.772	6.755	17
март	2.481	2.466	15	11.436	11.404	32
април	3.825	3.817	8	27.889	27.879	10
мај	7.193	7.154	39	39.540	39.395	145
јун	8.787	8.771	16	49.336	49.288	48
јул	6.670	6.640	30	54.386	54.127	259
август	6.361	6.329	32	51.252	51.077	175
Септембар	7.205	7.154	51	41.198	41.003	195
октобар	3.430	3.407	23	21.029	20.976	53
новембар	1.615	1.603	12	10.570	10.540	30
децембар	2.295	2.268	27	11.823	11.772	51

Извор: Саопштење, Туристички промет у Републици Србији по месецима 2001. год.

Након демократских промена и ситуација у туризму се знатно побољшала. Томе су допринели позитивни помаци у свим аспектима друштва, а нарочито у имиџу наше земље на иностраном туристичком тржишту. У току 2000. год. највећи број туриста је боравио у месецу јуну (8.787), али је највећи број ноћења остварен у јулу месецу (54.386). Најлошији резултати у погледу долазака и ноћења туриста забележени су у току фебруара (979 долазака и 6.772 ноћења). Број страних гостију је још увек мали и не прелази 51 (септембар), док је највише ноћења остварено у јулу месецу (195). Поред тога постоји чак осам месеци у којима је број долазака страних гостију мањи од 30, а број ноћења испод 100.

Табела 44. Структура броја годишњих долазака и ноћења туриста у Сокобањи 2007. год.

Месец	ТУРИСТИ			НОЋЕЊА		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни
јануар	2.519	2.500	19	15.071	15.027	44
фебруар	1.389	1.369	20	8.842	8.773	69
март	4.287	4.032	255	22.435	22.164	271
април	5.134	5.012	122	28.391	27.943	448
мај	6.869	6.829	40	37.941	37.862	79
јун	7.913	7.590	323	47.674	45.886	1.788
јул	9.340	9.151	189	70.037	68.379	1.658
август	9.615	9.443	172	70.958	70.110	848
септембар	6.733	6.639	94	41.913	41.751	162
октобар	12.602	12.451	151	33.152	32.856	296
новембар	3.546	3.435	111	21.091	20.878	213
децембар	2.449	2.333	116	11.464	11.014	450

Извор: Саопштење, Туристички промет у Републици Србији по месецима 2008. год.

Од поменуте године и наступања економске кризе број долазака и ноћења континуиранао опада. Занимљиво је да је исте године највећи број долазака забележен у октобру месецу (12.602), међутим највећи број ноћења је забележен месецу августу (70.958). Сасвим супротно најлошији резултати су забележени у месецу фебруару како у погледу долазака (1.389), тако и у погледу ноћења (8.842). Број страних туриста је тој години знатно повећан. Највише њих је боравило у јуну месецу (323) када су остварили и највећи број ноћења (1.788), док је најмањи број боравио у јануару месецу (19) остваривши само 44 ноћења.

Табела 45. Структура броја годишњих долазака и ноћења туриста у Сокобањи 2012. год.

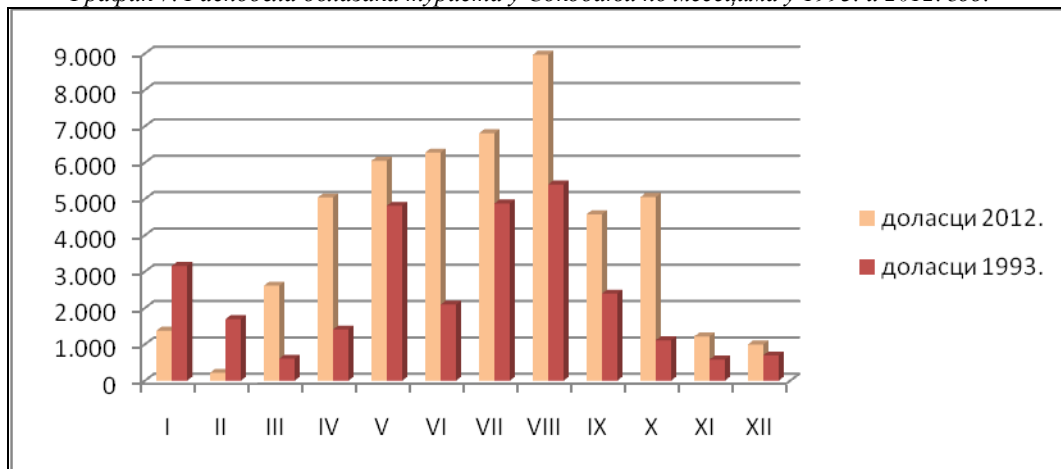
Месеци	ТУРИСТИ			НОЋЕЊА		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни
Јануар	1.337	1.332	5	7.764	7.757	7
Фебруар	218	202	16	525	497	28
Март	2.616	2.473	143	14.127	13.909	218
Април	5.042	5.003	39	29.738	29.612	126
Мај	6.053	6.023	30	37.856	37.750	106
Јун	6.279	6.249	30	36.761	36.596	165
Јул	6.809	6.590	219	49.803	48.331	1.472
Август	8.971	8.890	81	57.803	57.496	307
Септембар	4.580	4.504	76	30.012	29.728	284
Октобар	5.055	4.996	59	26.565	26.405	160
Новембар	1.217	1.210	7	9.445	9.404	41
Децембар	998	931	67	6.169	6.014	155

Извор: Саопштење, Туристички промет у Републици Србији по месецима 2013. год.

У току последње посматране 2012. године ситуација у туризму се погоршала. Промет је знатно умањен у односу на 2007. годину. Тако је највећи број долазака остварен у месецу августу (8.971) када је забележен и највећи број ноћења (57.803). Са друге стране најгори резултати су забележени у току фебруара месеца (218 долазака и 525 ноћења) што су били најлошији резултати фебруара у дужем временском периоду. Број страних долазака је драстично опао тако да је у току десет месеци број туриста био испод 100 (најмање у јануару - 5 и новембру – 7), а само два месеца је био изнад 100 (највише у јулу – 219). Слично је и са бројем ноћења. У току десет месеци број ноћења је био мањи од 300, док је само у једном месецу био преко 1.000 и то у јулу када је остварено 1.472 ноћења.

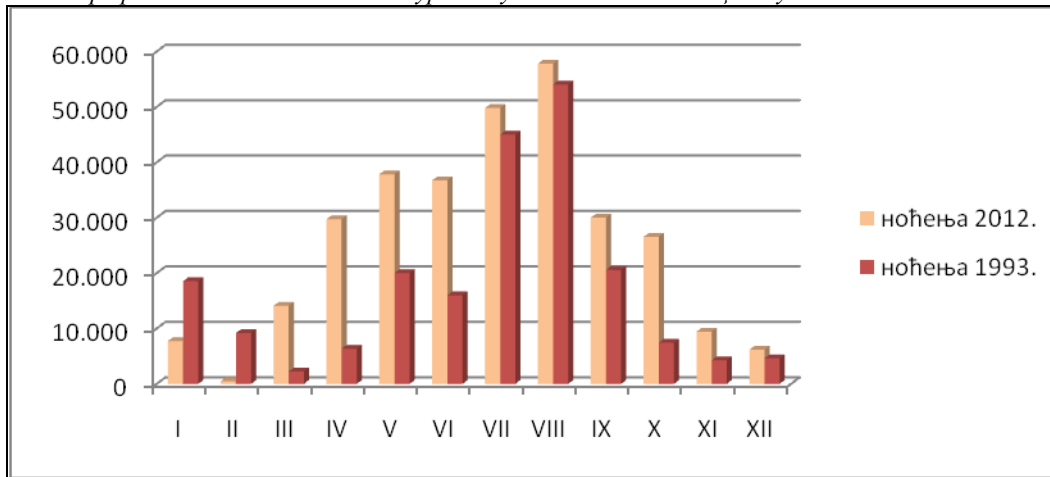
Рачуном се долази до закључка да се у току три летња месеца (јун, јул и август) у току 1993. остварило 42,9% долазака и 55,2% ноћења, 2000. године; 41% долазака и 45,5% ноћења, у току 2007. 37,1% долазака и 46,1% ноћења и током 2012. године 44,8% долазака и 47,1% ноћења.

График 7. Расподела долазака туриста у Сокобањи по месецима у 1993. и 2012. год.

Извор: РЗС, Саопштење- Туристички промет у Републици Србији по месецима 1993. и 2012. год.

График 8. Распoдела ноћења туриста у Сокобањи по месецима у 1993. и 2012. год.

Извор: РЗС, Саопштење- Туристички промет у Републици Србији по месецима 1993. и 2012. год.

Велики значај на реализацију туристичког промета у Сокобањи имају и бројне туристичке агенције. Осим агенција у местима сталног боравка велики значај имају и оне које се налазе у самом туристичком месту и које својим активностима ван саме Сокобање утичу на долазака туриста и нормално привређивање осталих носилаца понуде у дестинацији. Међу њима основу улогу има „Организација за туризам, културу и спорт“ која има функцију туристичке организације, а која је осована као јавно предузеће општине Сокобања и чија је основа улога промотивна и информативна. Од осталих агенција највећи значај има „Сокоинфо“ која се бави резервацијом смештаја у приватном и хотелском сектору. Она је проглашена за најбољег промотера Сокобање у 2012. години. Од осталих се истиче „Моги-турс“ са својом посредничком улогом, „Палма“ са сопственим пансионом од 58 лежаја, агенција „ДМ“ која пружа услуге пријаве и смештаја гостију у вилама, хотелима, пансионима али и у сопственој приватној кући са више соба и апартмана, „Сокоград-турс“ која осим посредовања располаже и са сопствене 3 виле са 45 лежаја али и низ других туристичких агенција. У наредној табели је приказана заступљеност поменутих агенција у остварном туристичком промету у бањи.

Табела 46. Доласци и ноћења туриста у Сокобањи по агенцијма (у %)

Назив	% долазака/гостију	% ноћења
Сокоинфо	35,4	35,7
Моги – турс	21,1	18,4
Палма	10,9	13,1
Еко – турс	7,6	8,9
Организација за туризам и културу	9,1	8,8
ДМ	9,5	8,4
Сокоград – турс	6,0	6,7
Kiss and travel	0,5	0,1
Сокотурс	--	--
Балнеа – турс	--	--

Извор: Туристичка агенција Сокоинфо – sokoinfo.com

12. МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА СОКОБАЊЕ

За успешан развој туризма у сваком туристичком месту па тако и у Сокобањи неопходно је располагати са одговарајућим смештајним капацитетима који могу задовољити пробирљиве захтеве све софистицираније туристичке клијентеле. Организован развој сокобањског туризма који је започео пре 175 година морала је опслуживати снажна материјална база која је представљала основу привређивања. Само функционисање бање али и њених капацитета зависило је од политичких и економских прилика које су условиле њен неравномеран развој који се одвијао кроз неколико хронолошки значајних периода: од 1926–1930. године, 1931–1936. године, 1936–1940., тачније све до избијања Другог светског рата и као најдужи период после самог рата при чему је најинтензивнији развој остварен у периоду од 1975–1987. године (Марић Р., Радовић М., 1997). Тридесетих година започела је изградња комерцијалних вила намењена гостима за боравак приликом „издржавања“ бањског лечења чији су власници убирали одређене приходе издавајући их бањским гостима. Прва вила такве намене „Македонија“ подигнута је далеке 1932. године, а у истом периоду је у току 1933. године на супротној (западној) страни потеса „Врело“ подигнуте су и виле „Бота“ и вила „Нада“. Вила „Бота“ се може сматрати првим хотелом ове бање пошто је поред услуга смештаја пружала и услуге исхране. Током наредне 1934. године бања је добила још три виле: „Миланово“, „Србија“ и „Озрен“. Ово је у грађевинском погледу био најинтензивнији период изградње комерцијалних објеката у предратном периоду. Међутим ту се није стало. У току 1938. саграђена је и двоспратна вила „Мон репос“ (Мој одмор), а у току наредне 1939. и троспратна вила „Мишић“, а 1940. и здање „Стојановић“. Поред ових, знатно мањег значаја су биле виле „Деса“, „Цаца“, „Зора“, „Љубица“, „Данче“, „Милица“, „Бор“, „Јулија“, „Дара“, „Дана“ и друге. Између два рата Сокобања је имала и хотел „Европу“ (данашњи конак „Парк“) трговца Веље Миленковића са 35 постеља и „Одмаралиште ратних војних инвалида“ са 60 постеља. Управо све ове виле грађене почетком и крајем четврте деценије XX века сматране су дуго после Другог светског рата за њене основне смештајне капацитете (Поповић Б. И., 1995). Највећи напредак у изградњи материјалне базе Сокобање остварен је интервалу од 1975-1980. године када је изграђено шест хотела, чиме ова бања добија основне црте привређивања које је задржала до данашњих дана.

Слика 42. Вила „Mon repos“

Извор: <http://www.monrepossokobanja.com/>

Слика 43. Вила „Бота“

Извор: <http://www.soko-banja-smestaj.com/>

Табела 47. Расподела броја лежаја у друштеном и приватном сектору Сокобање

Хотели и стационари	Приватан смештај, пансиони и виле
2.500	12.000

Извор: Организација за туризам, културу и спорт - Сокобања

На основу структуре смештајних капацитета види се да се већина лежаја налази у приватном сектору где доминирају комплементарни капацитети док се знатно мањи број налази у оквиру хотела и болничких стационара, у инфраструктурном погледу веома застарелих без проширених капацитета још од осамдесетих година прошлога века. Из ових података проистиче да је однос комплементарних и основних смештајних капацитета 83:17.

Табела 48. Број категорисаних соба у Сокобањи и осталим насељима

Број категорисаних соба у Сокобањи	Број категорисаних соба у осталим насељима
2.222	85

Извор: Организација за туризам, културу и спорт - Сокобања

Увидом у податке закључује се да је туризам у бањи сконцентрисан на урбани део општине у којем се превентивно и одвија здравствено-лечилишна функција бање, а знатно мањи део се односи на периферне (руралне) делове општине Сокобања. Преко 96% категорисаних соба се налази непосредно у бањи, а само 4% у преосталим деловима, од којих се посебно истичу бања Јошаница (још увек нема значајније смештајне капацитете), планина Озрен и простори у којима се развија рурални туризам (Шарбановац, Дуго Поље, Мужинац и друга).

Табела 49. Број лежаја у категорисаним собама у Сокобањи

I категорија	II категорија	III категорија	IV категорија	Укупно
1.517	1.897	1.189	234	4.837

Извор: Организација за туризам, културу и спорт - Сокобања

И поред доминантног учешћа комплементарних капацитета у Сокобањи број лежаја у тим објектима не прелази 5.000 што је недовољно за један реномирани бањски центар који се по промету налази на другом месту међу бањским местима. Једино што охрабрује је чињеница да од укупног броја лежаја у оквиру прве и друге категорије се налази 70,6% лежаја, а најмање у четвртој категорији само 4,8%.

Табела 50. Број лежаја у категорисаним собама осталих насеља општине Сокобања

I категорија	II категорија	III категорија	IV категорија	Укупно
12	18	21	134	185

Извор: Организација за туризам, културу и спорт - Сокобања

Ови подаци само још једном сведоче о концентрисаном развоју туризма у општини Сокобања и неповезивању бањског са другим комплементарним видовима туризма (планински, сеоски, ловни и риболовни итд.). Забрињава података да се од свега 185 лежаја чак 72,4% налази у четвртој категорији, а само 6,5% у првој категорији. На тај начин се ствара погрешна представа да „туристи на периферији“ не заслужују исте погодности и квалитет смештајне понуде као и они који су смештени у строгом центру. Истина је да туриста захтева аутентичност понуде али не на уштрп њеног квалитета који се мора подразумевати свуда.

У 2012. години Сокобања је располагала са 13.393 лежаја у смештајним објектима. Највећи значај у развоју материјалне базе има Хотелско-туристичко предузеће „Лептерија“ које у свом саставу има 2 хотела и то „Здрављак“ и „Турист“, национални ресторан „Чока“ капацитета 400 места на отвореном и затвореном простору и медицинске капацитете бање Јошанице.

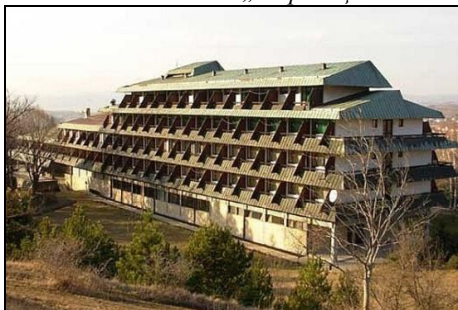
Табела 51. Основни показатељи хотелских објеката у Сокобањи

Назив објекта	Година оснивања	Број лежаја
хотел „Здрављак“	1976.	540
хотел „Турист“	1975.	105
хотел „Моравица“	1965. (1981. дограђен)	200
хотел „Сунце“	1977.	185
Гарни хотел „Соко Терме“	2013.	26
Природно лечилиште „Бањица“	1936. (дограђен шездесетих)	270
Специјална болница „Сокобања“	1977.	530 (здравствени и комерцијални део)

Извор: Организација за туризам, културу и спорт - Сокобања

1. „Здрављак“ – хотел са две звездице, налази се у непосредном центру Сокобање на левој обали Моравице, тик уз аутобуску станицу. Располаже са 540 лежаја (396 лежаја у једнокреветним, двокреветним и четворокреветни реновираним и стандардним собама и 6 апартмана), рестораном са 720 места, мини баром са 48 места, конгресном салом са 210 седишта и са још две мање сале укупног капацитета од 50 седишта. Поред тога располаже и аутоматском кугланом, спортским теренима за кошарку, фудбал и тенис. У сколу хотела раде 2 базена (полуолимпијски и мали базен), сауна и сала за масажу. Туристима на располагању стоји 100 паркинг места на отвореном простору и гаража са капацитетом од 50 возила (<http://lepteriya.co.rs/>).
2. „Турист“ – хотел са две звездице, смештен на главном сокобањском шеталишту. Располаже са 105 лежаја (у двокреветним, трокреветним и четворокреветним собама и 2 апартмана), рестораном са 250 места, аперитив баром и терасом која одговара онима који желе да буду на шеталишту али и као посматрачи уз освежење .
3. „Моравица“ – хотел са две звездице, налази се на узвишењу тик уз реку Моравицу, уз купалиште и плажу Бањица, недалеко од центра града. Располаже са око 200 лежаја (15 једнокреветних, 80 двокреветних и 5 апартмана), рестораном са 400 места, 2 мање сале са 150 седишта, салоном за банкете, националним рестораном, 2 аперитив бара и јединственом конгресном двораном са 220 седишта. Поред тога гостима су на располагању салони за одмор, стони тенис и билијар, трим кабинет, терени за мали фудбал, кошарку и одбојку. Посебан куриозитет предствља апартман 114 који у кјем је боравио наш Нобеловац Иво Андрић, а који је претворен у „Спомен собу“ 2011. године на 50-годишњицу добитка Нобелове награде за књижевност. Прави угођај представља велики терасни простор окружен са пуно зеленила и близином локалитета „Лептерија“. Хотел припада МУП-у тј. Казнено-поправном заводу „Сремска Митровица“ (<http://www.hotelmoravica.rs/>).
4. „Сунце“ – хотел са две звездице, смештен на десној обали реке Моравице, тик уз регионални пут Књажевац-Сокобања-Алексинач, на 5 минута хода од центра града. Поседује 185 лежаја (115 лежаја у класичном и 70 у реновираном делу) у двокреветним, трокреветним и четворокреветним собама, рестораном са 300 места, салама за саветовање и семинаре и отвореном терасом. Од рекреативних садржаја посебно се истичу затворени базен, сауна и мини теретана (<http://www.mojaavantura.com/>) . Последњих година хотел има већих проблема како у економско-техничком тако и у власничком погледу тако да је у летњој сезони 2013. био затворен за госте.

Слика 44. Хотел „Моравица“

Извор: <http://www.hotelmoravica.rs/>

Слика 45. Хотел „Здрављак“

Извор: <http://www.lepterijsa.co.rs/>

5. *Природно лечилиште „Бањица“* – хотел са две звезде, налази се на изласку Моравице из клисуре, изнад сокобањске плаже „Жупан“, у прелепом зеленом појасу на 500 m од центра града. Располаже са 280 лежаја (20 двокреветних и 70 трокреветних соба и 5 апартмана), рестораном са 400 седишта, аперитив баром, комплетно опремљеном теретаном и салом за забаву (шах, пикадо, билијар и стони тенис). Поседује посебно атрактивну летњу башту на отвореном са 80 седишта и осветљене и ограђене спортске терене. За разлику од претходних хотела располаже са комплетним медицинским блоком намењеном дијагностици и лечењу болести дисајних путева, коштано-зглобног система, периферне циркулације и нервног система (<http://www.banjica.co.rs/>).
6. *Гарни хотел „Сокотерме“* – wellness центар и хотел са четири звезде, смештен поред реке Моравице, на 300 m од центра града у делу Сокобање познатом као „Лимун бања“. Располаже са 26 лежаја распоређених у 11 соба (супериор собе, делукс собе са камином „Купидон“ и делукс собе „Аqua“), модерно опремљеним рестораном, фитнес и мини теретаном, козметичким и фризерским салоном. Посебан део понуде чине бројни wellness садржаји (финска сауна, турско купатило, парно купатило, слана соба, јасуци), базени (отворени и затворени са термоминералном водом температуре 39°C физиотерапеутски блок (разне врсте масажа – релакс, арома, краљевска, спортска, тајландска, турска) и посебан програм „Garra Rufa рибице“ („Dr Fish“ програм рибицама који угодно утичу на здраву, а исто тако и оболелу кожу). Овај центар одудара од околине и привлачи госте јер је изграђен у грчко-римском стилу (<http://www.sokoterme.net/>).
7. *Специјална болница „Сокобања“ (комерцијални део)* – налази се на узвишењу, изнад градског језгра Сокобање (3 km од центра) окружена природним ланшафтом у близини излетишта „Борићи“. Располаже са 240 лежаја намењеним туристима (шест апартмана, једнокреветне и двокреветне собе), рестораном са 140 места у уређеном летњом терасом. Турстима су на располагању бројни спа/wellness садржаји (купање у турском купатилу „Амам“, финска сауна, бисерна купка, хидромасажа, мануелна масажа, затворени базен), фитнес садржаји („Стаза здравља“ и „Вита бар“) али и овлашћени салон лепоте „Mary Cohr – Paris“ који нуди професионалну ароматерапију лица (Catio vital, Catio lift, Beaute Aromatique, Beaute Lifting и Peel & Lift) и тела (Spa Aromatique Body, Spa Aromatique Minceur, Spa Aromatique Modelage Relaxation и Spa Aromatique Circulatoire) (<http://www.soko-banja.rs/>)

Слика 46. Природно лечилиште „Бањица“

Извор: <http://www.banjica.co.rs/>

Слика 47. Гарни хотел „Сокотерме“

Извор: <http://www.sokoterme.net/>

Поред ових смештајних објеката вреди споменути и нека од одмаралишта од којих највећи реноме има одмаралиште Народне банке Србије „Лептерија“ смештено у прелепом заштићеном амбијенту Парка природе изузетних амбијенталних вредности „Лептерија-Сокоград“. Налази се на 4 km од централног бањског језгра. Располаже са 30 кревета и 56 седишта у ресторану као и лепо уређеном летњом терасом.

Иако се не убраја у класичну материјалну базу вреди споменути и Аква парк „Подина“ смештен на 1,5 km од центра бање у насељу Подина. Реч је о новом садржају пуштеном у рад 2012. године. Овај јединствени спортско-рекреативни-водени комплекс изграђен је на површини од 16.000 m² и његов носећи капацитет је 2.000 посетилаца. Комплекс садржи: полуолимпијски базен са спортском опремом, купалиште за одрасле и децу, базен са 3 тобогана, у центру воденог парка је и бар-шанк са пићем, око свих базена се налазе фрижидери са сладоледима, лежаљке за сунчање, сунцобрани и управна зграда са пратећим садржајима. Аква парк пружа могућност целодневне забаве и рекреације за све старосне категорије посетилаца. У току лета организују се разноврсни културно-забавни и спортско-рекреативни садржаји, како би се употпунио и обогатио боравак посетилаца (<http://akva-park.soko-banja.org/>).

Табела 52. Пансиони у Сокобањи

Назив објекта	Број лежаја	Број седишта
„Палма“	58	80 (ресторан) + 40 (башта)
„Сплендид“	20	50 (ресторан) + 100 (башта)
„Вила Панонија - Каскаде“	50	40 (ресторан) + 100 (башта)
„Александар“	18	80 (ресторан) + 50 (башта)
„Чикаго“	40	80 (ресторан) + 30 (башта)

Извор: Организација за туризам, културу и спорт - Сокобања

Поред хотелских објеката као основних смештајних капацитета вреди споменути и већи број пансиона који осим услуга смештаја нуде и услуге исхране и пића. Међу њима највећу улогу има пансион „Палма“ који поседује 58 лежаја распоређених у два објекта (матични - 30 лежаја у двокреветним и трокреветним собама I категорије и другом објекту са 28 лежаја у двокреветним и трокреветним собама и апартманима). Пансион поред тога поседује сопствени ресторан, туристичку агенцију и паркинг простор. Са друге стране пансион „Каскаде“ располаже са 50 лежаја у вили „Панонија“ (студија и апартмани), са сопственим рестораном „Каскаде“ капацитета 100 седишта у башти и 40 седишта у затвореном простору који се налази преко пута поменуте виле. Пансион „Чикаго“ има 40 лежаја у двокреветним собама I категорије. Располаже са сопственим рестораном и

паркинг простором. Сокобања иначе располаже са великим бројем вила, приватних апартмана и студија који стоје на располагању туристима. Посебно треба поменути вилу „Наталија“ која располаже са 50 лежаја распоређених у 15 студија и апартмана, сопственим паркингом и додатном услугом због чега је била добитник златне медаље за квалитет приватног смештаја на новосадском сајму туризма 2010; 2011; 2012. године. Ипак велики недостатак чини непостојање јединствене базе података о свим категорисаним смештајним објектима на територији општине Сокобања.

Табела 53. Основни показатељи рада угоститељског сектора општине Сокобања

Год.	Број радњи	Број радника	Број лежаја	Број седишта	Број радњи	Број радника	Број седишта
	Друштвена својина				Индивидуална својина		
1973.	23	262	9.271	2.558	10		238
1974.	29	318	9.528	3.204	9		268
1975.	26	299	9.610	3.360	8	4	236
1976.	26	330	9.304	3.666	8	4	224
1977.	29	405	9.603	4.581	8	3	224
1978.	31	425	9.012	4.567	8	4	224
1979.	27	500	9.162	4.801	9	4	248
1980.	27	487	9.889	4.870	10	9	652
1981.	26	443	9.488	4.895	9	8	616
1982.	26	503	10.858	6.195	11	10	382
1983.	25	444	10.144	6.387	12	13	430
1984.	25	519	10.840	6.159	12	12	432
1985.	29	532	11.942	6.442	12	5	356
1986.	28	556	12.963	6.344	10	6	301
1987.	27	597	11.642	6.798	7	2	231
1988.	25	627	12.864	6.667	6	1	237
1989.	25	581	12.096	6.688	11	1	437
1990.	22	528	7.868	6.572	13	15	527
1991.	21	506	7.292	6.452	7	11	352
1992.	20	466	6.805	6.240	17	13	624
1993.	21	439	6.022	6.712	21	14	570
1994.	19	487	6.278	5.360			
1995.	20	711	4.234	5.500			
1996.	21	474	3.889	6.014			
1997.	21	487	3.900	5.134			
1998.	19	450	3.864	5.154			
1999.	17	406	3.135	5.254			
2000.	18	445	2.528	5.424			
2001.	19	439	2.528	5.424			
2002.	18	424	2.483	5.114			
2003.	16	412	2.523	4.624			
2004.		229	2.523				
2005.		308	2.523				
2006.		285	12.844				
2007.		243	14.013				
2008.		234	14.165				
2009.		231	14.097				
2010.		208	14.067				
2011.		192	14.137				
2012.		187	13.993				

Извор: Општине у Србији 1974-2004. год. и Статистички годишњак 2005-2013. год.

Поред смештајних капацитета и саобраћајних услова, угоститељски капацитети представљају трећу окосницу материјалне базе туристичког промета. Наша статистика податке о угоститељству бележи од 1973. године у оквиру публикације „Општине у Републици Србији“. У публикацијама се дају подаци за број радњи, радника (запослених), број лежаја и седишта за укупан сектор али и број радњи, број радника и седишта за сектор индивидуалне својине (приватне својине). У 1973. години у Сокобањи је постојало 33 пословне јединице, са 262 запослених, 9.271 лежаја и око 2.796 седишта. У периоду од 1974-1980. године пословне јединице имају тренд благог раста са 37 пословних јединица, 496 запослених који су опслуживали 9.889 лежаја и 5.522 седишта. У току 1985. дошло је до даљег раста на 41 пословну јединицу са 6.798 седишта. Истовремено је и број радника повећан на 537, а број лежаја на 11.942. У наредном петогодишњем периоду тачније 1990. године број јединица је смањен на 35, док се број радника незнатно повећао на 543. Са друге стране смањен је обим пословања о чему сведочи знатно смањење броја лежаја и то за 34%, а број седишта је повећан за 4,4% у односу на 1985. годину. Све до 1993. године наша статистика је водила евиденцију која се односи на угоститељство раздвајањем друштвеног и приватног сектора, али од 1994. прикупља само податке који се односе на друштвену својину. Стога у току 1995. године долази до погоршања већине параметара. Са једне стране број пословних јединица је спао на 20, при чему је број седишта износио 5.500. У смештајним објектима је било 4.234 лежаја, а број радника је незнатно повећан и кретао се око цифре од 711. Пре демократских промена у току 2000. године ситуација се још више погоршала. Број пословних јединица је спао на 18, а у њима је било 5.424 седишта, 2.528 лежаја и само 445 радника. Још један проблем који настаје од 2004. године јесте чињеница да наш завод не прати више број пословних јединица и број седишта по општинама већ их посматра само у целини за територију читаве републике. Са друге стране подаци о броју запослених се могу наћи у публикацији „Општине у Србији“-запослени по секторима делатности (хотели и ресторани), док се у оквиру публикације „Статистички годишњак“ може наћи број лежаја по различитим најважнијим туристичким местима. Стога 2005. године бележимо даљи пад броја радника (308), а истовремено и броја лежаја (2.523) у сектору друштвене својине. У послењем раздобљу који укључује 2010. и 2012. годину карактеристична је даља тенденција пада броја запослених али и изненадно повећање броја лежаја (14.067 у 2010. и 13.993 у 2010.) То је вероватно условљено променом облика својине великог броја објеката и њихове власничке трансформације. Треба имати у виду да је у току 1973. год. у приватном сектору било свега 10 јединица са 238 седишта, осамдесете се број седишта повећао на 652, 1990. смо имали 13 радњи са 527 лежаја, а у току последње забележене 1993. чак 21 радњу са 570 седишта. Истовремено у посматраном периоду се повећавао и број запослених у приватном сектору. Треба закључити да повећање броја лежаја од 2006–2012. године јавља као последица све израженијег процеса власничке трансформације, али и градње нових објеката чији се смештајни капацитети још увек не раздвајају на прави начин те се уврштавају у категорију друштвене својине понесени дугогодишњом структуром наше привреде када је највећи број угоститељско-туристичких предузећа био на неки начин у државним рукама.

Табела 54. Већи угоститељски објекти у Сокобањи и њихови капацитети

Назив објекта	Врста објекта	Број седишта
„Здрављак“	хотел	720
„Моравица“	хотел	400
„Турист“	хотел	250
„Природно лечилиште Бањица“	хотел	400
„Сунце“	Хотел	300
„Чока“	ресторан	400
„Лептерија“	одмаралиште	56
„Ђурђевдански уранак“	ресторан	60
„Зеленгора“	Ресторан	100
„Под орахом“	ресторан	500
„Видиковац“	ресторан	150

Извор: Организација за туризам, културу и спорт - Сокобања

Већина угоститељских капацитета Сокобање налази се у ужем бањском језгру што се негативно одражава на њихову територијалну организацију. Велики проблем представља чињеница да се огроман проценат капацитета и даље налази у рукама друштвеног сектора у првом реду застарелих хотела, док се за приватни сектор везују знатно мањи објекти који немају могућности да генеришу већи део туристичког промета.

За опслуживање туриста највећи значај има Хотелско-туристичко предузеће „Лептерија“ у чијем саставу послују хотели „Здрављак“ и „Турист“ као и национални ресторан „Чока“ који заједно имају 1.370 седишта у свом окриљу. Учешће овог хотелског предузећа у оквиру угоститељских капацитета друштвеног сектора (свих хотели и одмаралиште НБС „Лептерија“) износи 54,2%.

Табела 55. Списак важнијих угоститељских објеката за исхрану и пиће у Сокобањи

Назив објекта	Врста објекта	Период пословања
„Феникс – три срца“	ресторан	целогодишњи
„Бољи живот“	кафана	целогодишњи
„Милошев конак“	ресторан	целогодишњи
„Ђурђевдански уранак“	кафана	сезонски
„Relax – Озрен“	кафана	сезонски
„Пећина“	ресторан	сезонски
„Под орахом“	кафана	целогодишњи
„Видиковац“	кафана	целогодишњи
„Чока“	ресторан	сезонски
„Жупан“	ресторан	целогодишњи
„Сокаче“	кафана	целогодишњи
„Бони“	кафана	целогодишњи
„Храм“	кафе-пицерија	целогодишњи
„Мерлин“	кафе-пицерија	целогодишњи
„Амам“	кафе-пицерија	целогодишњи
„Пчелица“	посластичарница	целогодишњи
„Ада“	диско-клуб	целогодишњи
„Forest-Озрен“	кафе	сезонски
„Краљица ноћи“	бар	целогодишњи
„Duff caffè“	кафе	целогодишњи
„Irish pub“	бар	целогодишњи
„XL“	пицерија	целогодишњи

Извор: Организација за туризам, културу и спорт - Сокобања

Сокобања може да се похвали широком и разноврсном понудом угоститељских објеката за исхрану и пиће. Они су прилагођени свим гостима као у погледу квалитета понуде тако и у погледу ценовне политике. Сви објекти су махом у приватном сектору (изузев ресторана „Чока“) и карактеришу их мањи капацитети у односу на друштвени сектор. Највећи број их је концентрисан у градском језгру изузев неколико објеката који се налазе на планини Озрен (кафана „Relax“ и кафе „Forest“) и на ширем подручју парка природе „Лептерија-Сокоград“ (ресторан „Видиковац“ и „Пећина“). Већина објеката ради током целе године имајући у виду да Сокобања је седиште истоимене општине у којем се живот разумљиво одвија у току целе године, а не само сезонски.

У овом делу рада посебна пажња биће посвећена групи културних индикатора одрживог туризма који имају велики значај у оцени развоја ове делатности. На основу граничних вредности овог али и других индикатора (економски, социјални, индикатори стања животне средине, али и задовољство туриста) утврђује се да ли је стање туризма на одређеном простору одрживо, подношљиво или пак критично. Добијени резултати доводе до издвајања 3 зоне: црвена зона (критично стање и неопходност предузимања одређених мера), жута зона (подношљива ситуација уз постојање могућности да ће развој туризма условити промене те се препоручују превентивне мере) и зелена зона (стање развоја туризма је одрживо). Културни индикатори изражавају степен очуваности културног идентитета локалне заједнице под дејством утицаја који долазе из средина са другачијим културним особеностима (*Jovičić D., 2010*). У оквиру ове групе индикатора издвајају се однос смештајних капацитета и броја локалног становништва и интензитет туризма. У овом раду определили смо се само за однос смештајних капацитета и броја локалног становништва који представља индикатор културног утицаја у контексту изгледа туристичке дестинације и захтева за неопходном инфраструктуром која утиче на буџет заједнице. Уколико је број лежаја 1,6 пута већи од броја становника, ситуација је неповољна јер на локалну заједницу утиче обимна туристичка изградња. Однос 1,5:1 и мањи, повољнији је за локалну заједницу. Добијени резултати се класификују у зоне на следећи начин: зелена зона (1,6:1), жута зона (1,1-1,5:1) и црвена зона (>1,6:1).

Табела 56. Смештајни капацитети и број локалног становништва у Сокобањи

Бања	Смештајни капацитети (лежаји)				Број становника			
	1981.	1991.	2002.	2011.	1981.	1991.	2002.	2011.
Врњачка бања	9.158	8.513	5.522	6.144	9.699	9.812	9.877	10.065
Сокобања	9.488	7.292	2.483	14.137	7.204	8.439	8.407	7.982
Нишка бања	8.231	7.841	1.537	2.205	3.854	4.179	4.437	4.380
Ковиљача	2.461	2.873	1.540	1.280	5.478	5.516	6.340	5.151
Матарушка бања	3.364	2.478	1.122	973	2.132	2.262	2.732	2.950
Пролом бања	1.181	1.037	920	1.162	200	92	111	131
Горња Трепча	3.372	2.390	5.569	2.605	737	641	618	556

Извор: Павловић С., Белић М., 2012

Поменути бањска места имају различит статус. Велико присуство услужних делатности утицао је на то да нека од бањских насеља имају статус градова-општина. Међу општинским центрима локалног значаја издвајају се Врњачка бања, Нишка бања и Сокобања. Ковиљача и Матарушка бања се убрају у самостална градска насеља у оквиру општина Лозница и Краљево, док се Пролом бања код Куршумлије убраја у групу несамостална насеља и налази се атару села Пролом. У исту групу спада и бања Горња

Трепча која се налази код Чачка у атару села Горња Трепча. Увидом у податке видимо да старење као негативан демографски показатељ у Србији је утицао да велики број људи не само привремено (као гости) већ и стално (као становници) буде присутан у бањским местима што је довело до позитивних демографских показатеља који се огледају у популационом и привредном развоју и расту. У томе предњаче Врњачка и Матарушка бања које у сва три међупописна периода бележе пораст броја становника. Нишка бања која је бележила раст у последњем међупописном периоду је забележила благи пад.

Са друге стране Сокобања у последња два међупописна периода бележи пад, док бању Горња Трепча од 1981. године карактерише смањење броја становника. Посебан значај дајемо Пролом бањи која се налази у изразито депопулационом подручју, а коју од 1991. карактерише незнатан али стабилан пораст броја становника. У анализираним годинама евидентан је тренд смањења броја лежаја услед већ поменуте власничке трансформације и преласка у облике приватне својине. Обим смештајних капацитета око 2000.-их је знатно опао у односу на 1981. При чему су изузетак представљали Сокобања (можда и због различитих поступака праћења броја лежаја) и Пролом бања у којима већ дужи низ година успешно послује хотелско-туристичко предузеће „Планинка“. Ове разлике биле би још израженије када би поредили са подацима са краја осамдесетих и почетка деведесетих година које су биле најуспешније према статистици туризма. Разлог изразитог смањења броја лежаја последица је неповољних политичких и друштвено-економских услова.

Табела 57. Однос смештајних капацитета и броја локалног становништва као културни индикатор одрживости туризма

Бања	1981.	1991.	2002.	2011.
Врњачка бања	0,9:1 - зелена зона	0,9:1 - зелена зона	0,5:1 - зелена зона	0,6:1 - зелена зона
Сокобања	1,3:1 - жута зона	0,9:1 - зелена зона	0,3:1 - зелена зона	1,8:1 - црвена зона
Нишка бања	2,1:1 - црвена зона	1,9:1 - црвена зона	0,3:1 - зелена зона	0,5:1 - зелена зона
Ковиљача	0,4:1 - зелена зона	0,5:1 - зелена зона	0,2:1 - зелена зона	0,2:1 - зелена зона
Матарушка бања	1,5:1 - жута зона	1,1:1 - жута зона	0,4:1 - зелена зона	0,3:1 - зелена зона
Пролом бања	5,9:1 - црвена зона	11,3:1 - црвен. зона	8,3:1 - црвена зона	8,9:1 - црвена зона
Горња Трепча	4,6:1 - црвена зона	3,7:1 - црвена зона	9,0:1 - црвена зона	4,7:1 - црвена зона

Извор: Павловић С., Белиј М., 2012

Током овог посматраног периода ситуација се мењала али се у глобалу може рећи да је се у већини бања однос смештајних капацитета и броја становника може означити као повољан (зелена зона) јер се не може говорити о интензивној туристичкој изградњи. Изузеци су Сокобања, Горња Трепча, Пролом бања и Нишка бања (у ранијем периоду). У функционалној структури туристичке ресурсне основе доминирају смештајно-уоститељски објекти. Услуге смештаја и исхране у Горњој Трепчи се пружају у стационару, хотелу, пансионима, ресторанима са преноћиштем и домаћинствима. Најлошија ситуација је у Пролом бањи јер издавање соба има дугу традицију и чињеницом да се готово сва домаћинства баве овом делатношћу која је додатни извор прихода многим породицама. Полако се мења физиономија бањског насеља иако је „дивља“ градња била дуго присутна и након доношења урбанистичких регулатива (Павловић С., Белиј М., 2012). У уској вези са овим подацима налази се и индекс туристичке функционалности (Тf) као мера за утврђивање релативне важности туризма на одређеном простору. Он се посматра као однос броја туристичких лежаја на 100 становника у домицилу. Према овом показатељу Сокобања је од 1980. године имала силазни тренд са 41 индексних поена преко 34

индексних поена у 1990. па све до 12 индексних поена у 2000. години била је друга у Србији иза Врњачке бање, а притом је изнад општинског просека и заузима пето место (Николић Љ., Станковић С., 2007).

13. ПОСЛОВАЊЕ УСТАНОВА ЗА РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

Велики значај у функционисању бањских центара имају многобројне установе намењене превенцији, лечењу и рехабилитацији оболелих лица. Стога морају се навести све установе које су специјализоване за продужену рехабилитацију, а налазе се у оквиру плана мреже Фонда за здравствено осигурање Републике Србије. У питању су здравствене установе које се финансирају средствима фонда (на основу упута пацијената од стране надлежних лекарских комисија), а које притом имају и одређен (мањи) број комерцијалних лежача намењен туристичком тржишту. У наредној табели представљени су основни подаци пословања одговарајућих установа у нашим бањским местима за 2012. годину, без података Специјалне болнице „Бања Ковиљача“ јер нису били доступни приликом израде рада.

Табела 58. Показатељи пословања здравствених установа за продужену рехабилитацију у Србији за 2012. год.

Назив	Бр. болес. посетљ.	Бр. запосл.	Бр. здравст. радника	Бр. болнички лечених лица	Бр. болнички остварених дана	Прос. задржавање у данима	Прос. коришћ. капац. у %
Спец. бол. за рех., Меленци	386	258	152	4.088	107.077	26	76%
Спец. бол. за рех. - Бања Кањижа	130	211	79	1.549	39.168	25	77%
Спец. бол. за рех., Врдник	70	133	41	694	19.180	28	75%
Спец. бол. за рех., Матарушка бања	140	131	74	1.495	38.474	26	75%
Спец. бол. за рех., Рибарска бања	260	268	105	8.527	149.725	18	85%
Спец. бол. за рех., Сијаринска бања	50	125	22	485	12.301	25	67%
Спец. бол. за рех., Бујановац	186	99	36	128	2.116	14	68%
Спец. бол. за рех., Врањска бања	120	64	23	951	13.646	13	20%
Спец. бол. за рех., Апатин	60	133	37	1.942	25.308	13	80%
Спец. бол. за лечење и рех., Врњачка бања	320	286	129	5.532	52.730	9	45%
Спец. бол. за мишићне и неуромишићне болести, Нови Пазар	180	122	77	4.019	59.819	15	91%

Институт за лечење и рех., Нишка бања	550	394	210	13.099	140.414	11	70%
Спец. бол. за рех., Гамзиградска бања	100	125	65	2.874	50.411	18	65%
Специјална бол. за неспецифичне плућне болести, Сокобања	290	209	105	7.385	95.314	13	90 %
Специјална бол. за плућне болести, „Озрен“, Сокобања	150	158	96	1.944	46.399	24	85%

Извор: Институт за јавно здравље „Др Милан Јовановић-Батут“ и Регионални заводи за јавно здравље Србије

Наша земља генерално гледано располаже са знатним капацитетима намењених лечењу оболелих лица при чему су они у највећем броју случајева попуњени у високом проценту током читаве године. У питању су специјалне болнице и институти у којима се пружају услуге продужене рехабилитације након обављеног лечења у здравственим установама секундарног и терцијарног типа. Величина ових установа је различита како у погледу капацитета тако и у погледу броја особља и лечених лица у току једне године. Највећим капацитетом располаже „Институт у Нишкој бањи“ који самим тим остварује сразмерно велики број и лечених лица, али и болнички остварених дана, а и сама попуњеност је на завидном нивоу. Са друге стране „Специјална болница у Бујановачкој бањи“ није најмања у погледу броја постеља и броја запослених, али одликује се малим бројем лечених лица и болнички остварених дана. Поред тога болница у Врањској бањи остварује најмање просечно годишње коришћење болесничких капацитета од само 20%. По истом параметру најбољи резултати се постижу у Новопазарској бањи, али тик уз њу је и „Специјална болница у Сокобањи“ са просечном попуњеношћу од 90%. Генерално гледано најбољим резултатима се поред Нишке бање могу похвалити и „Специјалне болнице у Рибарској бањи“ (друго место према броју болничких дана и лечених лица) и „Меленцима“ (треће место према броју болничких дана). Према показатељу просечног задржавања у данима најбољи резултати су постигнути у „Специјалној болници – Врдник“ (28 дана), следе је „Меленци“ и „Матарушка бања“ (26 дана), „Кањижа“ и „Сијаринска бања“ (25 дана). Најлошији резултати по овом параметру постигнути су у Специјалној болници „Меркур“ у Врњачкој бањи услед смањеног слања пацијената оболелих од дијабетеса преко Фонда за здравствено осигурање.

❖ *Специјална болница за неспецифичне плућне болести „Сокобања“* - првенствено је намењена превенцији, лечењу и рехабилитацији. Поседује укупно 290 постеља од 530 лежаја (остатак комерцијални део) који су распоређени у 5 различитих објеката: „Нови Завод“ (од једнокреветних до четворокреветних соба и апартмана), „Сокоград“ (двокреветне, трокреветне и четворокреветне собе и апартмани), „Мала Бота“ (апартмани), „Вила Бота“ (једнокреветне, двокреветне и трокреветне собе) и „Вила Далмација“ (трокреветне и четворокреветне собе). Исхрана се обавља у сали за ручавање или у собама за теже болеснике, прилагођена је врсти болести и посебним потребама индивидуе. У питању је наставно-научна база Медицинског факултета Универзитета у Нишу са одобрењем Министарства здравља за коришћење лековитих природних фактора у лечењу деце и одраслих који су иначе и одвојени. Посебно је специјализована за лечење болести дисајних органа (bronхијална астма, акутни и хронични бронхитис, синуситис, емфизем, респираторна инсуфицијенција, алергијске

реакције нарочито код деце), реуматске болести (реуматизам периферних зглобова и кичменог стуба, ванзглобни реуматизам), посттрауматска стања (контрактура, стања после дисторзије, прелома и др.), хронична гинеколошка обољења, хронична неуролошка обољења (неуралгије, стања после повреде периферних нерава), Паркинсонова болест (лакши облици), лакши облици хипертнезије, стрес синдром и физичка/психичка исцрпљеност. Решење поменутих проблема болница обавља кроз респираторну рехабилитацију (поступци дезопструкције дисајних путева – дренаже бронха и инхалације, кисеоничка терапија, вежбе дисања и др.), физикалну рехабилитацију (хидротерапија у базену или кади, хидрокинези терапија, подвода масажа, парафин, IR ласер, галванизација, електрофореза лекова, електростимулација, механо стимулација и др.) и хидротерапија (у зависности од индикација се обавља у хипотермалној температури температуре 28–30°C у купатилу „Бањица“, или у купатилима „Парк“ и „Сокоград“ у термалној води температуре 36–38°C. Са друге стране инхалациона терапија се обавља у инхалаторијуму „Парк“, а апаратурна у објектима „Нови Завод“ и „Сокоград“. За спровођење ових терапијских процедура користи се савремена дијагностика ЕКГ, спирометрија са бронходилаторним тестом, Body тест, KPV, анализа гасова у крви, биохемијско и микробиолошко испитивање, алергијска тестирања и рентген дијагностика. Посебан значај имају стационарна одељења за превенцију, интензивну и полуинтензивну негу, блок за респираторну и општу локомоторну рехабилитацију као и тим од 105 високо специјализованих здравствених радника (половина од укупног броја запослених) (<http://www.soko-banja.rs/>).

- ❖ *Специјална болница за плућне болести „Озрен“* за разлику од других здравствених установа не спада у групацију установа за продужену рехабилитацију, већ у објекте секундарне здравствене заштите али се због њеног значаја мора споменути у овоме раду. Болница је почела са радом 1935. године, а у току Другог светског рата (1. јануара 1942.) се у оквиру болнице отвара „Државно лечилиште за плућне облике туберкулозе“. Повољни климатски услови су допринели да се у току 1956. године отвори и очно одељење за туберкулозу очију и других хроничних обољења вида. У току 1965. формиране су интернистичка, пнеумофизиолошка, офталмолошка, неуропсихијатријска, физијатријска и стоматолошка служба. Током седамдесетих и осамдесетих година болница се обogaђује и другим одељењима и службама који су у служби лечења пре свега туберкулозе али и других плућних болести. У њој се примењују најсавременије терапијске процедуре као што су: неинванзивна механичка вентилација, бронхоскопија, бронхографија, гасне анализе (капиларне, артеријске и венске крви), спирометрија, ултразвучни прегледи али и телесна (body) плетизмографија и импулсна осцилометрија. Пацијентима који се упућују преко упута Фонда за здравствено осигурањ на располагању стоји 150 постеља у оквиру више организационих делова. Ту се мисли на стационарне службе и болничка одељења, дневну болницу, поликлинистичке службе са болничком апотеком, службу за лабораторијску дијагностику. Укупно је запослено 96 здравствених радника од чега 12 пнеумофизиолога, два лекара интерне медицине и по једна специјалиста радиологије, офталмологије, физијатрије и већи број средње стручног кадра. Највећи број пацијената се лечи од плућне туберкулозе, од чега око 60% пацијената долази из региона Београда, 20% из нишавског региона, а остатак отпада на читаву Србију (<http://www.sbozren.org.rs/>).

Слика 48. Специјална болница „Сокобања“

Извор: <http://www.soko-banja.rs/>

Слика 49. Специјална болница „Озрен“

Извор: <http://www.sbozren.org.rs/>

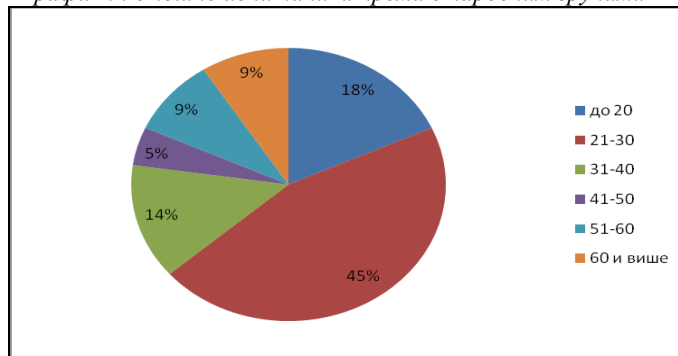
14. АНАЛИЗА ТУРИСТИЧКОГ ТРЖИШТА

Имајућу у виду све турбулентније промене на домаћем и иностраном туристичком тржишту циљ сваке дестинације па и Сокобање јесте да са иновативношћу понуде најпре задржи постојеће, а ако је могуће и привуче нове госте. То је могуће остварити обогаћивање понуде, али и одржавањем базичних услова једног туристичког места тј. његове инфраструктуре и супраструктуре. У том правцу овај део рада се односи на испитивање ставова посетилаца Сокобање кроз примену анкете као истраживачког метода. Истраживање је извршено на терену, у Сокобањи, од 09.08.–18.08.2014. године. У испитивању су учествовала 22 испитаника која су прихватила да одговоре на 17 постављених питања. Питања су била формулисана у више делова. Први део упитника односи се на општа питања (подаци о полу, степену образовања, старосној групи, занимању и пребивалишту). Други део је обухватио питања која су се односила дужину и начин боравка у Сокобањи (мотив доласка, дужина боравка и тип смештаја). Трећи и најзначајнији део упитника односио се на етикетирање кључних туристичких мотива, али и степеном задовољства одређеним сегментима туристичке понуде. На постављена питања испитаници су одговарали у форми заокруживања (једног или више понуђених) одговора и иношењем сопствених коментара.

Када је реч о полу испитаника знатно се већи број особа женског пола одазвало испитивању. Тај однос се кретао 68:32 (%) у корист особа женског пола. Такође поменути популација је изразила више воље да искрено одговори на постављена питања.

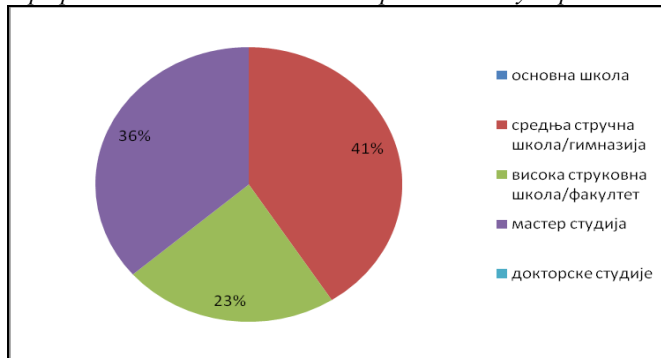
У погледу старосне доби ситуација је била шаролика. Највише је било испитаника узраста 21–30 година (10), затим до 20 година (4), 31–40 (3), 51–60 (2), 60 и више (2) и само један испитаник узраста 41–50 година.

График 9. Учесће испитаника према старосним групама

У погледу степена образовања ситуација је донекле очекивана с' обзиром да је од испитаника није било особа са само завршеном основном школом али ни особа који су доктори наука. Највише је било особа са средњим стручним образовањем/гимназијом (9), затим завршеним другим степеном студија – мастер (8) и високом струковном школом/факултетом (5).

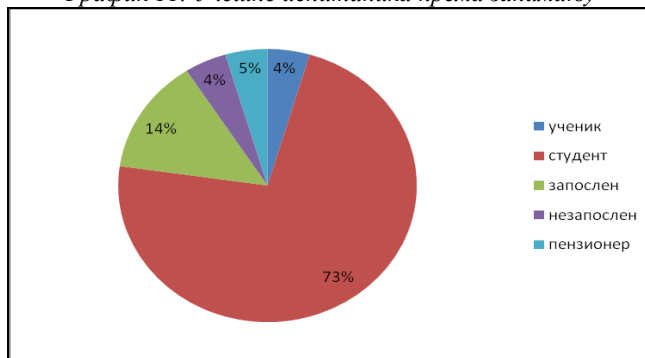
График 10. Учешће испитаника према степену образовања

Извор: Сопствени прорачун

Када је реч о занимању испитаника истраживање је показало да је убедљиво највећи број студената (16), затим запослених лица (3), док је евидентирано по један ученик и пензионер као и једно незапослено лице.

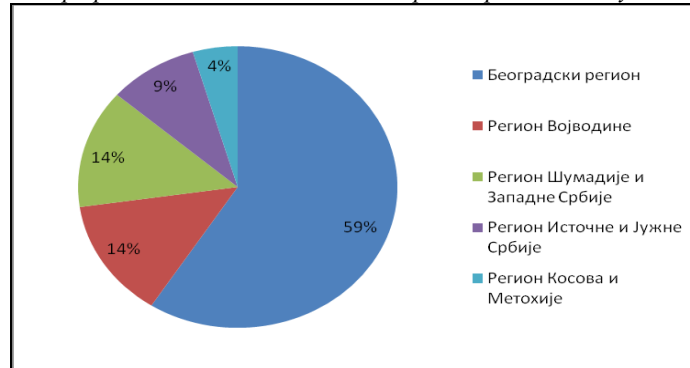
График 11. Учешће испитаника према занимању

Извор: Сопствени прорачун

О томе да највише путују становници Београдског региона, а донекле и Региона Војводине потврдила је и ова анкета у којој је 13 особа имало пребивалиште у Београдском региону. Са друге стране ту су били Војводина (3) и Регион Шумадије и Западне Србије (3). Број лица из Региона Источне Србије (2) и Косова и Метохије (1) не треба да чуди имајући у виду да је овде најлошија економска ситуација. Њихово присуство у бањи је поледица њен близине и нешто повољнијих цена.

График 12. Учесће испитаника према пребивалишту

Извор: Сопствени прорачун

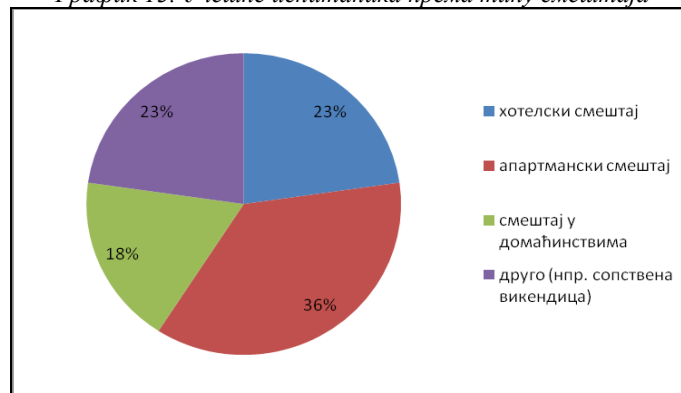
Када је реч о боравку у Сокобањи интересантно је питање о учесталости посета бањи. У одговору на ово питање добијен је податак да је највећи број једном посетио Сокобању (9 особа или 41%), затим два пута (8 особа или 36%) док је најмањи број посетио бању више од два пута (5 особа или 23%).

Пошто је реч о домаћем туристичком центру, због повољности и лакоће доласка до директног контакта са власницима смештајних капацитета већина се определила за путовање у сопственој режији (15 особа или 68%) док се знатно мањи број определио за аранжмане туристичких агенција (7 особа или 32%).

О чињеници да је дошло до промена у дужини боравка у бањским местима Србије можемо најбоље видети на терену. Највећи број испитаника се изјаснио да борави недељу дана у бањи (17 особа 77%), затим до две недеље (4 особе или 18%) док је само једна особа боравила дуже од две недеље (5%). Разлог за овакав податак треба тражити у лошој економској ситуацији, али и неодобравању бањског лечења преко ПИО фонда и Фонда за здравствено осигурање који је у ранијем периоду подразумева рехабилитацију у дужини од 21 дан.

Када је у питању тип смештаја у којем туристи бораве запажа се да већина гостију бира комплементарне капацитете којих има знатно више него основних (хотели). То нам показује податак да се највише користи апартмански смештај (8), смештај у домаћинствима (4) и боравак у сопственим викенд кућама (5). У хотелима је овом периоду боравило осморо анкетираних лица.

График 13. Учесће испитаника према типу смештаја

Извор: Сопствени прорачун

У истраживању основног мотива доласка у Сокобању се није дошло до неких „чудних“ детаља. Ниједна од анкетираних особа није дошла ради лечења, док са друге стране већина посећује бању из рекреативних разлога (17 особа или 77%) док мањи број то чини због посета својим пријатељима и рођацима (5 особа или 23%). Рекреативни фактор Сокобање је наглашен имајући у виду да њене особености одговарају свим старосним групама.

Табела 59. Најзначајнији мотиви доласка у Сокобању

Термалне воде		Клима		Вегетација		Догађаји		Људи	
број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
5	22,7	12	54,5	11	50,0	1	4,5	1	4,5

Извор: Сопствени прорачун

Имајући у виду да је Сокобања првенствено зелена оаза Србије, не треба да чуди податак да већина туриста бира ову бању због њене прелепе природе (вегетације, климе и термоминералних вода), а незнатан број је руковођен њеним антропогеним знаменитостима.

Табела 60. Посећеност појединих локалитета у Сокобањи

Локалитет	Број	%
Лептерија	9	40,9
Водопад Рипалка	10	45,4
Сокоград	13	59,1
Парк шума „Чука II“	8	36,4
Парк Бањица	8	36,4
Турско купатило „Амам“	14	63,6
Извор реке Моравице	10	45,4
Калиновица	2	9,1

Извор: Сопствени прорачун

Највећи број туриста је имао прилику да се упозна са чарима турског „Амама“ који је лако доступан. Велику пажњу привлачи и Сокоград, али извор реке Моравице, водопад Рипалка и заштићено подручје „Лептерија“. Нешто мању посећеност бележи локалитет Парк шума „Чука II“, Бањица и Калиновица на Озрену.

Табела 61. Посећеност појединих излетишта у Сокобањи

Локалитет	Број	%
Озрен	12	54,5
Бања Јошаница	4	18,2
Бованско језеро	10	45,4
Ртањ	6	27,3
Сесалачка пећина	1	4,5
Врмџанско језеро	2	9,1

Извор: Сопствени прорачун

Због своје атрактивности, близине и лековитости највећи број посетилаца је посетио Озрен, затим Бованско језеро које има повољан положај (тик уз регионални пут), али и тајновити Ртањ. Знатно мањи број посетилаца бележе Бања Јошаница, Сесалачка пећина и Врмџанско језеро. Као један од могућих разлога наводи се недовољна афирмисаност и неуређеност саобраћајне инфраструктуре.

Табела 62. Најзаступљеније врсте туризма (мишљења испитаника)

Врста туризма	Број	%
Здравствени	18	81,8
Спортско-рекреативни	15	68,2
Еколошки (школе у природи)	9	40,9
Ловни и риболовни	3	13,6
Манифестациони	1	4,5
Викенд и излетнички	19	86,4
Сеоски	2	9,1

Извор: Сопствени прорачун

Јасно је да сваки бањски туристички центар има наглашен здравствено-лечилини карактер, али управо специфичности Сокобање су утицале да она развија и друге видове туризма. Међу њима поједино висок удео има спортско-рекреативни туризам и викенд и излетнички туризам. У уској вези са очуваном природом је и еколошки туризам, док пак сеоски и манифестациони туризам још немају заслужену улогу.

На питање о коришћењу услуга Аква парка „Подина“ дошли смо до податка да је чак 90,9% испитаника користило услуге овог садржаја. Углавном је било реч о целодневном боравку у овом спортском центру.

На постављено питање о коришћењу терапијских процедура у бањи ниједан од испитаника није користио услуге лечилишног карактера. Разлог за тај податак треба тражити у старосном узрасту испитаника.

Посебан део се односио на задовољство туриста одређеним сегментом туристичке понуде Сокобање. Испитаници су требали да одговоре на питања заокруживањем оцена које служе за одређивање степена задовољства и то оценама од 1–5 (1 – веома незадовољан/на, 2 – незадовољан/на, 3 – неодређено, 4 – задовољан/на и 5 – веома задовољан/на).

Табела 63. Степен задовољства туриста понудом Сокобање

Питање	Средња вредност
Како сте задовољни прилазним путевима?	3,18
Како оцењујете комуналну уређеност бање?	3,50
Како оцењујете туристички сигнализацију бање	3,77
Да ли сте задовољни ванпансионском понудом бање?	3,31
Да ли сте задовољни ценовником ванпансионских услуга бање?	3,00

Извор: Сопствени прорачун

Резултати су показали просечно задовољство туристичком понудом Сокобање. Највеће задовољство је исказано према туристичкој сигнализацији бање и њеној комуналној уређености. Знатно лошији резултати су у погледу саобраћајне инфраструктуре, ванпансионске понуде и ценовника ванпансионских услуга. Такође добар део испитаника је управо навео незадовољство инфраструктуром, пре свега оштећење коловоза и застарелост смештајних капацитета. Такође додатни напори би се могли уложити на уређење паркова и излетишта али и увођењу сезонских аутобуских линија до Ртња.

14.1. SWOT анализа

SWOT анализа је један од најбољих поступака којом се могу оценити главни подстицајни и ограничавајући фактори који имају пресудну улогу на пословање у датом окружењу. Метода која је најпре коришћена у оквиру самог предузећа (микроекономије), данас узима маха и у неким ширим делатностима али и појавама какав је туризам.

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<ol style="list-style-type: none"> 1. повољан туристичко-географски положај (близина коридора X и других туристичких мотива) 2. дуга традиција здравствено-лечилишног туризма (преко 175 година) 3. бројна културно-историјска баштина 4. величанствен биодиверзитет еколошке општине (постојање заштићених добара) 5. повољни климатски услови (статус „климатског лечилишта) 6. геоморфолошко-хидрографско богатство (термоминерални извори и спелеолошки објекти) 7. разноврстан манифестациони живот бање 8. простори погодни за излетништво и екстремне спортове 9. очувани стари-етно објекти народног градитељства у сокобањским селима 10. постојање мастер плана за развој туристичке дестинације 	<ol style="list-style-type: none"> 1. запуштена локална инфраструктура (саобраћајна, комунална и водопривредна) 2. непланско (стихијско) урбаниситичко планирање 3. одсуство „висококвалитетних и модерних“ смештајних објекта 4. сезонске одлике туристичког промета 5. недостатак обученог особља и стручњака менаџмента дестинације 6. неуређеност и неискоришћеност „небрушених“ бисера Сокобање (Бован, Јошаница и Озрен) 7. идентичан однос према рекреативцима и оболелима 8. непостојање пратећих садржаја (организација излета, израда уникатних сувенира) 9. вода – богатство које се расипа (непостојање могућности грејања на геотермалну енергију, производња органске хране у пластеницима и друго)
<ol style="list-style-type: none"> 1. сарадња са другим носиоцима понуде на макор и мезо нивоу (интеркација са суседним општинама али и прекогранична сарадња нпр. са Бугарском) 2. привлачење страних инвеститора у погледу осавремењавања туристичке понуде 3. одлука државе да улаже у „селективне високопотрошне“ облике туризма својствене Сокобањи 4. раст тражње за постојећим (здравствени) и новим видовима туризма (spa, wellness и екотуризам) 5. већи прилив иностраних гостију 6. стварање кластера бањских центара Југоисточне Србије 7. изградња високошколске установе из области туризма и угоститељства 8. топлификација урбаног језгра Сокобање на принципима геотермалне енергије 	<ol style="list-style-type: none"> 1. јака конкурентска понуда у земљи и суседству 2. неповољна економска ситуација у земљи и иностранству (емитивним тржиштима) 3. лоша приватизација друштвених и државних хотелских објекта 4. немогућност прилагођавања светским стандардима у погледу развоја туризма (недостатак средстава) 5. неусаглашеност односа држава-инвеститор 6. недоречена законска регулатива у погледу изградње и субвенција 7. неповољна демографска ситуација у земљи (депопулација становништва) 8. еколошки акциденти који могу уништити темљну вредност бање – њен биодиверзитет и термоминералне изворе
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ

15. ЗАКЉУЧАК

На основу свега наведеног може се закључити да је Сокобања туристичко место огромних развојних могућности. Више је разлога који је сврставају у сам врх туристичке понуде Србије. Прво, природни потенцијали којима она располаже чине основу туристичког развоја. На малом простору се налазе готово сви кључни мотиви који омогућавају садржајан туристички боравак. Ту се не мисли само на термоминералне изворе, већ и на бројне пећине, прелепу клисуру, језера, реке, али што је и најупечатљивије и зелену оазу која никада не оставља равнодушним. Друго, осим природних овај простор поседује и многобројне материјалне доказе (тврђаве, археолошка налазишта, спомен обележја) која сведоче о дугом развоју живота у сокобањском крају. Треће, на територији бање се налазе чак три заштићена природна добра и већи број заштићених културних добара који умногоме утичу на садржајност туристичке понуде. Четврто Сокобања има искуство у бављењу организованим туризмом. Преко 175 година овај простор представља центар свих дешавања. Овде су боравиле сви кључни представници јавног живота који за њу имају само речи хвале. Са друге стране бања заузима другу позицију у рангирању бањских центара према оствареном туристичком промету (доласци и ноћења). Њено учешће у односу на првопласирану Врњачку бању је занемарљиво због чега у наредном периоду треба доста тога урадити да би могла да уђе у трку на међународном туристичком тржишту. Пошто поседује добру примарну основу доста посла треба остварити на пољу побољшања инфра и супраструктуре. Застарели хотелски капацитети, високо учешће некатегорисаних смештајних објеката, оронула путна и комунална инфраструктура су само неки од проблема које треба хитно решавати. У даљем развоју треба доста тога радити на промоцији бање на иностраном туристичком тржишту и повећању броја иностраних посетилаца. Да би се Сокобања прилагодила новим тенденцијама здравствено-лечилишног туризма неопходна су већа улагања у изградњу савремених wellness и spa центара. Са друге стране треба уложити у градњу конгресних сала како би се привукла пословна клијентела. На тај начин омогућиће се продужење туристичке сезоне и одвијање целогодишњег туристичког промета и у „мртвој“ зимској сезони. Пред овим центром је доста посла у наредном периоду чијим остварењем се у догледно време могу очекивати „светлији“ туристички резултати. Само остваривањем свих зацртаних циљева Сокобања се може упустити у немилосрдну борбу са „лавовима“ на туристичком тржишту.

16. ЛИТЕРАТУРА

1. Antić, M. i dr. (2012). Pešački put E 4-9 – Rtanj. Sokobanja: Organizacija za turizam, kulturu i sport.
2. Бјељац, Ж. (2005). *Туристичке манифестације у Србији*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ – књига 82.
3. Гавриловић, Љ., Дукић, Д (2002). *Реке Србије*. Београд: Завод за уџбенике.
4. Гавриловић, Љ., Гавриловић Д. (2005). Врмџанско језеро. *Гласник Српског географског друштва*, 85(1), 299–302.
5. Гавриловић, Љ. (2009). *Бањски туризам (ауторизована скрипта)*. Београд: Географски факултет.
6. Дакић, Б. (1967). *Сокобањска котлина економско-географска студија*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ – књига 19.
7. Димитријевић, Љ., Радивојевић, А., Филиповић, И. (2010). Термички режим Сокобањске котлине. *Гласник Српског географског друштва*, 90(1), 145–157.
8. Ђурђић, С. (2006). Заштићена природна добра као елемент комплексног вредновања бањских места. Планирање, уређење, заштита бањских и климатских места Србије, *Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду и АПП Србије*, 107–113.
9. Еремија, А., Шљиванчанин, Д. (2006). Фактори животне средине у функцији развоја Сокобање. Планирање, уређење, заштита бањских и климатских места Србије, *Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду и АПП Србије*, 313–321.
10. Загорац, Д. (2010). *Гастрономска мапа Србије*. Београд: Завод за проучавање културног развитка.
11. Zlatković, S., Šabić, D., Milinčić, M. i dr. (2010). Geographical and biological analysis of the water quality of Vovan lake, Serbia. *Archives of biological sciences*, 62(4), 1083–1087.
12. *Информатор о раду ЈП „Србијашуме“*. (2013). Београд: ЈП „Србијашуме
13. Јанковић, М. (1995). О бигру Градашнице. *Зборник радова првог саветовања младих географа Југославије*, 177–183.
14. Јанковић, Ž. (2009). Осена еколошке вредности слива Моравице и идентификација загађивача у општини Aleksinac, *Наука & пракса*, 12, 52–55.
15. Јовановић, Ј., Радивојевић, А. (2006). Туристичко-географски приказ Сокобање. *Гласник Српског географског друштва*, 86(2), 287–299.
16. Јовичић, Д. (2008). Стање и перспективе развоја бањског туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва*, 88(4), 3–18.
17. Јовичић, Д., Илић, Т. (2010). Индикатори одрживог туризма. *Гласник Српског географског друштва*, 90(1), 277–305.
18. Јовић, Д. (2010). *Turizam i životna sredina*. Novi Beograd: Ton plus.
19. Јовичић, Д. (2011). *Менаџмент туристичких дестинација*. Београд: Географски факултет – Универзитет у Београду.
20. Крстић, С. Стојковић И. (2006). *Туристички информатор – Сокобања*. Сокобања: Организација за туризам, културу и спорт.
21. Крстић, А., Крстић, В. (2011). *Туристички водич Сокобање*. Сокобања: Организација за туризам, културу и спорт.
22. Крунић, О., Сорајић, С. (2013). Балнеолошка класификација минералних вода Србије. *Српски архив за целокупно лекарство*, 141(1-2), 72–80.

23. Лазаревић, Р. (2008). Катастри спелеолошких објеката. *Гласник Српског географског друштва*, 88(1), 21–28.
24. *Локални еколошки акциони план*. (2006). Сокобања: СО Сокобања.
25. Марковић, Ђ. Ј. (1977). Рељеф слива Сокобањске Моравице. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић*, 39, 35–68.
26. Марковић, Ђ. Ј., Павловић М. (1995). *Географске регије Југославије*. Београд: Савремена администрација.
27. Марић, Р., Радовић, М. (1997). *Сокобања – концепт одрживог развоја туризма*. Београд: Економски институт.
28. Маћејка, М. (2003). *Клима и њен здравствени значај у бањама Србије*. Београд: Српско географско друштво.
29. Машић, Б. (2004). Шуме шумске управе Сокобања. *Шумарство*, 56(3), 183–194.
30. Miletić–Milenković, J. (2004). Istorijski razvoj parkova u Sokobanji. Sokobanja: Organizacija za turizam, kulturu i sport.
31. Milenković, Lj. Krstić, A., Krstić, V. (2012). *Sokobanja – zeleno srce Srbije*. Sokobanja: Opština Sokobanja – Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj.
32. Milanović, P., Tomić, V. (2005). Mogućnost korišćenja geotermalne energije Sokobanje. *Zbornik radova 12. Simpozijuma termičara Srbije i Crne Gore*, 16–19.
33. Миљковић, Ј., Станковић, С. (1994). Промет туриста у Буковичкој бањи. *Географски годишњак СГД*, 30.
34. Momirović, D. M. (2007). Termomineralni izvori u funkciji razvoja zdravstvenog turizma u timočkom regionu, *Timočki medicinski glasnik*, 32(4), 205–215.
35. Мишић, В., Динић, А. (2000). Reliktna šumska vegetacija u klisuri Moravice kod Sokobanje. *Zbornik radova 6. simpozijuma o flori jugoistočne Srbije i susednih područja*, 103–110.
36. Николић, Љ., Станковић, С. (2007). *Сокобања 1837-2007*. Сокобања: Организација за туризам, културу и спорт.
37. Нешић, Д. (2002). Резултати спелеолошких и спелеоклиматолошких истраживања Великог ледника на Девици, Ртањске и Тупијничке леденице. *Гласник Српског географског друштва*, 82(2), 45–54.
38. Обрадовић–Арсич, Д., Гледовић, З. (2012). *Медицинска географија*. Београд: Географски факултет.
39. *Osnova gazdovanja šumata za GJ „Ozren–Leskovik 2012-2021*. (2012). Niš: Šumsko gazdinstvo – odsek za izradu osnova.
40. Павловић, А. М., Радивојевић, А., Димитријевић, Љ. (2008). Демографске промене у насељима општине Сокобања током друге половине XX века. *Демографија*, V, 107–115.
41. Павловић, М., Радивојевић, А. (2009). Промене у функционалним типовима насеља општине Сокобања. *Гласник Српског географског друштва*, 89(3), 82–101.
42. Павловић, М., Радивојевић, А., Димитријевић, Љ. (2011). Клима Сокобањске котлине и њен утицај на развој пољопривреде. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“*, 61(1), 11–27.
43. Павловић, С., Белиј, М. (2012). Културни индикатори одрживости туризма у бањама Србије. *Гласник Српског географског друштва*, 92(3), 95–108.
44. Поповић, Б. И. (1995). Хронологија изградње комерцијалних вила у Сокобањи и Нишкој Бањи - прилог истраживању старих смештајних објеката у бањским насељима Србије. *Географски годишњак СГД*, 31, 69–75.
45. *Просторни план општине Сокобања*. (2012). Ниш: Јавно предузеће за урбанизам.
46. *Профил Тимошке крајине*. (2010). Зајечар: Regionalna agencija za razvoj Istočne Srbije.

47. Protić, D. (1995). *Mineralne i termalne vode Srbije*. Beograd: Geoinstitut – knjiga 17.
48. Radivojević, A. (2005). *Turistički potencijali Sokobanjske kotline* (magistarski rad). Beograd: Geografski fakultet.
49. Радивојевић, А., Димитријевић, Љ. (2006). Могућност развоја туризма Бање Јошанице. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду*, 54, 195–204.
50. Радивојевић, А., Филиповић, И., Димитријевић, Љ., Николић, М. (2010). Географске основе развоја туризма у Сокобањској котлини. *Гласник Српског географског друштва*, 90(3), 111 – 125.
51. Радивојевић, А., Филиповић, И., Павловић, М. (2012). Социо-географска обележја општине Сокобања. *Теме*, (3), 1421–1437.
52. Радић, Н. (2003). Климатско рејонирање у радовима Томислава Ракићевића. *Глобус*, 34(28), 199–204.
53. Randelović N. Avramović, D. (2004). Protected nature areas, flora and vegetation in vicinity of Sokobanja (Serbia and Montenegro). *Natura Montenegrina*, 3, 379–386.
54. *Sokobanja – masterplan turističke destinacije*. (2007). Ljubljana: HOSTING.
55. Станковић, С. (2005). Промет туриста у Гамзиградској бањи. *Гласник Српског географског друштва*, 82(1), 219–226.
56. Станковић, С., Павловић, С. (2005). Бањски и планински туризам Србије. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду*, 53, 75–90.
57. Станковић, М. С. (2005). *Језера Србије*. Београд: Завод за уџбенике.
58. Станковић, М. С. (2008). *Туристичка географија*. Београд: Завод за уџбенике.
59. Станковић, М. С. (2010). *Бање Србије*. Београд: Завод за уџбенике.
60. Станковић, М. С. (2012). *Туристичке дестинације*. Београд: Завод за уџбенике.
61. Stanković, S., Zlatković, S., Šabić, D. i dr. (2012). Geographical and biological analysis of the water quality of Moravica spring in the Sokobanjska Moravica drainage basin, Serbia. *Archives of biological sciences*, 64(1), 59–64.
62. *Studija investicionih mogućnosti opštine Sokobanja*. (2009). Beograd: gtz i Agencija za konsalting i menadžment.
63. Тодоровић, М., Штетић, С. (2009). *Рурални туризам*. Београд: Географски факултет.
64. Топаловић, С. (2012/2013). Стање и перспективе бањског туризма у Србији. *Глобус*, 37-38, 123–134.
65. *Уредби о класификацији вода*, Службени гласник Републике Србије, бр. 5/68
66. *Уредба о заштити предела изузетних одлика „Лептерија-Сокоград“*, Службени гласник Републике Србије, бр. 25/02
67. *Уредба о заштити споменика природе „Рипаљка“*, Службени гласник Републике Србије, бр. 26/09
68. *Уредба о еколошкој мрежи*, Службени гласник Републике Србије, бр. 102/10
69. Филиповић, Б. (2003). *Минералне, термалне и термоминералне воде Србије*. Врњачка Бања/Београд: Удружење бањских и климатских места и Институт за хидрогеологију Рударско-геолошког факултета.
70. *** *Статистички годишњак Краљевине Србије 1898-1911*. Београд: Министарство финансија- економско одељење.
71. *** *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1934-1941*. Београд: Дирекција опште државне статистике.
72. *** *Статистички годишњак ФНРЈ, СФРЈ, СР Србије и Србије 1955-2013*. Београд. Савезни/Републички завод за статистику.
73. *** *Општине у Србији 2003-2013*. Београд: Републички завод за статистику

ИЗВОРИ ПОДАКА

1. <http://jkip-napredak.rs/>
2. <http://www.opstinasokobanja.com/>
3. <http://sokobanja.rs/>
4. <http://sais-cavers.blogspot.com/>
5. <http://www.ptt.rs>
6. <http://serbianoutdoor.com/>
7. <http://www.usr-moravica.com/>
8. <http://www.banjica.co.rs/>
9. <http://www.rastko.rs/>
10. <http://www.otks.org.rs/>
11. <http://www.soko-banja.org>
12. <http://www.serbianspas.org/>
13. <http://discoversoutheastserbia.com>
14. <http://www.jugoistocnasrbija.rs/>
15. <http://www.sokobanja.org.rs/>
16. <http://www.sokobanja-kalinovica.com/>
17. <http://www.sokobanja.travel/>
18. <http://www.sokobanja.com/>
19. <http://serbia.travel/>
20. <http://www.vodopadripaljka.rs/>
21. <http://www.carolijaistoka.com/>
22. <http://www.heritage.gov.rs/>
23. <http://akva-park.soko-banja.org/>
24. <http://www.hotelmoravica.rs/>
25. <http://www.soko-banja.rs/>
26. <http://www.sokoterme.net/>
27. <http://www.sbozren.org.rs/>
28. <http://www.sokoinfo.com/>
29. <http://www.soko-banja-smestaj.com/>
30. <http://www.monrepossokobanja.com/>
31. <http://www.lepteriya.co.rs/>
32. <http://www.batut.org.rs/>
33. <http://www.sokobanja.net/>
34. <http://www.panoramio.com>
35. <http://www.politikin-zabavnik.co.rs/>
36. <http://www.novosti.rs/>
37. <http://www.bizlife.rs/>
38. <http://sokobanjac.com>
39. <http://www.apartmanisokobanja.co>
40. <http://www.upoznajsrbiju.co.rs>
41. <http://cultour.org/>
42. <http://www.tt-group.net>
43. <http://www.politika.rs/>

